

Birey ve Toplum

Sosyal Bilimler Dergisi

Bahar 2019. Cilt 9 . Sayı 17

BiLsam

Birey ve Toplum

Altı Aylık Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Individual & Society
Cilt/Volume: 9 Sayı/Number: 17 Yıl/Year: 2019
ISSN: 2146-4634 & E- ISSN 2148-2071

Sahibi / Owner
BİLSAM

Editör / Editor in Chief
Mehmet SAĞLAM (Dr., İnönü Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörü
Süleyman Ekici (Dr., İnönü Üniversitesi)

Türkçe Dil Editörü
Sariye Uzan

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Emin Çelebi (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa Arslan (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa Çevik (Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), Ebru Burcu Yılmaz (Dr., İnönü Üniversitesi), İlhan Erdem (Dr., İnönü Üniversitesi), Gökhan Tuncel (Dr., İnönü Üniversitesi), Oğuzhan Göktolga (Dr., İnönü Üniversitesi), Musa Öztürk (Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Yılmaz Demirhan (Dr. Dicle Üniversitesi), Mehmet Emin Babacan (Dr. İbn-İ Haldun Üniversitesi), Mehmet Sağlam (Dr., İnönü Üniversitesi), Mohsen Habibi (Dr., Allame Tabatabai Üniversitesi), Jamal Al Shalabi (Dr., Hashemite-University-Zarqa), Ayman Hayajneh (Dr., Yarmouk University), Masood Nawaz Kalyar (Dr., GC University Faisalabad), Saed Envari-Allame (Dr., Tabatabai Üniversitesi), Saim Kayadibi (Dr., International Islamic University Malaysia)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdurrahman KURT (Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi), Ahmet KARADAĞ (Prof. Dr. İnönü Üniversitesi), Alparslan AÇIKGENÇ (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi), Ali UTKU (Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi), Bedri GENCER (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi), Burhanettin TATAR (Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Cafer Sadık YARAN (Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Celal TÜZER (Prof. Dr. Ankara Üniversitesi), Coşkun ÇAKIR (Prof. Dr. Şehir Üniversitesi), Feridun MERTER (Prof. Dr. İnönü Üniversitesi), Hasan KAVRUK (Prof. Dr. İnönü Üniversitesi), Hikmet Y. CELKAN (Prof. Dr. Adıyaman Üniversitesi), Hüseyin AYDIN (Prof. Dr. Osmangazi Üniversitesi), İsmet EMRE (Prof. Dr. Bartın Üniversitesi), Kemal GÖRMEZ (Prof. Dr. Gazi Üniversitesi), Mahfuz ŞÖYLEMEZ (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi), Mahmut AYDIN (Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Mehmet AZİMLİ (Prof. Dr. Hitit Üniversitesi), Mehmet KUBAT (Prof. Dr. İnönü Üniversitesi), Mustafa ERGÜN (Prof. Dr. Afyonkarahisar Üniversitesi), Mustafa Doğan KARACOŞKUN (Kilis Üniversitesi), Mustafa KÖYLÜ (Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Mustafa ÖZEL (Yrd. Doç. Dr. Şehir Üniversitesi), Mustafa YILDIRIM (Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi), Saim KAYADİBİ (Ass. Prof. Dr. Int. Islamic University of Malaysia), Sebahattin ÇEVİKBAŞ (Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi) Zülfiyar DURMUŞ (Prof. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Reviewers for this Issue

Ahmet BURAN (Prof. Dr., Fırat Üniversitesi), M. Emin ÇELEBİ (Prof. Dr., İnönü Üniversitesi), Orhan YAZICI (Prof. Dr., İnönü Üniversitesi), Bahattin Çatma (Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi), Mehmet Nesim DORU (Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi), Duygu AYDIN (Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi), Göksel ŞİMŞEK (Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi), Hasan TOPBAŞ (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi), Mete KAZAZ (Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi), Nurullah ULUTAŞ (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi), M. Korkut ÇEÇEN (Doç. Dr. İnönü Üniversitesi), Abdullah TORUN (Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi), Işıl ARPACI (Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi), M. Barış YILMAZ (Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi), Nazan KAYTEZ (Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi), Osman AĞIR (K. Maraş Sütçü İmam Üniversitesi), Süleyman GÜDER (Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi), Zahide PARLAR (Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi)

Yazı İşleri Md.
Sinan AKINCI

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, Türkçe ve İngilizce dillerinde yılda iki defa (Mayıs ve Kasım) yayımlanan uluslararası katılımlı, hakemli, disiplinlerarası akademik bir dergidir. Dergi'nin amacı tarih, edebiyat, felsefe, ilahiyat, kamu ve sosyal bilimlerin ilgili diğer alanlarında özgün çalışmaları yayımlamak ve bu alanlardaki disiplinler arası çalışmalarını özel sayılarla teşvik etmektir. Dergide yayımlanan makalelerin bilimsel, fikri ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazıların tüm yayın hakları Birey ve Toplum Dergisi'ne aittir.

Kapak & İç dizayn
M. Arslan & Ahmet Yanar

Baskı

Step Ajans Matbaacılık Ltd. Şti., Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar- İSTANBUL
Tel: (0212) 446 88 46, Matbaa Sertifika No: 12266

Dağıtım

© BİLSAM Yayıncılık, Küçük Hüseyinbey Mah. Azizler 1. Sokak İstanbulluoğlu Konağı Malatya/Türkiye.
Mail: mu_arslan@hotmail.com, Tel: 00 90 422 323 69 80.
Banka Hesap No: Türkiye Finans Katılım Bankası Malatya Şubesi: 865245

Web: <http://bireyvetoplumdergisi.com>
© BİLSAM Yayıncılık, Malatya 2019

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

İbn Arabî'nin "Rahmet-Merkezli" Teolojisiyle Dini Şiddeti Aşmak	5	Overcoming Religious Violence Through The "Mercy-Centric" Theology Of Ibn Al-Arabi
Cennet Ceren ÇAVUŞ "Kadınlar Dünyası" Yazarlarından Nimet Cemil'in Kadına Bakışı	17	Cennet Ceren ÇAVUŞ The Writer of "Kadınlar Dünyası" Nimet Cemil's View of Women
Osman KARACAN Egemen Küresel Hegemonyada Neoliberalist ve Postmodern Kültür: Coca Cola Reklamlarında Ramazan	43	Osman KARACAN Neoliberalist and Postmodern Culture in Sovereign Global Hegemony: Ramadan in Coca Cola Advertisements
Mehmet Barış YILMAZ Mehmet BABACAN Türkiye-Çin İlişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin Önemi	65	Mehmet Barış YILMAZ Mehmet BABACAN The Importance Of The Belt And Road Initiative In Turkey-China Relations
Zekeriyya AKDAĞ Anonim Bir İlmihâl ve Bu İlmihâlde Geçen Dil Uyumuna Aykırı Örnekler	97	Zekeriyya AKDAĞ An Anonymous Catechism And Examples Against The Language Harmony Mentioned In That Catechism
Fecri YAVİ Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Süreci Bakımından Dönemsel Kritisliği	121	Fecri YAVİ Periodical Critics of Turkish Democracy During The Developing Process
Hasan ÇİMEN Selahaddin BAKAN Kuramsal Açıdan: Ekran	157	Hasan ÇİMEN Selahaddin BAKAN From Theoretical Perspective: Screen
Alev ÜSTÜNDAĞ Özcan DOĞAN		Alev ÜSTÜNDAĞ Özcan DOĞAN

OVERCOMING RELIGIOUS VIOLENCE THROUGH THE “MERCY-CENTRIC” THEOLOGY OF IBN AL-ARABI¹

Cennet Ceren ÇAVUŞ²

Abstract

“Religious violence”, which is a popular issue in our day discussed particularly in relation to Islam, is kept on the agenda. It is commonly discussed by sociologists and political scientists but not by religious studies scholars as much, while they would have many things to say about the issue. Behind every human behavior, there lie intellectual reasons that are either conscious or unconscious. What lies behind religious violence is a theological perspective which justifies violent crimes in the name of religion. When it comes to Islam the “power-centric” theology that prioritizes God’s justice, seems to be the reason for religious violence. Ibn Al-Arabi’s “mercy-centric” theological perspective is an alternative to that theological approach. In this paper, I will argue that the “mercy-centric” approach of Ibn Al-Arabi could be a solution to the problem of religious violence.

Keywords: Ibn Al-Arabi, Religion, Violence, Mercy, Theology.

Introduction

Violence has always been a big problem for the oppressed people while tyrants can easily find some means of justification for their violent acts. Religion, as the strongest of those means, has been prone to be misused because of its “divine” origin and some religious people

1 This article is an extended version of a paper, which was presented in “Religion and Violence Symposium” at McGill University, Montreal, 17-20 April 2018.

2 Marmara University Institute of Social Sciences, ccerenozturk@gmail.com

derive an unquestionable power from this divinity which ends up with the most violent crimes. Behind every social and political fact, there is an intellectual impulse; therefore, behind this misuse of religion, there lie some theological arguments which promote religious violence. The solution to the problem of this violence can only be an “anti-violence” theological perspective. Ibn Al-Arabi, who has been an extremely controversial figure in the Muslim world, is a milestone in Islamic theology in this sense. He criticized theologians, who put the power of God at the center of their theologies and brought a “mercy-centric” approach. He emphasized the all-comprehensive aspect of God’s mercy and prioritized this mercy over God’s omnipotence. So much so that, he argued that even the people of hell have a kind of pleasure because of God’s mercy, which is completely unacceptable for classical theologians. Moreover, Ibn Al-Arabi argues that all humans –even the polytheists- worship “Allah” independently of their religious beliefs. This paradigm includes everyone in the circle of “believers”, so brings no space to “the other” in terms of belief. Keeping in mind that every kind of violence is committed against the so-called “other”; Ibn Al-Arabi’s “mercy-centric” approach to theology serves as good intellectual means to cope with violence in the name of religion.

1. Ibn Al-Arabi’s Theological Position

Ibn Al-Arabi (1165-1240) is a 13th-century Andalusian Sufi who influenced Sufi metaphysics deeply and caused many theological discussions not only in his age but also after his death. He became a field of a dispute so much that, he is both called “*al-shaykh al-akbar*” (the greatest master) and “*al-shaykh al-akfar*” (the most infidel master) by his defenders and opponents. His first known opponent is Ibn Taymiyya (1263-1328), from whom Wahhabism, Salafism, and Jihadism are influenced. It is important to note that contemporary Islamic violence groups depend on these ideologies.

Ibn Taymiyya was a jurist and theologian who lived in Damascus during the Mongol invasions of Mamluk Empire, and he is famous with

his fatwa for jihad against the Mongols. This fatwa is the first in history issuing a general authorization for the use of lethal force against Muslims (Chittick, 2018). There was nothing wrong about legitimate self-defense which was the case in that situation. The problem was that Ibn Taymiyya based his fatwa on the idea that Mongols could not be true Muslims since they used man-made-laws rather than Islamic Law (Chittick, 2018). Modern Salafi movements take this fatwa as an example to declare some Muslims "unbelievers" and fight against them.

According to Islamic law, people having different beliefs can live together since there is freedom of belief and "there is no compulsion in the religion" (al-Baqarah 2:256). There are some "others" according to the common law of Islam like "people of the Book" (Christians and Jews) and "unbelievers", who are non-Muslims therefore, "other than Muslims". However, "otherization" does not stand outside the scope of Islam. Within any religion, there always have been "others" who do not believe as the commons do. Human being defines himself through other than himself since we live in a world of dichotomies. Everything is understood through the things other than itself and this fact is the very origin of the idea of "the other". However, if emphasizing the otherness goes too far, it feeds fear and hatred which may result in violence. Behind any kind of violence, there is fear and impulse to preserve one's own existence. Creatures fear from the unknown, "the alien".

But what if there is no alien? What if there is no "other" than God? What if there is no unbeliever since everyone believes in God in his own specific way? According to Ibn Al-Arabi, the only existent is God and all creatures are the reflections of God in the mirror of His knowledge. They are not other than God, therefore ontologically there is no "other". Moreover, according to Ibn Al-Arabi, every single believer believes in "the God of belief" (*al-ilah al-mu'taqad*) which means God in one's belief (Ibn Al-Arabi, 1980: 226). This God in the believer's belief is not God *per se*, but the servant's relative conception of God. In fact, no one worships God as He is since God is beyond conceptions of creatures. "Created beings are bound to worship only what they believe

regarding the Truth [i.e. God], so they only worship that which is created” (Ibn Al-Arabi, 1911: 4/386). Therefore, for Ibn Al-Arabi, everyone is an “idol-worshiper” (Ibn Al-Arabi, 1911: 4/386), which means there is no way to really worship God as He is. Since there is not a true believer, no one can accuse others of not having a true conception of God and declare them unbelievers.

According to Ibn Al-Arabi, each creature worships God in any case because “the Lord has decreed that you worship none but Him” (al-Isrâ’ 17:23). Ibn Al-Arabi reads this verse as a proof to the impossibility of not worshipping God or worshipping someone other than God. Worshipping or servanthood is an ontological necessity because of God’s decree therefore, God is the only worshipped one in every act of worshipping; because no object of worship is other than Him since God is immanent in all creatures.

2. Immanent and Transcendent God

In Ibn Al-Arabi’s metaphysics, God is both immanent and transcendent. The Essence of God is incomparable to anything since It is the Absolute which means that, It is above every kind of relationship with the creatures. The Essence (*dhat*) is the possessor of the Divine names, which are the attributes of God. Names of the Essence, Divinity, is the face of the Essence turned towards creatures through which It communicates them. Ibn Al-Arabi thinks that all creatures are the names of God, therefore every single thing is a divine name indicating the Absolute in a relative manner. Names of God are his attributes and since attributes of a substance cannot be separated from the substance and cannot exist independent of it; names of God cannot be separated from God. Therefore, every single thing is not other than God since it is a Divine name. This fact indicates God’s immanence in creatures. However, God is not only immanent but also transcendent.

Ibn Al-Arabi explains the fact that God is transcendent and immanent at the same time, with this expression; “He/not He” (*Huwa/lâ Huwa*). Creatures are God in a sense and not God in another sense. On

the one hand, creatures are not God since God's Essence is transcendent of everything; on the other hand, they are not other than God because God's names or Divinity is immanent in everything. The transcendence can easily be seen with the help of the intellect (*aql*) since it perceives difference and distinction, therefore incomparability (*tanzih*) of God. However, in order to understand God in his immanence or his similarity (*tashbih*) to the creatures, we need imagination (*khayal*). In religious texts, God calls Himself with attributes of creatures such as seeing, hearing, laughing and getting angry. According to Ibn Al-Arabi, these expressions indicate God's similarity (Ibn Al-Arabi, 1911: 1/272). God is similar to creatures and this fact can only be understood by the help of imagination (Chittick, 2018). Ibn Al-Arabi's main critic of both philosophers and theologians is that they only use their rational faculties to understand God's relation to the creatures. Since reason can only point to the transcendent aspect of God, they lack the true knowledge of God because of not seeing immanence or similarity of God. The heart has two eyes to see, intellection and imagination; without one, the vision would be incomplete (Chittick, 1989:367).

God calls himself in the Qur'an with opposite attributes like the First (*al-Awwal*) and the Last (*al-Akhir*), the Outward or the Manifest (*al-Zahir*) and the Inward and the Nonmanifest (*al-Batin*). In respect of his Essence, God is Nonmanifest and this can be understood by the intellect. In respect of his names, God is Manifest and this aspect is understood by imagination. Therefore, in order to know God in the manner, He explains himself to us in the scriptures, we need two eyes; both intellection and imagination.

According to Ibn Al-Arabi, the Real (*al-haqq*) is "the One/the Many" (*al-wahid al-kathir*) (Ibn Al-Arabi, 1911: 3/276, 3/420). This expression is paradoxical like the expressions above (Manifest-Nonmanifest). However, since God is comprehensive of the opposites (*jami' al-addad*), He can be One and Many at the same time. God is one in Essence and many in names. With imagination, the heart sees God immanent in all

things and with intellection it sees the transcendence or incomparability of God which means seeing the diversity and therefore otherness.

Ibn Al-Arabi's emphasis on the similarity of God is a significant contribution to Islamic theology. God's transcendence was a known fact in both Islamic philosophy and theology and this aspect of God was the main concern of the rational thinkers. However, laying stress on God's transcendence creates a sense of distance and misrepresents God because "God is closer to human than his jugular vein" (al-Nahl 16:50). Ibn Al-Arabi's theological perspective emphasizes God's closeness and immanence to the creatures. According to this perspective, nothing can be "undivine" because of its relation to the Divine, since it is "not other than the Divine". The similarity of God means "not otherness of creatures than God" and this idea creates a sense of unity in whole existence.

The theory of "Unity of Existence" or "Oneness of Being" (*wahdat al-wujûd*) is attributed to Ibn Al-Arabi even if he did not use this expression. Ibn Taymiyya seems to have been the first author to say that Ibn Al-Arabi believed in *wahdat al-wujûd* and he calls this belief as "worse than unbelief" (Chittick, 2018). He thinks this doctrine means that there is no distinction between God and creatures. However, Ibn Al-Arabi not only talks about the similarity of God but also incomparability of God since he sees God as comprehending the opposites. God's transcendence had been signified by theologians before Ibn Al-Arabi; his specialty was to contribute God's aspect of immanence and he did it without neglecting God's transcendence. However, this contribution was interpreted as pure pantheism and Ibn Al-Arabi was turned into a target by many theologians. His doctrine cannot be called pantheism since he never denied the existence of an Absolute Essence which is transcendent of anything else. Nevertheless, denying God's immanence and the divinity present in every creature, likewise emphasizing God's transcendence and therefore "otherness", serves as an efficient means to create an exclusivist theological discourse which can easily form a basis for religious violence.

3. Putting Mercy in The Center

Seeing God other than creatures and distant from them feeds fear from God. The transcendent and distant God is totally unknown to the human being therefore, He is fearful since there is no way to foresee what He will do. The main tendency in Islamic theology has usually been to see God's actions as unpredictable as "He does whatever He wants" (Âl 'Imrân 3:40; Ibrâhîm 14:27; al-Haj 22:14). So much so that, some theologians went too far to deny causality in order to protect God's unlimited power. For them, God is absolutely omnipotent and can do anything without being restricted even with His own nature/being. I call this theology "power-centric". On the contrary, Sufism has emphasized God's closeness and mercy. For this school of thought, God is immanent in us and He is the all-Merciful before anything else. Because of its emphasis on God's mercy, Sufism is called "the smiling face of Islam" (Meyerovitch, 2018).

Ibn Al-Arabi as "the greatest master" in Sufism is the name who emphasized mercy more than any other scholar. He thinks that God has made him an "unlimited mercifier" (*rahiman mutlaqan*) (Ibn Al-Arabi, 1911: 3/341). That is why Hirtenstein calls him "The Unlimited Mercifier" -which is the name of his book on Ibn Al-Arabi's life and thoughts- and indicates that he is the embodiment of unlimited mercy (Hirtenstein, 1999: 248). He puts God's mercy in the center of his thought and sees everything in the circle as a reflection of this center. According to him, God created creatures with "the breath of the All-Merciful" (*nafas al-Rahman*) because of His love to be known. "The Breath of the All-merciful made the cosmos manifest in order to release the property of love and relieve (*tanfis*) what the Lover found in Himself. So, He knew Himself through witnessing in the Manifest." (Ibn Al-Arabi, 1911: 2/399). In Ibn Al-Arabi's ontology, God looks at his knowledge of the creatures which is a mirror for God to see Himself and the reflections that He sees in this mirror are creatures. Things in His knowledge are nonexistent but intelligible entities which are called "immutable entities" (*al-a'yan al-thabita*). God knows them before they externally exist because

they are immutably present in God's knowledge. With the word "Be!" God makes these immutable entities, existent entities; in other words, he creates them as calling them "Be!". As human speech takes place for the sake of breath, God's creative word takes place with the breath of the All-Merciful. Human breath is unseen, and letters make it manifest; like this, the breath of the All-Merciful is unseen and the word "Be!" makes it visible which means God manifests Himself through the breath (Ibn Al-Arabi, 1911: 3/95).

Ibn Al-Arabi emphasizes the fact that, the breath belongs to the All-merciful and concludes that the whole creation is a result of God's all-comprising mercy: "God attributed a Breath to Himself, ascribing it to the name "All-merciful," only to tell us that mercy comprises and includes all things and that all people and creatures end up with mercy."(Ibn Al-Arabi, 1911: 3/420). Every creature in the cosmos comes into existence because of mercy, since the source of existence -namely the Breath- belongs to the All-merciful. Therefore, mercy is the ontological origin of the existent things since everything is created from mercy.

Essentiality of mercy is apparent in "basmala" (*bismillahi al-Rahman al-Rahim*) which is in the very beginning of every chapter of the Qur'an, and means "In the name of God, the eternally Merciful, especially Merciful". The two words here (*Rahman* and *Rahim*) come directly from the same root: "mercy" (*rahma*) and though the difference between *al-Rahmān* and *al-Rahīm* is not very clear (Yousef, 2010) for these two names grammatically mean the same thing (Chittick, 2010). According to Ibn Al-Arabi God's beginning each chapter with them indicates that everything will return to the Mercy (Ibn Al-Arabi, 1911: 2/171). Everything is coming from mercy and returning to it and "existence itself is a mercy for every existent thing" (Ibn Al-Arabi, 1911: 2/281). That is why he sees the cosmos identical with mercy (Ibn Al-Arabi, 1911: 2/437). The reason for that is, since Being comprises everything, "Mercy of God encompasses everything" (al-A'râf 7:156), including the wrath of God (Ibn Al-Arabi, 1911: 3/382). Besides that, the wrath of God is not essential, it is accidental, and it will be cut off, unlike mercy (Ibn Al-Arabi, 1911:

4/405). Therefore, it does not exist in a real sense because only the Essence really exists. According to Ibn Al-Arabi God is sheer Good so since there is nothing except God, evil does not exist. For that reason, wrath, which is the lack of mercy, has no ontological reality.

Since God's mercy encompasses everything, there is nothing outside the scope of mercy; even the chastisement in the Fire. Ibn Al-Arabi argues that the people of the Fire have a share from mercy since the word "*adhab*" (chastisement) comes from the root "*dhaba*" which means sweetness and pleasantness. Fire is called a chastisement due to the sweetness of its food according to him. After mercy embraces the people of Fire, they "will find their joy from being in the Fire and they will praise God for their not being in the Garden" because of their constitution (Ibn Al-Arabi, 1911: 4/14). They were created from the fire so "if they were to enter the Garden with the constitutions that they have, they would suffer chastisement, because of the Garden's equilibrium." (Ibn Al-Arabi, 1911: 2/207). Therefore, their state of being in Fire is goodness for them, with His mercy "God make them pleased with what they have been given" (Ibn Al-Arabi, 1911: 2/244).

Despite the verses in the Qur'an on the eternity of the Fire (al-Nahl 16/29; al-Nūr 23/103; al-Zumar 39/72; al-Mu'min 40/76), Ibn Al-Arabi thinks that even if the Fire will be eternal, chastisement cannot be eternal, since God "forgives all sins" (al-Zumar 39:53). It should disappear in the end because mercy will show its priority (Chittick, 1994: 113). Since "the most beautiful place of return" is with God (Âl 'Imrân 3:14) and God is the sheer Good which does not have any evil, His mercy "will embrace everything" (Ibn Al-Arabi, 1911: 1/423).

Conclusion

Ibn Al-Arabi's hopeful attitude depends on his unshakable belief in the Nondelimited Merciful. Taking mercy's ontological priority into consideration together with God's excessive emphasis on His aspect of mercy in the Qur'an, Ibn Al-Arabi concludes that there is really nothing outside the scope of mercy. His understanding does not exclude anyone,

therefore never creates “others” and does not result in fear and violence. Nonetheless, this optimism itself could be seen as a reflection of God’s mercy. Despite Ibn Al-Arabi’s mercy-centric approach, there are people -in his words- “who desire to take God’s mercy away from some of His servants” like theologians who criticize his understanding of “all-encompassing Mercy”. However, according to Ibn Al-Arabi, even these people are encompassed by God’s mercy. Foreseeing the possible oppositions to his approach, Ibn Al-Arabi could incorporate his opponents into the all-comprehensive mercy of God. Because in the end, mercy will overcome fear and violence deriving from it.

İbn Arabî’nin “Rahmet-Merkezli” Teolojisiyle Dini Şiddeti Aşmak

Özet

Günümüzde özellikle İslam dini özelinde tartışılan popüler bir konu olan “dinî şiddet”, din ile şiddet ilişkisini gündemde tutmaktadır. Daha çok sosyolog ve siyaset bilimcilerin tartıştığı bu konuyla ilgili, din sahasında çalışanların da söyleyecekleri bir şeyler olmalıdır. Tüm insan eylemlerinin arka planında bilinçli ya da bilinçdışı entelektüel sebepler vardır. Dinî şiddetin ardında ise teolojik bir bakış açısı bulunmaktadır ve söz konusu bakış açısı dinî söylemleri kullanarak şiddet eylemlerini meşrulaştırmaktadır. İslam dini söz konusu olduğunda Tanrı’nın adaletini esas alan “kudret-merkezli” teoloji anlayışı, din adına gerçekleştirilen şiddetin arkasındaki neden olarak görünmektedir. Bu yazıda, teolojik bir perspektif olarak “kudret-merkezli” anlayışa alternatif bir bakış sunan İbn Arabî’nin, “rahmet-merkezli” teolojik yorumunun dinî şiddet problemine bir çözümü getirebileceği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Arabi, Din, Şiddet, Rahmet, Teoloji

Bibliography

- Chittick, W. (2018). Ibn Arabi [Electronic Version]. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Accessed 23.02.2018 <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/ibn-arabi/>
- Chittick, W. (1994). *Imaginal Worlds*. Albany: SUNY Press.
- Chittick, W. (2010). The Anthropology of Compassion. *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society*. V. 48. Accessed 25.02.2018. <http://www.ibnarabisociety.org/articles/anthropology-of-compassion.html>
- Chittick, W. (1989). *The Sufi Path of Knowledge*. Albany: SUNY Press.
- Hirtenstein, S. (1999). *The Unlimited Mercifier*. Oxford: Anqa Publishing.
- Ibn Al-Arabi. (1980). *Fusūs al-hikam*. Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Ibn Al-Arabi. (1911). *Al-Futühât al-makkiyya*. Beirut: Dar al-Sadr.
- Meyerovitch, E. (2018). *İslamın Gülen Yüzü*, İstanbul: Sufi Kitap.
- Yousef, M. H. (2010). Ibn Al-Arabi: The Treasury of Absolute Mercy. *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society*. V. 48. Accessed 25.02.2018. <http://www.ibnarabisociety.org/articles/treasury-of-absolute-mercy.html>

KADINLAR DÜNYASI YAZARLARINDAN NİMET CEMİL'İN KADINA BAKIŞI

Osman KARACAN¹

Özet

Sosyal, ekonomik ve politik alanda erkeklerle kadınların eşitliğini ve özgürlüğünü savunan feminizm hareketi Tanzimat sonrasında Osmanlı kadınları arasında ciddi destek bulmuştur. Dernekler, sendikalar, gazeteler ve dergiler üzerinden örgütlenen Osmanlı kadın hareketi temel hak ve özgürlükleri kadınların lehine yeniden yorumlayarak özgürlük ve eşitlik mücadelesini vermiştir. Kadınlar Dünyası'nda neşrettiği çok sayıda makale ile kadın haklarını savunan Nimet Cemil, kadınların sosyal konumlarını güçlendirmek için kadınlar arasında bir bilinç oluşturmaya çalışmıştır. Nimet Cemil, yazılarında kadının bir birey olarak toplumda var olmasını, sosyal ve ekonomik olarak erkeklerle eşit ve özgür olmasını savunmuştur. Çalışmamızda Nimet Cemil'in Osmanlı kadınlarının yaşadığı sorunlara bakışı ve çözüm önerileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nimet Cemil, Feminizm, Kadın, Kadın Hakları.

Giriş

Kadınlar Dünyası² yazarlarından olan Nimet Cemil'in hayatı hakkındaki bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Onun hakkındaki bilgilere daha çok eşi Cemil Said Bey (1872-1948)³ üzerinden ulaşılabilmektedir.

1 Dr. <https://orcid.org/0000-0001-8250-1981>

2 Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti'nin yayın organı olarak 1913 tarihinde yayın hayatına başlayan Kadınlar Dünyası zaman zaman kesintiye uğrasa da 1921'e kadar yayın hayatını sürdürmüştür.

3 Cemil Said Bey Hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Karacan, Cemil Said Bey (Dikel) Hayatı-Eserleri ve İran'daki Siyasi Meselelere Bakışı, İnönü Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 2019.

Cemil Said Bey ile evli olan Murat kızı Nimet Cemil, dört çocuk annesidir.⁴ Albay olarak emekliliğe ayrılan eşi Cemil Said Bey'in emekliliğinden yararlanmak amacıyla eşi Nimet Cemil hakkında Emekli Sandığı Arşivi'nde bir dosya düzenlenmesine rağmen bu dosya üzerinde yasal engellerden dolayı çalışma yapılamamıştır.⁵ Eşinin yurtdışı görevlerinden dolayı St. Petersburg, Tahran ve Paris'te uzun yıllar geçiren Nimet Cemil, Doğu ve Batı medeniyetlerini ve toplumsal yapısını yakından müşahede etme olanağı bulmuştur.

II. Meşrutiyet'e müteakip eşiyle İstanbul'a dönen Nimet Cemil, basın hayatında feminist akımının önemli yayın organlarından olan Kadınlar Dünyası'nda eşiyle birlikte makaleler neşretmiştir. Son derece cesur bir adım atan Nimet Cemil, söz konusu dergide kendi fotoğrafının kapak resmi olarak yayınlanmasına izin vermiştir. Nimet Cemil'in fotoğrafı Kadınlar Dünyası'nın 142. sayısında "Osmanlı Müdafaa-yı Hukuk-u Nisvân Erkân-ı Muhteremesinden Nimet Cemil Hanımefendi" notu ile yer almıştır (Kadınlar Dünyası, 9 Mayıs 1330). Bu ibareden Osmanlı kadın hareketinin önemli cemiyetlerinden olan *Osmanlı Müdafaa-yı Hukuk-u Nisvân Cemiyeti*'nde etkin olduğu anlaşılan Nimet Cemil'in cemiyette hangi vazifeleri üstlendiğine dair ise herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Kadınlar Dünyası dergisinin yazarlarının çoğu tanınmış ailelerden olmasına karşın Nimet Cemil'in ailesi hakkında elimizde bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. Akademisyen Serpil Çakır da yapmış olduğu doktora çalışmasında (Çakır, 2016) Kadınlar Dünyası yazarlarından olan çok sayıda kadın yazar hakkında bilgi vermesine rağmen Nimet

- 4 Yaşca en büyük olan Naime (Çalışlar)'dir. 1900 doğumlu olan Naime 1920'de genç yaşta vefat etmiştir. Diğerleri ise Safiye Servet (D. 1904) ve Bedia Nezihe (Etker) (D.1909)'dir (Müjdecı ve Karakılıç, 2007:194) . Mustafa Naim adlı erkek çocuğunun adına ise sadece BOA. DH.MKT.1243.27.1.; BOA.DH. MKT 1253.36.1., BOA. DH.MKT.1253.36.2.numaralı arşiv belgelerinde geçmektedir. Cemil Said Bey'in İran'da görev yaptığı yıllardaki arşiv belgelerinde geçen Mustafa Naim ismine daha sonraları herhangi bir kaynaktan rastlanmamaktadır. Bu da Mustafa Naim'in erken yaşta vefat ettiğini ve bundan dolayı daha sonraki kaynaklarda isminin geçmediği ihtimalini güçlendirmektedir.
- 5 Hayatı hakkında önemli bilgilerin olabileceği düşünülen söz konusu dosya üzerinde inceleme talebimiz kurum yetkilileri tarafından özel bilgilerin üçüncü taraflarla paylaşılmayacağı gerekçesiyle reddedilmesinden dolayı Nimet Cemil'in dosyası üzerinde herhangi bir araştırma yapılamadı.

Cemil'in hayatı ve ailesi hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. Bu da Nimet Cemil'in bilinen bir aileye mensup olmadığı kanaatini güçlendirmektedir.

Yeri gelmişken Nimet Cemil hakkındaki bir tartışmaya da açıklık getirmek gerekiyor. Nimet Cemil'in eşi Cemil Said Bey, Hakkı Tarık Us'a gönderdiği hayat hikâyesinde Kadınlar Dünyası'nda feminizm düşüncesini müdafaa etmek adına çok sayıda yazı yazdığını ve Osmanlı'nın son yıllarında ortaya çıkan feminist harekete öncülük yaptığını dair ifadelerde bulunmuştur (Cündioğlu, 1998:46). Kadınlar Dünyası'nın yayın prensiplerinden dolayı erkeklerden yazı kabul etmediği (Kadınlar Dünyası, 4 Nisan 1329/17 Nisan 1913:1) için Cemil Said Bey, bir kadın adıyla yazılar yazmıştır. Cemil Said Bey'in kullanmış olabileceği muhtemel isimlerin "Suad Said" ve Nimet Cemil isimleri olduğu üzerinde yoğunlaşmıştır. Araştırmalar neticesinde Cemil Said Bey'in "Suad Said" mahlasıyla eserler kaleme aldığı tespit edilmiştir. Suad Said ve Nimet Cemil'in kadına bakışı arasında güçlü fikri ortaklıklara rağmen Cemil Said Bey'in Nimet Cemil adıyla makaleler kaleme aldığına ilişkin herhangi bir bilgiye ise ulaşılamamıştır (Karacan, 2019:22). Kadın meselesine duyarlı olan Nimet Cemil'in *Osmanlı Müdafaa-yı Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti*'nde yer alması ve aksini doğrulatacak bir bilgi olmamasından dolayı Kadınlar Dünyası'ndaki Nimet Cemil adıyla neşredilen yazıların bizzat kendisi tarafından kaleme alındığı daha güçlü bir ihtimaldir.

Tespit edilebildiği kadarıyla eserlerinin tamamını Kadınlar Dünyası'nda yayımlayan Nimet Cemil, feminizm, aile, kadın hakları, toplumsal meseleler, edebiyat ve eğitim temalı makaleler kaleme almıştır. Toplumun geleceği olan çocukların eğitimi, korunması ve onların her türlü haklarını teminat altına alacak yasal güvencelerin oluşturulması hususunda makaleler yazarak toplumsal bir bilinç oluşturmaya çalışan⁶ Nimet Cemil, birkaç kadınla yetim çocukların korunması için sivil bir inisiyatifle devletten bağımsız özel bir yetimhanenin kurulması girişiminde de bulunmuştur (Nimet Cemil, 12 Temmuz 1330/1 Ramazan

6 Çocukların eğitimi ve korunması konusunda geniş bilgi için bkz. Nimet Cemil, 12 Temmuz 1330/1 Ramazan 1331:4.; Nimet Cemil, 23 Mayıs 1330/11 Recep 1331:4.

1331:4). Ayrıca zulüm gören kız çocukları için sığınma mekânlarının olmamasına da ilk dikkat çeken (Nimet Cemil, 23 Mayıs 1330/11 Re-cep 1331: 4 vd.) Nimet Cemil'in ana gündemi çalışmamızın da konusu olan kadın meselesiydi.

Kadın Hareketi ve Nimet Cemil'in Osmanlı Kadınına Bakışı

Batıda yüzyıllar boyunca kamusal alandan dışlanan ve erkeğe bağımlı bir hayat yaşayan kadın gerek mülkiyet ve gerekse çocukların velayeti konusunda hiçbir hakka sahip değildi. Hatta kendi kazancını bile tasarruf hakkından yoksundu. XVIII. yüzyılda Batı Avrupa'da yaşanan ekonomik ve toplumsal değişim insanların dünyaya bakışını etkilerken kadına yönelik bakışı da etkilemiş fakat yine de yapısal bir değişime yol açmamıştır. Aydınlanma Çağı düşünürlerinden Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704), Jean Jacques Rousseau (1712-1778) gibi isimler bile kadına, erkeğe bağımlı bir rol biçmişlerdir. Fakat bu yaklaşımlara rağmen Batı'da kamusal alanın dışında tutulan kadınlar, yaşanan değişimin etkisiyle erkeklerle eşit bir hayat mücadelesine girişmişlerdir (Erdem, 2013:1 vd.). Özellikle 1789 Fransız İhtilali'ne aktif bir şekilde katılan kadınlar, ihtilalden sonra kadını dışlayan düşüncelere karşı tabii haklarına kavuşmak için mücadele etmiş ve Fransız İhtilali'nin yaydığı eşitlik ve özgürlük kavramlarını kadınlar lehine yeniden yorumlamışlardır. “*İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*”nden ilhamla *Kadın Hakları Beyannamesi* (1791)'ni yayınlayan feminist hareketin öncüsü Olympe de Gouges kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olduğu, kanun önünde eşit olan kadının kabiliyet, fazilet ve yetenekleri haricinde hiçbir ayrıma tabi tutulmadan kamusal alanda da eşit kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur (Çakır, 2016:55 vd.; Erdem, 2013:2).

Fransızca “femme-kadın” sözcüğünden türetilen feminizm yani “kadınlık” akımı Kadın Hakları Beyannamesi'nin etkisiyle erkek egemen anlayışa karşı örgütlü bir mücadeleye evrilmiş ve günümüze kadar da devam etmiştir. Kadının erkeklerle politik ve sosyal haklar açısından eşitliğini talep eden (Cevizci, 2010:653) feminizm, sosyal hayatta kızlar ve erkeklerin “atbaşı beraber” ilerlemesi anlamına gelmekteydi. Bu

ifade ile kızlar ile erkeklerin tahsil ve terbiyesinde, çağın ilerleme ve fikri gelişimine muvafık bir kaide benimsenirken (Mahmut Sadık, 23 Temmuz 1914/10 Temmuz 1330:163)⁷ geleneksel olarak erkeklerin kadınlardan daha zeki ve yetenekli, fiziksel açıdan daha güçlü olduğu düşüncesini reddetmiş ve sosyal, ekonomik, siyasi ve düşünsel alanda eşitlik ve özgürlük talebinde bulunmuştur.

Batı ile mukayese edildiğinde Müslüman Osmanlı kadını daha fazla haklara sahipti. Zamanla farklı kültürlerin etkisiyle kamusal alanla ilgili sınırlandırılmalara maruz kalmış ve daha çok anne ve eş olarak evde vakit geçirmek durumunda bırakılmıştır. Fakat Osmanlı modernleşmesinde ve özellikle Tanzimat'la birlikte siyasi, sosyal ve kültürel hayattaki yenilikler, kadının toplumsal hayattaki konumunu da etkilemiştir (Erdem, 2013:6 vd.). Modernleşme süreci sadece siyasi yapıyı değiştirmemiş sosyal yapıda da önemli değişikliklere zemin hazırlamıştır. Eğitim, hukuk, ekonomi ve toplumsal hayat her yönüyle değişime uğrarken bu durum kadının sosyal konumunda da kendini göstermiştir. Batı'daki özgürlükçü ve eşitlikçi insan haklarının ve kadın hareketlerinin tesiriyle Osmanlı kadını da toplumsal konumu için yeni taleplerde bulunmuştur (Çakır, 2016:59).

Eşitlik ve özgürlük taleplerini dile getiren kadınlar, mücadeleye çok aktif bir şekilde katılarak kadın hareketini güçlendirmişlerdir. Sivil toplum kuruluşları üzerinden örgütlenen kadınlar çıkardıkları gazete, mecmua ve kitaplarla bu yönde bir bilinç oluşturmaya ve kadın mücadelesini büyütme çalışmışlardır. Osmanlı'nın son yıllarında kadın meselesine duyarlı ilk süreli yayın olan *Terakkî-i Muhadderat*'tan⁸

7 Mahmut Sadık tarafından feminizm konusunda kaleme alınan bu makale daha sonra Kadınlar Dünyası tarafından iktibas edilerek "Feminizm" başlığıyla yayımlanmıştır. Erkeklerin makalelerini prensip olarak yayınlamayan Kadınlar Dünyası, bu makaleyi önemsememiş olacak ki Servet-i Fünun'dan iktibas ederek neşretmiştir. Makale için bkz. Mahmut Sadık, "Feminizm- Atbaşı Beraber Kızlar ve Erkekler", Kadınlar Dünyası, nu.152, (19 Temmuz 1330/9 Ramazan 1331) ss.8-9.

8 Yayın tarihi açısından çıkarılan ilk gazete olan Terakki-i Muhadderat'ın ilk sayısı 15 Haziran 1285 (28 Haziran 1869) ve son sayısı ise 20 Ağustos 1286 (12 Eylül 1870) tarihinde çıkarılmış ve toplamda 48 sayı yayımlanmıştır. Haftada bir İstanbul'da yayımlanan gazetenin sahibi Ali Raşid'tir. (Çakır, 2016:60 vd.)

itibaren Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar kadın mücadelesine duyarlı kırk civarında gazete ve mecmua çıkarılmıştır (Çakır, 2016:23).⁹ Bu dönemde *Osmanlı Müdafaa-yı Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti*'nin yayın organı olarak yayımlanan Kadınlar Dünyası, artık erkeklerle kadınlar arasında tam eşitliği esas alan, iddialı ve meydan okuyan bir kadın dili kullanıyordu (Bora, 2017:746).

Osmanlı modernleşmesi boyunca kadının konumu, sosyal hayata katılımı, özgürleşmesi, örtünmesi ve eğitimi gibi hususlar tartışılırken Avrupa'nın etkisinde kalan aydınlar daha çok Avrupalı kadın modelini öngörmüş, muhafazakârlar ise Avrupalı kadının modellenmesinden ziyade İslami kuralların esas alınmasını savunmuşlardır. Kadının eş ve anne rolünü ön plana çıkaran muhafazakârlara (Erdem, 2013:10) nispetle Avrupalı kadın modelini savunan Batılılaşma yanlısı aydınlar kadınların yükselmesi için mücadele etmiş, mektepler açmış, çağın ihtiyaçlarına uygun programlar gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu aydınlar, kadınlar konusundaki icraatlarından dolayı muhafazakârların Avrupa'yı maymunlar gibi taklit etme ve dinsizlik ithamlarına maruz kalmışlardır. Bu ithamlara cevap veren Nimet Cemil, İslam adına yapılan bu eleştirileri reddetmiş ve İslam şeriatının kadının saadetini sağlayacak her şeye razı olduğunu iddia edenlerin, kadınları sefaletten kurtarmak için hiç bir çaba sarf etmediklerini, bir okul bile açmadıklarını dile getirmiştir (Nimet Cemil, 30 Mayıs 1330/18 Recep 1331:5).

Osmanlı'da eşitlikçi ve özgürlükçü taleplerle feminist hareket güçlenirken aynı yıllarda Nimet Cemil, muhafazakâr aydınlar tarafından Osmanlı'da feminizmin masaldan ibaret olarak görüldüğü, Türklerin hayatında kadının olmadığı, Türk milletinin kadının haneeye mahsus mahlûkattan gayri bir şey olabileceğine inanmadığı ve hayat mücadelesine sadece erkeklerin karışacağı düşünceleri ile inkârcı bir yaklaşımın benimsendiğine dikkat çekmiştir. Bu yaklaşıma değinen Nimet Cemil,

9 Demet, Musavver Kadın, Kadın (İstanbul), Kadınlar Dünyası, Erkekler Dünyası, Şükûfezar, Güzel Prenseler, Kadınlık, Siyanet, Seyyale, Hanımlar Âlemi, Kadınlık Hayatı, Bilgi Yurdu Işığı, Türk Kadını, Genç Kadın, Kadın Duygusu, İnci, Diyane, Kadınlar Saltanatı, Hanım, Ev Hocası, Süs, Firuze bu dönemde çıkan kadın dergilerinden bir kısmıdır.

telefon idaresine kadınların girdiği hatırlatmasında bulunarak feminizmin var olduğuna işaret etmiş ve kadının kamusal alana dâhil olmasını feminizmin bir başarısı olarak değerlendirmiştir (Nimet Cemil, 12 Temmuz 1330/1 Ramazan 1331:4).

Nimet Cemil, Türk kadınının haklarını elde etmek için verdikleri mücadeleyi mevsimlik olarak değerlendirme iddialarını da reddetmiş ve kadın hakları konusunda Osmanlı feminist hareketinin sürekliliğine vurgu yapmıştır. Türk kadınının mücadelesinin artık mevsimlik olmadığını, kazanımlarını muhafaza ederek daha da ileriye taşıyacaklarını, kız okullarının açılması ne kadar zor ise kapatılmasının da o kadar zor olacağını belirtmiştir. Kadınların, ticarete atılmaları ve kendi geçimlerini sağlamalarının önündeki engelleri hızla ortadan kaldırmaya devam edeceklerini ifade eden Nimet Cemil, vakar ve haysiyetini savunmanın lezzetini ve önemini kavrayan bir kadının artık koyun muamelesini kabul etmeyeceğini ileri sürmüştür (Nimet Cemil, 13 Haziran 1330/2 Şaban 1331:5 vd.).

Medeniyet ve tekâmülün herkesi aynı noktaya götüreceği inancında olan Nimet Cemil'in temel amacı tenvir-i efkâra hizmet, vatan ve milletin terakki ve teceddüdüne destek olmaktır. Taassuba karşı çıkan Nimet Cemil, medeniyet için ilim ve sanatta, kabiliyet ve ahlakta, güzellikleri korumada ve İslam'ın kardeşliğinde taassubun aranması gerektiğini savunmuş (Nimet Cemil, 28 Haziran 1330/17 Şaban 1331:5) ve kadın meselesini de vatan ve milletin ilerlemesi, medenileşmesi çerçevesinde değerlendirmiştir. Ona göre Türk milleti medeniyette niçin geri kaldı ise Türk kadını da o nedenlerle geri kalmıştır (Nimet Cemil, 30 Mayıs 1330/18 Recep 1331:6).

Türk kadınının son zamanlarda ortaya koyduğu mücadelenin dikkate değer olduğunu belirten Nimet Cemil, kadın meselesi başta olmak üzere ciddi ıslahatlar yapma çağrısında bulunmuştur. XX. yüzyılda sadece Osmanlı gibi medeniyetten geri kalmış devletlerin değil medeni milletlerin de gece gündüz tekâmül ve teceddüt için çalıştıklarını; günümüz sorunlarına çözüm getiremeyen kanunların, nizamın ve eski adetlerin değiştirilerek tashihi için uğraşıldığını belirtmiştir. Medeni

milletlerin yanı sıra Türk milletinin de artık eksikliklerini fark ettiğini ve bu eksiklikleri ortadan kaldırma vaktinin geldiğini anladığını ifade eden Nimet Cemil, en fazla ıslahata ve yenilenmeye muhtaç olanların kadınlar olduğu hususunda bir ittifakın olduğunu ileri sürmüştür (Nimet Cemil, 30 Mayıs 1330/18 Recep 1331:5).

Basın sayesinde kadınların haklarını savunabildikleri, nasihat alabildikleri ve sıkıntılarını paylaşabildikleri bir araca kavuştuğunu, kısaca kadınların kimsesizlikten kurtulduğunu belirten Nimet Cemil, özellikle Kadınlar Dünyası'nın önemli katkılarından söz ederek kadınların haklarını elde etmesi için mücadele edenlerin başında geldiğini belirtmiştir. Nimet Cemil, Kadınlar Dünyası'nın kadınların ilerlemesi için önemli adımlar attığına dikkat çekerek bu mücadelenin önemli neticeler elde ettiğini savunmuştur (Nimet Cemil, 30 Mayıs 1330/18 Recep 1331:5 vd.).

Fakat elde edilen kazanımlara rağmen Nimet Cemil, Osmanlı kadınının durumuna ilişkin pek fena bir tablo çizmiştir. Roma'da kadın sorunlarının konuşulacağı ve dünyanın farklı ülkelerinden kadınların katıldığı kongre vesilesiyle Osmanlı kadınının durumunu dünya kadınları ile mukayese eden Nimet Cemil, Anadolu kadınının sahip olduğu hakların dünya kadınlarının sahip olduğu hakların ancak yarısına eşit olduğunu ileri sürmüştür. Bu açık farka rağmen Anadolu kadınının kendisini bahtiyar hissettiğini, dünya kadınlarının ise bu durumu kabullenmedikleri ve haklarını elde etmek için mücadele ettiklerine dikkat çeken ve Anadolu kadınının dünya kadınlarına söyleyecek sözünün olmadığını savunan (Nimet Cemil, 9 Mayıs 1330/27 Cemaziyelahir 1331:4) Nimet Cemil, sözlerini şöyle sürdürmüştür:

“Bizde kız mektepleri erkek mekteplerinin onda biri nispetindedir. Bizde kadınların yüzde doksanı hiç tahsil görmemiştir, belki okuma yazma bilmez... Bizde kadın köyde hayvanlar ile beraber çift sürer, şehirlerde erkeklere yalnız alet-i zevk ve hizmetçi olur... Bizde kadın erkeksiz yaşayamaz, bir hane bile isticar edemez... Bizde erkek ölür ve maaş bırakmaz ise aç kalır; çünkü hiç bir vechile temini maişet etmesi imkânı yoktur. Hizmetçilikte kolay bulamaz zira ekser evlerde kadınlar hizmetçidir. Haricden hizmetçi almazlar. Ecnebi veya Hristiyan evine gidip hizmetçilik

edilmez. Bizde kadını kocası istediği zaman bilasebep tetlik eder. Kapı dışarı atar... Bizde kadının erkeğinden şikâyetini kimse dinlemez hanede erkek karısına bildiği istediği gibi muamele eder... Bizde kadın şarkı söyleyemez, dans etmez, saz çalsa bile gizli çalar.. Bizde kadın umumi mahallerde gülebilmek şöyle dursun hızlı lakırdı bile edemez, herkesin nazarı talibi altında ezilir.. Bizde kadın sokaklarda mesirelerde siyah peçe altında hüviyeti meçhul koyun sürüsü gibi gezer... Bizde kadın rast gelenin harf endazlığına, kol çarpmasına nazarı muhakkiranesine ma'ruzdur. Hatta o derece ki hükümet 'Mahzaratı İslamiyeye taarruz' cürmüne mahsus ceza ihdasına mecbur oldu... Bizde kadın zevciyle bir lokantaya oturup yemek yiyemez... Bizde kadın ecnebi kadınların gezdikleri bahçelerde gezemez... Bizde kadın erkekler ile beraber ziyafetlere iştirak edemez... Bizde kadın açık pencerenin önüne bile oturamaz..."(Nimet Cemil, 9 Mayıs 1330/27 Cemaziyelahir 1331:4).

Osmanlı kadını hakkında bu derece ağır bir tablo çizen Nimet Cemil bir başka makalesinde ise özellikle Osmanlı'daki varlıklı insanlara ağır eleştirilerde bulunmuş ve varlıklı insanların kadınlara zevk objesi olma haricinde bir hak tanınmadıklarını, hayatını kazanmak zorunda olan kadınlara her gün türlü türlü hakaretlerin reva görüldüğü ve kadınların terfi için mücadele etmesini boş bir çaba olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir (Nimet Cemil, 6 Haziran 1330/25 Recep 1331:4).

Osmanlı kadınının dünya kadınlarına nazaran bu derece durumunun fena olmasına rağmen yine de kadınlar konusundaki ıslahat teşebbüslerine karşı anında şöyle tepkilerle karşılaştığını dile getirmiştir:

"'Kız mektepleri açalım' diyoruz. 'Erkek mektepleri açıldı bitti de kız mekteplerine mi nöbet geldi?..' diyorlar. 'Kızları terbiye edelim' diyoruz. 'Terbiye ne demek! Onlar evlerde dayak ile terbiye olunur. Bu düşünülecek bir şey değildir.' diyorlar. Hele terbiye-i bedeniye bahsini karıştırdınız mı muaraza ateş püskürüyor. 'Vay efendim kadın cimnastik yapar mı?! Daha neler işideceğiz, bu ne küstahlık' demeye başlıyorlar. Kadınların acaip bir kılıkta ve hüviyeti meçhul bir tarzda gezmesi mütemadiyen sağdan sola taarruza kalkmalarına sebep olduğunu, bunun bir an evvel ıslahı icap ettiğini ortaya sürdünüz mü 'eyvah mukaddesatı çiğniyorlar,

başımıza moda belası çıkarıyorlar' diye yaygara kopuyor. Nisvânın hukukunun istirdadına, biçarelerin erkeklerin zulmünden, sefaletten tahliyesine gayret ettiniz mi ve nisvânın ticaret edebilmeleri maişetlerini kendi kendilerine çalışarak temin edebilmeleri mevzu bahis olduğu 'bu nasıl olur! Mahremiyet kalktı mı? Öyle ise tesettüre ne lüzum var?' Avazası meydan alıyor." (Nimet Cemil, 30 Mayıs 1330/18 Recep 1331:5).

Kadınlar konusunda ıslahat yapılmasına karşı çıkanları kadın düşmanı olarak niteleyen Nimet Cemil, onları kadınların gelişmelerinin önüne geçmeye ve kadınların toplumsal konumlarının yükselmesini engellemeye çalışmakla itham etmiştir. Muhafazakârlık değerleri adına ortaya konulan bu itirazların safsatadan ibaret olduğunu belirtmiş ve kadınların şimdiki kadar elde ettikleri hakları da bu itirazlara göğüs gererek mücadele eden feministlerin gayretiyle elde ettiklerini dile getirmiştir (Nimet Cemil, 30 Mayıs 1330/18 Recep 1331:5). Feministlerin temel amacının kadının içtimai konumunun yükseltilmesi olduğunu belirten Nimet Cemil, kadınların içtimai konumlarına ilişkin pek çok tartışmanın yapıldığını ancak bu tartışmaların "Kadınlarımıza bir mevki içtimai verelim" sözünden ileriye gitmediğini çünkü bu sözden kimse- nin ne anlatılmak istendiğine dair doğru dürüst bir fikrinin de olmadığını iddia etmiştir (Nimet Cemil, 19 Temmuz 1330/9 Ramazan 1331:3).

Mevki-i içtimaiyeden ne anlaşılmalıdır?

Osmanlı'nın son yıllarında kadınlar konusunda en başat tartışmalardan biri olan kadının içtimai konumuna dair Nimet Cemil "Mevki-i içtimaiye malik olmak demek hayatına sahip olmak, hürriyet ve mesuliyeti iktisadiyeyi ihraz eylemek, izdivaca, ne yaptığını bilerek ve kime var- dığını anlayarak muvafakat etmek kocasının evine çarşıdan ısmarlanmış koyun gibi götürülmektir." açıklamasında bulunmuştur (Nimet Cemil, 19 Temmuz 1330/9 Ramazan 1331:3).

Nimet Cemil'in bu açıklamalarından temel amacın kadının sosyal konumunun yükseltmek olduğu anlaşılmaktadır. Kadının sosyal konumu, toplumsal alanda kadının kimliğiyle özgür iradesiyle var olması, hürriyetini ve ekonomik sorumluluğunu üstlenebilmesi, evlilik konusunda hiçbir baskı altında kalmadan tamamen hür iradesiyle karar

verebilmesi ile sağlanacaktır. Kısaca kadının bir birey olarak sosyal ve ekonomik alanda erkek karşısında özgür ve eşit olmasını savunmaktaydı. Feminizmi sosyal ve ekonomik alandaki eşitlik ile sınırlandıran Nimet Cemil, siyasi alandaki kadın erkek eşitliği için ise muhtemelen daha erken olduğunu düşünerek talep etmemiştir. Dünyanın en medeni ve en müterakki milletlerin Meclis-i Mebusan'larında ve Meclis-i Ayan'larında kadınların olmadığını dile getiren Nimet Cemil, kadınlar için siyasi eşitlik talebini gündemine almamıştır (Nimet Cemil, 12 Temmuz 1330/1 Ramazan 1331:4).

Sosyalleşme Mekânı Olarak Park ve Bahçeler

Kadınların özgürlüğünü ve eşitliğini savunan ve kadının sosyal konumunu yükseltmeye odaklanan Nimet Cemil, kadınların ancak erkeklerle beraber kullanabilecekleri kamuya açık park ve bahçelerde sosyalleşeceğini ve toplumsal alanda görünür olacağını öngörmüştür. Gülhane Parkı üzerinden değerlendirmelerde bulunan Nimet Cemil, parkın düzenlenmesinin faydalarına işaret ederek parkta, kadın ve erkeklerin birlikte huzur ve güven içerisinde vakit geçirebildiklerini, rahat rahat müzik dinleyebildiklerini, kalabalık olmasına rağmen kadınların serbestçe gezebildiklerini ve kimsenin kendilerini rahatsız etmediğini; parka gelen erkek ve kadınların sosyalleşmesi sayesinde temiz giyinmeye önem verdiklerini, pejmürde ve pasaklı giyinenlerin sayılarında azalma olduğunu, kadınların en basit kıyafetlerine bile dantela ilave ederek zarafete önem verdiklerini ifade etmiştir. Parklar sayesinde kadınların sosyalleştğini vurgulayan Nimet Cemil, daha önceleri erkeklerin kadınlara seslenmesi durumunda kadınların her birinin bir tarafa kaçtığını ve saklanmaya çalıştıklarını hatırlatarak parklar sayesinde artık kadınların bu halinin çok azaldığını, kadınların erkeklerden korkmadıklarını, erkeklerin yüzüne bakarak onlara cevap verebildiklerini, sosyalleşen kadınların cesaret kazandıklarını ve gerektiğinde erkeklere karşı hukuklarını savunabilecek pozisyona geldiklerine dikkat çekmiştir (Nimet Cemil, 30 Mayıs 1330/18 Recep 1331:5).

Kadınların park ve bahçelerde yerini alması sadece kadının sosyalleşmesine katkı sunmamıştır. Nimet Cemil'e göre park ve bahçelerde yer alan kadın aynı zamanda mekâna kimlik kazandırmakta ve orayı adeta yurtlaştırmaktadır/vatanlaştırmaktadır. Türk kadınının sosyal mekânlarda görünür olmasını, mekâna kimlik kazandırma fonksiyonunu biri Osmanlı vatandaşı olan Rum bir kadın diğeri ise Fransız asıllı bir kadın olmak üzere iki yabancı kadının gözlemleriyle değerlendiren Nimet Cemil, Taksim Bahçesi üzerinden kadınların parkları kullanımının yararlarını tartışmıştır.

Taksim Bahçesi'nde Türk erkeklerini görüp Türk kadınlarını göremeyen bir Fransız kadını, Rum bir kadına Türk kadının niçin burada olmadığı sorusuna Rum kadın şu cevabı vermiştir:

“Aman madam rica ederim dedi. Bu meseleyi kurcalamayınız. Türk kadınının buraya girmesi bizim için bir felaket olur. Görüyorsunuz ya bahçe kâmilen bizim Rumların elindedir. Türklerin bayraklarından başka bir şeyleri yoktur. Türk beyleri varsınlar ara sıra gelsinler. Bundan hiçbir zarar gelmez. Fakat maaza Türk kadını ayağını bastı mı bahçe derhal Rumluktan çıkar, Türk bahçesi olur. Zira o vakit Türk beyleri külli miktarda gelmeye başlarlar, her tarafa el uzatırlar artık bizim burada barınmamıza imkân kalmaz.”(Nimet Cemil, 5 Temmuz 1330/24 Şaban 1331:3)

Rum kadınının cevabına şaşırarak Fransız kadın, Türk erkeğinin yapamadığını Türk kadınının nasıl yapacağı sorusuna Rum kadının ağzından cevap veren Nimet Cemil, Türklerin İstanbul'u Rumlardan aldıklarını ama burayı yurtlaştıramadıklarını iddia etmiştir. Asırlarca misafir gibi uzakta saray ve kışlalarında kaldıklarını ve yuvayı yapmanın dışı kuş olduğunu ifade ederek Türklerin kadınlar sayesinde memleketinde yerleşebileceklerini dile getirmiştir. Türk kadınının sosyal hayatın içerisinde olmayışına dikkat çekerek Meşrutiyet ve hürriyetin ilanıyla bu durumun değiştiğini, Türk erkeklerinin bilinçlendiğini ve Türk kadınlarında da bir hareketlenmenin görüldüğünü belirtmiştir. Türk kadınlarındaki bu hareketlenmeden Rumların, İstanbul'un kendi ellerinden gitmesinden endişe ettiklerini ve buna karşın Türklerin mutaassıp yönünden istifade ederek Türk kadınının sosyalleşmesini engellemeye çalıştıklarını ileri sürmüştür. Rumların bu çabalarının kısa bir süre

de olsa etkili olduğuna dikkat çeken Nimet Cemil, Balkan Harbi'nden sonra Türk kadınlarının faaliyetlerine yeniden başladığını, cesur feministlerin ortaya çıktığını, kız mekteplerinin arttığını ve yıllarca yayın hayatını sürdüren “Kadınlar Dünyası” gibi gazetelerin çıkarıldığına değinerek onların çabaları sayesinde taassubun ortadan kalktığını ve yakın bir zamanda İstanbul'un Rumların elinden çıkacağını ifade etmiştir (Nimet Cemil, 5 Temmuz 1330/24 Şaban 1331:3).

Rum kadınının ağzından yapılan tespitleri değerlendiren Fransız kadın “*Demek siz Türklerin asırlarca mülklerine sahip olamamalarını kadınlara esir muamelesi*” yapmaları ve “*onları tahsil ve terbiyeden mahrum bıraktıklarına atfediyorsunuz öyle mi?*” diye sorarak Türklerin bu yıllarda kadınlarını sosyal hayattan dışlayıp esir muamelesi yaptıklarını ve bu nedenle de kendi toprağına, parkına ve bahçesine kendi kimliğini kazandıramadıkları değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu tespiti Rum kadınının ağzından onaylayan Nimet Cemil, erkeklerin bir yeri fethedebileceğini ama kadınsız orayı idare edemeyeceğini savunmuştur. Ayrıca kadınların sosyal hayata katılıp kendi geçimlerini kazanmaları, kendilerine eşit muamele edilmesi durumunda şimdiye kadar kadınsız yaşamış, kadını aşağı bir mahlûk zanneden Türk erkeklerinin de etkileneceğini ifade etmiştir. Kadınların kendi geçimlerini kazanabilme gücüne sahip olduklarını hissetmelerinin erkekleri de değişime zorlayacağını belirterek Türklerin kuvvetli ve zeki olduklarını, taassubu bırakıp çalışmaları durumunda Rumlardan daha ileri gidebileceğini iddia etmiştir (Nimet Cemil, 5 Temmuz 1330/24 Şaban 1331:3).

Yine kadınının sosyal hayatın içinde olmamasından dolayı Türklerin şimdiye kadar millet bahçesinin ne olduğunu bilmediklerini ve insan tabiatına aykırı olan park ve bahçelere erkek ve kadınların ayrı ayrı gitmelerini savunmalarından kaynaklı yaklaşımın her türlü imkânı yok ettiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı Türklere mahalle kahvelerinde tavra oynamaktan başka eğlencenin kalmadığını, belediyelerin de bahçeleri yabancılara vermeye mecbur kaldığını ve bu nedenle Taksim Bahçesi gibi şehirdeki pek çok eğlence mekânı, park ve bahçelerin Rumların eline geçtiğini iddia etmiştir. Meşrutiyet'ten önce Beyoğlu'na Türk kadınlarının nadir olarak geldiklerini ve bu yüzden Beyoğlu'nun adeta yabancı bir memleket gibi olduğunu, Türklerin orada

barınma imkânlarının olmadığını belirtmiştir. Meşrutiyet'ten sonra Türk kadınlarının sıklıkla Taksim Bahçesi'ni kullandıklarını, Rumların bundan rahatsız olduklarını ve türlü yollarla bu ziyaretleri engellemeye çalıştıklarını savunmuştur. Ayrıca Rumların Türk kadınının sosyal hayata katılımının yanı sıra ticarete de katılmaları durumunda Türklerin gelişimlerinin engellenemeyeceğini ifade etmiştir (Nimet Cemil, 5 Temmuz 1330/24 Şaban 1331:3).

Umuma açık bir sosyal mekânın Türk kadınlarına yasak olmasını taassup ve cehaletten kaynaklandığını ifade eden Nimet Cemil, eskiye nazaran durumun şimdi daha iyi olduğunu; on-on beş sene önce Türk kadınının eşiyile bile sokağa çıkamadığını ve eşiyile arabaya binemediğini, herkesin kendisine tasallut ettiğini, kimsenin umumi mekânlarda Türk kadını ile gezip konuşmadığını dile getirerek hâlihazırda bunların tabii karşılandığını belirtmiştir (Nimet Cemil, 5 Temmuz 1330/24 Şaban 1331:4).

Kadınların Ekonomik Hayata Katılımı

Kadının içtimai hayata katılımının iktisadi hayata katılım ile mümkün olacağı görüşünde olan Nimet Cemil, geçim mücadelesinde erkek ile kadının eşit olduğunu, her ikisinin yeme, içme, giyinme, gezme, çalışma, eğlenme gibi beşeri ihtiyaçlara sahip olduğunu belirtmiştir. Ülkede iktisadi bir buhranın yaşandığını belirten Nimet Cemil, bu buhranı yavaş yavaş fark eden Türklerle Müslümanların ticareti yeni yeni ele aldıklarını ifade etmiştir. Müslüman erkeklerdeki uyanıştan Müslüman kadınların da nasiplendiğini ifade eden Nimet Cemil, kadınların dikiş-nakışa, sanat evlerine katıldıklarını ve yakın zamanda ticaret-hanelere dahil olabilecekleri umudunda olduğunu ve bu hususta önüne çıkacak engellerden dolayı ümitsizliğe kapılmamaları tavsiyesinde bulunmuştur (Nimet Cemil, 13 Haziran 1330/2 Şaban 1331:6).

Nimet Cemil, milliyetçi bir duruş sergileyerek kalkınma için yerli üretime dikkat çekmiştir. Yabancıların okullarında okuyan Türk kadınların olduğunu, bu kadınların kıyafet adına iğneden ipliğe her şeyi üretebileceklerini, yabancı terzilere ve tacirlere para kaptırmadan kendi ihtiyaçları olan elbiseleri dikebileceklerine değinerek kadınlara gerekli

adımları atma çağrısında bulunmuştur. Kadınların ihtiyaçlarını karşılayacak ürünleri üretebilmeleri için kendi aralarında dayanışmaya davet eden Nimet Cemil, zengin hanımların bedelsiz bir şekilde hanımlara dikiş dersleri vermesini, terzihanelerin sayısının artırılmasını ve kadınlara gereken her şeyin buralardan üretilerek satılmasını ve bu şekilde kadınlarımızın tüm ihtiyaçlarının kolaylıkla karşılanacağını iddia etmiştir. Kadınların el emeğinin kendilerine kalacak şekilde düzenleme yapılmasını savunan Nimet Cemil, bu konuda hükümetten de destek beklemiştir (Nimet Cemil, 13 Haziran 1330/2 Şaban 1331:6).

Kadınları Kılık kıyafet ve modayı takip etme konusunda müsriflikle itham eden ve Avrupa'ya büyük miktarda paralar aktardıkları yönlü kendisine yönelik eleştirileri (Nazmi, 28 Haziran 1330/17 Şaban 1331:4 vd.) reddeden Nimet Cemil, kadınları müsriflikle suçlayanların amacının kadınların ilerlemelerini ve yenilenmelerini engellemek olduğunu iddia etmiştir. Nimet Cemil, evde hizmetçi, çamaşırıcı, aşçı olan ve üstelik çocuğuna da bakan bir kadının müsriflik yapamayacağını savunmuştur. Kadınların süslenmesi meselesinde ise süslenme duygusunun Allah tarafından her kadına verildiğini savunan Nimet Cemil, bir kadının süslenmesinin kimse tarafından saçma ve zararlı olarak değerlendirilemeyeceğini, giyimden ve süslenmeden kimseye bir zarar gelmeyeceğini, ayrıca güzel giyinmenin sağlık açısından da faydalı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca güzel giyinen kadınları tüm medeni milletlerin takdir ettiğini belirten Nimet Cemil, bizde ise güzel giyinen kadınların zevk-i salim sahibi oldukları için tahkir edildiklerini belirtmiştir (Nimet Cemil, 28 Haziran 1330/17 Şaban 1331:5).

Kadın Kıyafetleri, Moda ve Medeniyet ilişkisi

Kadın modernleşmesi çerçevesinde yapılan tartışmalardan biri de kadınların kılık kıyafetine dairidir. Osmanlı toplumundaki şehirli kadın kılık kıyafet konusunda Hıristiyan kadınların kıyafet ve yaşam biçimlerinden etkilenmiş ve Avrupa modasını yakından takip etmiştir. Batı Avrupa'dan getirilen tekstil ürünlerine karşı yoğun bir talep gösteren şehirli Müslüman kadının modayı takip etmesi yönetim tarafından yoldan çıkmakla eşdeğer görülmüş ve bu nedenle sık sık kılık kıyafetlerine,

gezmelerine ve eğlence yerlerine gitmelerine yönelik yasaklayıcı ve sınırlayıcı fermanlar çıkarılmıştır (Erdem, 2013:7 vd.).

Kadınların kılık kıyafetlerine yönelik gerek halkın ve gerekse yönetimin yasaklayıcı ve kısıtlayıcı tavrına karşın Nimet Cemil, kadınların istedikleri gibi giyinmelerini bir hak olarak değerlendirmiştir. Mahremiyetlerini meydana dökmeme gerekçesiyle kadınların örtünme biçimlerine yönelik müdahaleleri kılık kıyafet hakkının gaspı olarak nitelendirmiştir (Nimet Cemil, 28 Haziran 1330/17 Şaban 1331:5). Basında kadınların örtünmelerine dair “Açık Saçıklıkta İfrat” (Sebilurreşad, 30 Kasım 1915/18 Şubat 1331:175) başlıklarıyla yayımlanan makaleleri doğru bulmayan Nimet Cemil, kadınların kıyafetlerindeki değişimi insanlık tarihindeki gelişmelerin zorunlu bir neticesi olarak okumuştur. Kadınların kıyafetlerindeki değişime açıktan karşı çıkamayan muhafazakâr kesimlerin ancak mahremiyet adına açık saçıklıktan şikâyet ettiklerini ifade eden Nimet Cemil, bunların asıl gayelerinin kadını eve kapatmak olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre moda ve kadınların kıyafetlerindeki değişime karşı çıkmak ilerlemeye karşı çıkmakla aynı anlama gelmektedir. Basın yoluyla dile getirilen bu düşüncelerde asıl gayenin hükümeti müdahaleye kışkırtmak olduğunu belirten Nimet Cemil, artık durumun eskisi gibi olmadığını hükümetin terakki ve yenileşme tarafı olduğunu bu gibi yaygaralara önem vererek kimsenin hürriyetine müdahale etmeyeceğini iddia etmiştir (Nimet Cemil, 2 Mayıs 1330/20 Cemaziyelahir 1331:10).

Nimet Cemil’in dikkat çektiği bir başka husus ise kadın kıyafetlerine yönelik Müslüman Türk erkeğinin çelişkili yaklaşımıdır. Türk erkeklerinin Avrupa’nın açık giyinen kadınlarına yönelik herhangi bir eleştiride bulunmadıklarını hatta katıldıkları balolarda yarı çıplak kadınlara hemen âşık olup onlarla evlendiklerini ama Türk kadınlarının kolu hafif açılrsa anında alay konusu edip eleştirdiklerini ifade etmiştir. Türk kadınının bir taraftan açık giyindiği için eleştirilere maruz kaldığını ama diğer taraftan eğitilmiş de olsa dekolte giyinmediği için Türk kadınının Müslüman erkekler tarafından evlenmeye layık görülmediğini dile getirmiştir (Nimet Cemil, 28 Haziran 1330/17 Şaban 1331:5 vd.).

Kadınların istediği gibi giyinebilmesini medeniyet ve kadın hürriyeti çerçevesinde değerlendiren Nimet Cemil, daha esaslı sosyal meselelerde tedrici bir değişimi öngörürken kadınların kılık kıyafetleri ve süslenmeleri konusunda ivedilikle hareket edilmesini savunmuştur. Ayrıca kadınlara yönelik laf atma ve tacizin ortadan kaldırılması hususlarında da acilen önlem alınmasının elzem olduğunu vurgulamıştır. Parkların açıldığını, kadın ve erkeklerin güzel güzel gezdiklerini, herkesin tanıdığı ile görüştüğünü, güldüştüğünü ve etrafı seyrettiğini, kadınların birbirlerinin kılık kıyafetlerine baktığını belirten Nimet Cemil, bu hususlarda tedriciliğe ihtiyaç olmadığını vurgulayarak mutaassıpların etkisinde kalmadan gerekli adımların hızlıca atılmasını savunmuştur (Nimet Cemil, 19 Temmuz 1330/9 Ramazan 1331:3).

Kadınların Eğitimi

Tanzimat'tan sonra Osmanlı modernleşmesinin temel meselelerinden biri kadının eğitimi idi. Kadının sosyal bir konum kazanması, sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde yer alması kadının eğitime bağlı olduğu gibi genel olarak toplumun modernleşmesi de kadının eğitimi ile doğrudan ilgiliydi. Kadının eğitimi hem toplumun yarısını temsil eden kadın açısından hem de toplumun diğer yarısının eğitilmesindeki rolünden dolayı başta feminizm hareketi olmak üzere Osmanlı fikir cereyanları tarafından oldukça önemsenmiştir. Kadınların haklarını müdafaa etmesi açısından kadınların eğitime önem verilmiş ve bu hususta Meşrutiyet'e kadar çok ciddi adımlar da atılmıştır. Kızların eğitimi için çok sayıda okul açılmış ve önemli ıslahatlar gerçekleştirilmiştir. Ancak buna rağmen kızların eğitim durumu ve mekteplerin niteliklerine dair tartışmalar sonlanmış değildir.¹⁰

10 Yasemin Tümer Erdem, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.; Osman Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi, C.I-V, Eser Matbaası, İstanbul 1977.; Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yay. İstanbul 2016. ; İsmail Güven, Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi (Osmanlı Düşünürlerinin Kadın Eğitime Bakışları), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2001 Sayı: 1 Cilt: 34, ss.61-70.;

Kızların eğitimi konusunda çok az da olsa fikir beyan eden Nimet Cemil, açılan okulların nitelikli bir eğitim veremediğinden yakınmıştır. Çok sayıda okulun açıldığını, sınıfların bölünerek programların zenginleştirildiğini ama kimlerin bu okulları çekip çevireceğine ve eğitimi kimlerin vereceğinin hiç düşünülmediğini belirterek açılan okulların gösterişli ama ciddiyetten yoksun olduğunu ve bundan dolayı açılan okullarda kızların okuma yazmadan başka ciddi bir şey öğrenmediği eleştirisinde bulunmuştur. Bu nedenle iyi bir eğitim almayı hedefleyenlerin yabancı okulları tercih ettiğine dikkat çeken Nimet Cemil, kadın mekteplerinin ıslah edilmesi, Avrupa'dan muallimelerin getirilmesi ve eğitim için kızların Avrupa'ya gönderilmesi gerektiğini savunmuştur. Fakat Avrupa'dan kız mektepleri için muallimelerin getirilmesi ve eğitim için Avrupa'ya bir kaç kızın gönderilmesin gibi atılan bazı adımların da çok yetersiz olduğunu dile getirmiştir. Hatta son derece yetersiz olan bu adımların bile doğru dürüst atılmadığını, taassuptan dolayı Avrupa'da okutulmak istenen bir kaç Müslüman Türk kızının yerine Rum ve Ermeni kızlarının tahsil için Avrupa'ya gönderildiğini ifade etmiştir (Nimet Cemil, 19 Temmuz 1330/9 Ramazan 1331:3).

Boşanma Meselesi

Osmanlı'da boşanma kanun dairesinde meşru olarak gerçekleştirilmekteydi. Ancak boşanan tarafların haklarının yasal güvence altında olmaması, geride kalan çocukların durumunun dikkate alınmaması ciddi toplumsal sorunları beraberinde getirmekteydi. Boşanmayı içtimai dertlerimizden en büyüğü olarak niteleyen Nimet Cemil de çok sağlam temeller üzerinde bina edilmesi gereken ailenin boşanma ile çok kolay bir şekilde dağılmasının nedenlerine ve toplumsal yapıda yarattığı tahribata dikkat çekerek alınması gereken önlemleri konu etmiştir. Nimet Cemil hem boşanma usulünü hem de boşanma sonrasında kadın ve çocukların haklarının güvence altına alınmamasını yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Bir öfke ve sarhoşluk halinde kontrolsüz bir şekilde "seni talak ettim" sözüyle evliliğin bitirildiğini belirten Nimet Cemil, bu

boşanma usulünün ailenin sağlam temeller üzerinde inşa edilmediğini gösterdiğini savunmuştur (Nimet Cemil, 16 Mayıs 1330/4 Recep 1331:4).

Elbette boşanma “seni boşadım” sözüyle çok kolay bir şekilde gerçekleşse de boşanmanın sosyo-kültürel bazı nedenleri vardı. Nimet Cemil boşanmanın asıl sebebi olarak aile sorumluluğundan habersiz, aile saadetinin eşler arasındaki sevgi ve saygıya bağlı olduğunu bilmeyen ve kadına metres muamelesi yapan erkekten kaynaklandığını ileri sürmüştür. Kadının onuruna saygı göstermeyen erkeklerin kadınların onur ve haysiyetlerini tahkir ettiklerine belirten Nimet Cemil, erkeklerin bu yaklaşımına karşı Türk kadınının kendi kadınlık onurunu ve haysiyetini korumak için direndiğini ifade etmiştir. Kadının onur ve haysiyetini koruması ve kendisini savunmasına alışık olmayan erkeğin kadının direnmesi karşısında şaşırıldığını ve izzet-i nefsinin yaralandığını iddia eden Nimet Cemil, bu durumda erkeğin bir anda hiddetlenerek talak kelimesini kullandığını ve karısını boşadığını dile getirmiştir (Nimet Cemil, 16 Mayıs 1330/4 Recep 1331:4).

Kadının kadınlık onuruna ve haysiyetine saygı duyulmaması üzerine kullanılan tek kelime ile boşanmanın gerçekleştiğini ancak boşanma sonrasına yönelik yasal güvenceler oluşturulmadığı için ortaya ciddi mağduriyetlerin çıktığını belirten Nimet Cemil, erkeklerin metreslerinden ayrılırken onlara tanıdıkları hakları bile kendi eşlerine tanımak istemediklerini, hatta şeran ve vicdanen yapması gerekenleri bile kabullenmediklerini ve ayrıca kendi çocuklarının nafakasını karşılamaya yanaşmadıkları tespitinde bulunmuştur. Boşanan kadının haklarını korumak için zor bela şer'i mahkemeden karar çıkarmaya muvaffak olsa bile o kararı icra etmeye güç yetiremediğini dile getirerek neticede kadının mağdur olduğuna dikkat çekmiştir (Nimet Cemil, 16 Mayıs 1330/4 Recep 1331:4 vd.).

Boşanma sonrası kadın ve çocukların mağdur olmaması için ne yapılması gerekiyor? Nimet Cemil, boşanma durumunda kadın ve çocukların mağdur olmaması için haklarını koruyacak yasal güvencelerin oluşturulması ve boşanmanın mahkeme huzurunda yapılması talebinde bulunmuştur. Bu talebin Halide Edip Hanımefendi (1882-1964) ve

bazı feminist yazarlar tarafından da gündeme getirildiğini ancak yine de herhangi bir tedbirin alınmadığını belirten Nimet Cemil, toplumsal yapının korunması konusunda herkesi ilgilendiren bu meselede tüm erkek ve kadınları duyarlı olmaya davet etmiştir (Nimet Cemil, 16 Mayıs 1330/4 Recep 1331:5).

Edebiyat ve Kadın

Edebiyatı bir milletin medeniyet düzeyinin ölçüsü olarak değerlendiren Nimet Cemil, edebiyata büyük önem vermiştir. Edebiyatın ve şiirin lezzetini tatmış olanların hiçbir zaman geçim derdinden dolayı okumaktan vazgeçmeyeceğini ancak her şeye rağmen Osmanlı'da edebiyata ilginin azaldığını ifade etmiştir. Osmanlı'da genel anlamda edebiyata ilgi azalsa da kadınların edebiyata ilgilerinin arttığı tespitinde bulunan Nimet Cemil'e göre kadınların edebiyata ilgilerinin artması erkekleri rahatsız etmiştir. Ticarete, sanayiye ve ziraata bu kadar ihtiyaç duyulduğu bir ortamda kadınların edebiyata meyletmelerinin erkekler tarafından anlamsız bulunduğunu iddia etmiştir (20 Haziran 1330/9 Şaban 1331:4).

Osmanlı'nın son yıllarında kadınların edebiyata ilgileri artmış olsa da kadınlar edebiyat sahasında da geri kalmışlardı. Uzun yıllar edebiyat sahasında sınırlı bir alanda yazılar kaleme alan Nigar Hanım (1856-1918) ile Fatma Aliye Hanım (1862-1936)'ın yalnız kaldıklarını ifade eden Nimet Cemil, onlardan sonra Halide Edip Hanım'ın başarılı bir kadın yazar olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir. Nimet Cemil'e göre Halide Edip'le birlikte kadınlarımız erkek ediplerden hiç de geri kalmayacak şekilde edebiyat sahasında varlık göstermişlerdir. Ayrıca Nezihe Muhiddin (1889-1958) ve Aziz Haydar (1881-1956) hanımların da takdir edilecek bir başarı gösterdiklerini, içli ve faydalı makaleleriyle kadınların fikri aydınlanmalarına önemli hizmetlerde bulduklarını savunmuştur. Son olarak Suad Said ismini de önemli kadın yazarlar arasında zikreden Nimet Cemil, ancak genel olarak kadınlar muhitinin ulvi ve parlak fikirler vermekten de uzak olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur (Nimet Cemil, 20 Haziran 1330/9 Şaban 1331:4).

Ülkemizde Ekrem Bey (Recaizâde Mahmut) (1847-1914), Abdulhak Hamid Bey (1852-1937), Tevfik Fikret Bey (1867-1915), Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Kemalpaşazâde Said Bey (1848-1921), Ebuzziya Tevfik Bey (1849-1912) gibi çok başarılı şair ve yazarların yetiştiğini ve bu ediplerin eserleriyle Osmanlı milletinin fikri terbiyelerine büyük hizmetlerde bulduklarını ifade eden Nimet Cemil, söz konusu isimler haricinde de çok sayıda yeni edibin yetiştiğine dikkat çekerek önemli bir eksikliğe parmak basmıştır. Yeni ediplerin seleflerini takdir edip edebiyat geleneğini güçlendirmek yerine seleflerini görmezden geldikleri eleştirisinde bulunan Nimet Cemil, bu yaklaşımın erkek edipler arasında yaygın bir durum olduğu ifade etmiştir. Erkek ediplerdeki bu sorunlu yaklaşımdan kadın ediplerin etkilenmemesi için kadın yazarlara tüm kadın ediplerle dayanışma içerisine girerek birbirlerinin eserlerini okumayı ve tenkit etmeyi öğütlemiştir (Nimet Cemil, 20 Haziran 1330/9 Şaban 1331:4).

Sonuç

Erkek egemen kültürün etkisiyle kamusal hayattan dışlanan kadın, daha çok anne ve eş statüsünde erkeğe bağımlı bir hayat yaşamaktaydı. Batı'da meydana gelen sosyal ve ekonomik inkılapların etkisiyle ve özellikle de Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı eşitlik ve özgürlük değerleri ekseninde Avrupa kadını sosyal ve politik eşitlik ve özgürlük mücadelesi vermiştir. Batıdaki kadının eşitlik ve özgürlük mücadelesinden etkilenen Osmanlı kadınları da içtimai konumlarını güçlendirmek için mücadele etmişlerdir. Kadınlar için eşitlik ve özgürlük talep eden feminizm/kadın hareketine çok sayıda erkek ve kadın yazar destek vermiştir. Nimet Cemil de Osmanlı kadın hareketine omuz veren ve kadınların haklarını elde etmesi için mücadele eden yazarlardan biriydi.

Nimet Cemil, Osmanlı Devleti'nde kadınlar konusunda olumlu gelişmeler yaşanmasına rağmen henüz pek çok eksikliğin olduğunu ileri sürmüştür. Kadınların çalışma hayatına ve ekonomik faaliyetlere katılmadıklarını, geçimlerini sağlayacakları imkânların oluşturulmadığı, temel haklarının korunması konusunda yasal güvencelerin oluşturulmadığı,

kadınlara yönelik tacizlerin sonlandırılmadığı, kılık ve kıyafet özgürlüklerinin olmadığı, kadınların erkeğe bağımlı eve mahkûm bir hayat yaşadıkları, parklarda bahçelerde özgür bir şekilde gezemediklerini ifade etmiştir. Genel olarak kadınlara hala köle muamelesinin yapıldığını belirten Nimet Cemil, kadının mağdur olmaması için tüm haklarının yasal güvenceye kavuşturulmasının zorunluluğunu savunmuştur.

Temel amacı Osmanlı kadınına bir sosyal mevki kazandırmak olan Nimet Cemil, kadının bir birey olarak hür iradesiyle sosyal ve ekonomik hayata katılması, hiçbir baskı altında kalmadan istediği kişiyle evlenebilmesi, çalışma hayatında erkeklerle birlikte yer alabilmesi, kılık kıyafet hakkı dâhil olmak üzere tüm hak ve hürriyetlerini erkeklerle eşit ve özgür bir şekilde kullanabilmesini talep etmiştir. Nimet Cemil, bunun için yasal güvencelerin oluşturulmasının da tek başına yetersiz olduğunu ileri sürmüş ve yapılan yasaların kâğıt üstünde kalmaması için özellikle toplumsal bilincin ve ilerlemenin sağlanması için mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Toplumun geri kalmışlığı ile kadının geri kalmışlığı arasında bir paralellik olduğunu savunan Nimet Cemil, medeni bir toplumun inşası için ne gerekiyorsa kadının eşitliği ve özgürlüğü için de aynı şartların gerektiğini ifade etmiştir. Bunun için cehalet ve taassupla mücadele edilmesi gerektiğini savunan Nimet Cemil, kadının sadece evde eş ve anne olarak görülmemesi, kadının çalışma hayatına katılması, parklarda bahçelerde serbest bir şekilde gezebilmesi ve iyi bir eğitimden geçirilmesi gerektiğini savunmuştur.

THE WRITER OF “KADINLAR DÜNYASI” NİMET CEMİL'S VIEW OF WOMEN

Abstract

The movement of feminism, which advocated the equality and freedom of men and women in social, economic and political spheres, found significant support among the Ottoman women after the rescript of Gülhane. The Ottoman women's movement organized through associations, trade unions, newspapers and magazines gave the struggle for freedom and equality

by reinterpreting fundamental rights and freedoms in favor of women. Defending women's rights through the numerous articles she published in the World of Women, Nimet Cemil tried to raise awareness among women in order to strengthen women's social positions. Nimet Cemil, in her writings, advocated the existence of women as an individual in society and being equal and free with men socially and economically. In our study, Nimet Cemil's view on the problems experienced by Ottoman women and their solutions were discussed.

Keywords: Nimet Cemil, Feminism, Women, Women's Rights.

Kaynakça

- "*Açık Saçlılıkta İfrad*", **Sebilü'r-reşâd**, C.12, Nu.296 (30 Kasım 1915/18 Şubat 1331), ss.185-197.
- BOA. DH. MKT 1253.36.1.
- BOA. DH.MKT.1243.27.1.
- BOA. DH.MKT.1253.36.2.
- Bora, T., (2017), **Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler**, İletişim Yay., (3. Baskı), İstanbul.
- Cevizci, A., (2010), **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., (7. Baskı) İstanbul.
- Cündioğlu, D., "*Bir Kur'an Mütercimi: Cemil Said Bey'in Kendi Kaleminden Özgeçmişi*", *Dergâh Dergisi*, IX/100, Haziran 1998, s.46-47.
- Çakır, S., (2016), **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yay. İstanbul.
- Erdem, Y. T., (2013), **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kadınlar Dünyası, "*İçtimai: Hukuk-ı Nisvân Mukaddime*", **Kadınlar Dünyası**, (4 Nisan 1329/17 Nisan 1913), Nu.1, ss.1.
- Kadınlar Dünyası**, nu.142, (9 Mayıs 1330/27 Cemaziyülahır 1331), Cuma.

- Karacan, O., (2019), **Cemil Said Bey (Dikel) Hayatı-Eserleri ve İran'daki Siyasi Meselelere Bakışı**, İnönü Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya.
- Mahmut Sadık, “*Atbaşı Beraber-Kızlar ve Erkekler*”, **Servet-i Fünun**, C.47, nu.1207, (23 Temmuz 1914/10 Temmuz 1330), ss.163-165.
- Müjdecı, M.-C. Karakılıç, “*Cumhuriyetin İlk Kur'an Mütercimlerinden Cemil Said (Dikel) ve Kur'an Tercümesi Hakkında Bir Değerlendirme*”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, yıl 3, S.6, (Güz 2007), ss.183-197.
- Nazmi, “*Kadınlar Dünyası'na*” **Kadınlar Dünyası**, Nu.149, (28 Haziran 1330/17 Şaban 1331), ss.4-5.
- Nimet Cemil, “*Cevap*”, **Kadınlar Dünyası**, Nu.149, (28 Haziran 1330/17 Şaban 1331), ss.5-6.
- Nimet Cemil, “*Edebiyat*”, **Kadınlar Dünyası**, Nu.148, (20 Haziran 1330/9 Şaban 1331), ss.4.
- Nimet Cemil, “*Geri Gitmemeli*”, **Kadınlar Dünyası**, Nu.147, (13 Haziran 1330/2 Şaban 1331), ss.5-6.
- Nimet Cemil, “*Hakayık-ı Tekrardan Usanmayalım*”, **Kadınlar Dünyası**, Nu.145, (30 Mayıs 1330/18 Recep 1331), ss.5-6.
- Nimet Cemil, “*Meclis-i Mebusan'ın Dikkatine Çocuklarımızı Hirpalamayalım*”, **Kadınlar Dünyası**, Nu.144, (23 Mayıs 1330/11 Recep 1331), ss.4-5.
- Nimet Cemil, “*Roma'da Kadınlar Kongresi*”, **Kadınlar Dünyası**, Nu.143, (9 Mayıs 1330/27 Cemaziyelahir 1331) ss.4.
- Nimet Cemil, “*Taksim Bahçesi Kimindir?*”, **Kadınlar Dünyası**, Nu.150, (5 Temmuz 1330/24 Şaban 1331), s.3-4.
- Nimet Cemil, “*Talak*”, **Kadınlar Dünyası**, Nu.142, (16 Mayıs 1330/4 Recep 1331), ss.4.
- Nimet Cemil, “*Yarım Tedbirler*”, **Kadınlar Dünyası**, Nu.152, (19 Temmuz 1330/9 Ramazan 1331), ss.3-4.

Nimet Cemil, “*Yetimhaneye Lüzum Yok mu?*”, **Kadınlar Dünyası**, Nu.151, (12 Temmuz 1330/1 Ramazan 1331), ss.4.

Nimet Cemil, “*Yine mi Taarruz?!*”, **Kadınlar Dünyası**, Nu.141, (2 Mayıs 1330/20 Cemaziyelahir 1331), s.10.

Nimet Cemil, “*Zenginlerimiz*”, **Kadınlar Dünyası**, Nu.146, (6 Haziran 1330/25 Recep 1331), ss.2-4.

Us, H. T., **Elli Yıl**, İstanbul, Tarihsiz.

EGEMEN KÜRESEL HEGEMONYADA NEOLİBERALİST VE POSTMODERN KÜLTÜR: COCA COLA REKLAMLARINDA RAMAZAN

Mehmet Barış YILMAZ¹

Mehmet BABACAN²

Özet

Bu çalışmada günümüzde önemli bir yere sahip olan, görsel işitsel medya aracı televizyonda ve internet ortamında son yıllarda yaygınlaşan reklam okyanusunda yer alan ve geniş kitlelere hitap eden “Coca Cola Reklamlarında Ramazan” konusu ele alınarak izleyiciler tarafından nasıl alımlandığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu reklamların hedef kitle üzerindeki egemen yaklaşımı incelenmektedir. Çalışma da niteliksel araştırma yöntemi alımlama analizi tekniği kullanılmıştır. Farklı sosyo-demografik özelliklere sahip 8 kişi ile yapılan görüşmeler gözlem tekniği ile de desteklenerek gerçekleştirilen çalışmada izleyici yorumları mercek altına alınmıştır. Çalışmada, izleyicilerin iletilere karşı oldukça duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Sosyo-demografik ve kültürel değişkenlerin sunulan içeriğe yönelik direnç açısından farklılık gösterdiği elde edilen bulgular arasındadır. Küresel bir markanın yerel dinamik ve değerler ile kitle iletişim araçları üzerinden nasıl yoğunlaştığı ve özdeşleşmede güçlendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Postmodernite, Alımlama, Egemen Kültür, Hegemonya

1 İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Dr. Öğr. Üyesi

2 İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans

1. Giriş

Tarihsel noktadan incelenen izleyici temelli çalışmalarda, eleştirelce egemen olarak iki farklı değerler silsilesinden bahsedilebilir. Seyircinin aktif olduğu görüşünde olan gerçekçi vasfa sahip Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı, hedef kitleyi sadece verilen iletilerin ulaştığı kişiler olarak sınırlamaz. Bu kuram, özellikle televizyon iletilerinin niçin ve ne yönden iletildiği sorusuna yanıt vermeye çalışır. Hedef kitlenin medyayı kullanım amaçlarından öte kitle iletişim araçlarından sağladığı tatmin yani beklentilerin giderilmesi de kuramın yanıt aradığı temel sorudur. Eleştirel yaklaşımın çerçevesinde var olan izleyici odaklı alımlama çalışmaları bireylerin medya karşısında aktif bir noktada da bulunduğunu öne sürmektedir. Stuart Hall ortaya koyduğu ve geliştirdiği Kodlama ve Kodaçımleme Modeli'nden meydana gelen alımlama analizine göre bireyler kitle iletişim araçlarına ilişkin çeşitli anlamlar geliştirirler. Yani verilen metin ve görsellerin tek düze alımlanması mümkün değildir. Kitle iletişim araçları içerikleri üç kilit nokta da alımlanır; müzakereci okuma, muhalif okuma ve hâkim okumadır. Hâkim okuma hegemonik ideolojiyi niteler konumdayken, muhalif okuma hegemonik noktaları ortaya çıkarır ve karşı çıkar, müzakereci okuma ise temel kodların desteklendiği, belirli kodlara ise karşı çıkıldığı okumadır (Hall 2003: 321).

İzleyici temelli araştırmaların en taze gelişmelerden biri de Alımlama Analizidir. Alımlama analizinde ilk zamanlarda haber metinleri konusunda çalışmalar yürütülürken, ilerleyen dönemlerde bu araştırmalar TV metinlerine kaymıştır. Bu analiz tekniği, ileti-izleyici ilişkisi noktasında nitel ve görgül temelli bir analiz sunmaktadır. Bununla birlikte alımlama çözümlemesiyle ilgili durumlar değerlendirilebilir ve TV metinleri iletilmesi ve etkileri noktasında çözümler geliştirilebilir (Hall 2003: 321).

Günümüzde küreselleşmeyle kültürün, küresel medya kurumları tarafından medya metin ve görselleri aracılığıyla bütün dünyaya gönderildiği görülebilir. Jest, mimik ve söylemler ile gönderilen bu mesajların farklı anlamlandırılmalar ortaya koyduğu ve bireylerin paylaşımında

bulunduğu bu anlamlandırmaların ise dil yardımıyla şekillendirildiği ve gönderildiğinden bahsedilebilir. Tüm bu anlamların işitsel ve görsel olarak karakterize edilerek oluşturulduğu ve hedef kitleye gönderildiği temel argümanlardan birisi televizyondur. İzleyicileri temel alan bu analizler de bu anlamlar nasıl inşa edilir, yani kodlanır ve izleyiciler tarafından nasıl anlamlandırılır yani kodaçımı yapılabilir? Sorularının yanıtına cevap bulunulmaya çalışıldığından kodlama ve kodaçımı basamakları ve bu süreç üzerine çalışılmasında hedef kitleye aktif noktada odaklanan Alımlama Analizi tekniğinin üzerine düşünülmesi gerektiği ifade edilmektedir (Yücel 2010: 8).

Türkiye’de özellikle son yirmi yılda bireysel, kültürel, değersel ve siyasal açıdan temel değışiklikler ve kapsamlı dönüşümler gerçekleşmektedir. Bu dönüşümlerin oluşturduğu belirsiz ortamda, medya materyallerinden en fazla kullanılanı ve maddi olarak uygun olanı televizyon, kültürel dönüşümlerin taşıyıcısı konumunda bulunmaktadır (Demir 2008: 3).

Bilginin dağıtılmasında kilit öneme sahip kitle iletişim araçları, tüketim kültürünün oluşmasında da, birey ile sistem arasında “köprü” görevi görmektedir. Televizyon vasıtası ile hayat pratikleri, düşünme biçimleri, tüketim kültürleri bireylere aşlanmaktadır. Fakat küçük kentlerde yeni tüketim pratikleri ile geleneksel yapı arasında net farklılıklara ortaya çıkmaktadır (Demir 2008: 3).

II. Dünya Savaşı sonrasında televizyon yaygınlık kazanmaya başlamış ve bununla birlikte reklamcılık faaliyetlerinin etkilediği alanlar genişlemiş ve bu ayrıntı da reklamların görünür veya görünmez propaganda için fazlasıyla önemli bir metot haline bürünmesine sebebiyet vermektedir (Şeker 2011: 3).

Reklamlar büyük markaların satış amacını gerçekleştirmek için olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Küresel markalar reklamları oluşturup yapılandırırken her ne kadar küresel düşünseler dahi yerel dinamiklere de sağlam oturmanın hesaplarını yapmaktadırlar. Yerel ve ulusal kültürlere, değere ve yaşam pratiklerine değinildiği ve özdeşleşmeye başlandığı taktirde başarıya ulaşmak da pek zaman almamaktadır. Yerel

ve ulusal değer ve kültürlere hitap edilirken asıl baskın olarak egemen küresel kültür de empoze edilmektedir. Söylem, göstergeler ve imgeler ile tam bir taşıyıcılık sağlanarak hedef kitle de istendik düşünce ve davranışlar sağlanmaktadır.

2. Egemen Küresel Hegemonya

Hegemonya terimini modern olarak ilk kullanan kişi, İtalyan bilim insanı Antonio Gramsci'dir. İtalyan düşünür, hegemonya kavramsallaştırmasını, işçi tabanının burjuva " zengin " sınıfını, devleti ortadan kaldırmak ve işçi statüsündekilerin devletin yapısal tabakası olarak hizmet etmesinin önünü açık adına sağlanması gereken ittifaklar sistemini belirtmek için açıklarken; öte yandan, Rus işçi sınıfının köylü halk ile birlikteliğini devam ettirmesini ve kendi temel menfaatlerini sürdürdükleri için, ekonomik menfaatlerini sonlandırmak zorunda olacağını belirtmek sebebi ile de kullanmıştır. Bu temelde İtalyan düşünür Gramsci hegemonya kavramsallaştırmasını, eşe değer politik geçmişe vakıf ulusal konuları kimlikselleştiren ilişkileri ve asıl olarak sosyal yapısal ilişkilerini belirtmek için kullanmıştır. Gramsci' ye göre, bir sosyal tabakanın diğer sosyal yapı üzerinde oluşturduğu etkisel durum hegemoniktir (hem rızaya/onaya hem de baskıya temellenmesi) . Başka bir ifadeyle, hegemonya Gramsci için, belirli bir sınıf ittifakının veya yalnız bir sınıfın belirli ortak menfaatlerinden sıyrılması, alt tabakaların menfaatlerinin en azından bir bölümünü kendi inisiyatiflerine katmaları ve böylelikle bütün toplumun menfaatlerini savunmaları ifade edilmektedir. Bu noktada Gramsci hegemonya kavramsallaştırmasını, egemen ideolojiyi elinde bulunduran hakim sınıfın diğer yapılara yayılması ifadesiyle açıklanmaktadır ve bu noktada hegemonya, ekonomik yapıdan öte kültür ve ideolojinin ön planda olduğu bir temel paradigma olarak açıklanmaktadır (Şener 2014: 1).

Dünya kapitalist düzen ve uluslararası sistem literatüründe tamamen birbirine eklenmiş dört temel başlık vardır;

2. 1) Uluslararası Tahakküm Olarak Hegemonya: Dünya siyaseti, Uluslararası İlişkiler (Uİ), ve Uluslararası Siyasal İktisat'ın (USİ)

pozitivist temellerinde hegemonya, etkili tahakküm veya “hegemonizm” tarafından nitelenen egemenlik olarak açıklanmaktadır. Bundan dolayı soğuk savaş dönemi boyunca Doğu Avrupa üzerinde hegemonya uygulayan Sovyet Rusya ve kapitalist dünya üzerinde hegemonya uygulayan ABD örnek olarak verilebilir.

2. 2) Devlet Hegemonyası Olarak Hegemonya: Uİ yazınının geniş kısmında ve Dünya sistemlerinde açıklanan rahat ifadeyle hegemonya, hâkim olan ulus devletin dünya kapitalist düzeninde istikrar ve güvenliği sağlaması veya ülkeler arası düzenin yürütülmesine müsaade eden uygulama ve kuralların dayatmasına dikkat çeker. Bundan dolayı kapitalizminin arka sayfalarında bir hegemonik güçler öncelikleri, örneğin Hollanda’nınkinden Britanya’nınkine ve sonrasında ABD hegemonyasına kutsal bir güç, bir “hegemonya” süregelmiştir.

2. 3) Rızaya Dayalı Tahakküm ya da İdeolojik Hegemonya: İtalyan düşünür Antonio Gramsci’nin nitelikli ve öznel anlamda hegemonya ifadesi, yöneten erkine sahip bir topluluğun kendi yönetim şeklini oluşturması ve sürdürebilmesinin ifadesidir. Hegemonya kabul ile yönetim şeklidir veya sınıf idaresinin veya tahakkümünün daha da kapsamlı bir sistemin bir öznesi olarak belirli bir sınıfın, sınıf fraksiyonunun, tabaka veya toplumsal sınıfın entelektüel ve kültürel liderliğidir. Bu nitelendirmeyle burjuvazi modern kapitalist tabakalarda, dünya savaşları dönemine denk gelirse de ve hegemonik çöküş yaşasa da istikrarlı yönetin süreçleri boyunca yapı hegemonyasını sürdürmeyi sağlamıştır.

2. 4) Bir Toplumsal Formasyonun Tarihsel Bloklarının İçindeki Liderlik Uygulaması Olarak Hegemonya: Basit ifadeyle küresel düzen noktasında üstün devlet iradesini, daha öznel ifade ile belli bir tarihsel planlam noktasında rızanın oluşumu veya ideolojik liderliği bütünlüştiren bir hegemonya var oluşur. Böylelikle ABD, global siyasi iktisat noktasında ekonomik hegemonyasının ve askeri niteliğinin beslenmesinden de öte ABD kapitalist grubunun önderliği gölgesinde ulus ötesine varan FordistKeynesyen birikim ve bilgisinin toplumsal dinamizminin bir çıktısı olarak 2. Dünya Savaşının ardından hegemonya ortaya konulmuştur (Robinson 2002: 2-3).

Hegemonyanın dört kavramsallaştırmasının hepsi dünya kapitalist düzeninin gelişen tarihsel kalıplarını anlamaya katkıda bulunduğu sürece değerlidir. (Robinson 2002: 3).

Küreselleşmenin çıktılarında biri olan küresel kültür, etki alanını her geçen gün geliştirerek gelişmektedir. Şüphesiz medyanın bu noktada rolü göz ardı edilemez. Medya küreselleşme sürecinde aktif rol oynayarak, küreselleşme aktörlerinin ve medya sahipliğinin beraberliği ile egemen kültürün diğer kültürler üzerinde birincil etkili olmasına imkân vermektedir (Taylan ve ark 2008: 2).

20. Yüzyılın sonunda küreselleşmeyle ilgili kavramsallaştırma da Robertson “evrenselciliğin tikelleşmesinin ve tikelciliğin evrenselleşmesinin iç içe eklenmesini ifade eden kapsamlı, çift taraflı bir süreç” olarak ifade edilmektedir. Hall’ da, küreselleşme kavramını, “iç içe geçmiş tikelliklerden” ifade edilen bir çerçevede tanımlar. Robertson’daki tekelciliğin küreselleşmesi, teklige, ötekiliğe ve çeşitliliğe temsil edebilme imkânının sağlanmasına atıf yaparken, küreselleşmenin tekelleşmesi ise, “küresel varoluşa evrensel insani somutluk sağlama düşüncesini ifade etmektedir ” (Robertson 1998: 105).

Globalleşmeyi, dünya genelinde bir sistem olarak kapitalizmin yaygınlaşmaya başlamasıyla nitelendirmek bu yapıyı bir ekonomik çerçevede olarak ele almanın yanında siyasal ve kültüre temellerini de göz önünde bulundurmaktır. Toplumlar arası adaletsiz ilişkilerin ele alındığı bu yaklaşımlarda, ekonomik hegemonyaya da dikkat çekilir. Bu açıdan, küreselleşme projesi “Batı’nın kendi dışında ki mazlum sınıflara” dayattığı ve Batı burjuvazisinin emperyalist çıkarlarına destek olan bir noktaya tepki çeker” (Kızılçelik 2005: 36-37). Bu nokta da kapitalizm ile küreselleşme anı zamana tahakkuk eder. “Günümüzde küreselleşme olarak ifade edilen bu tarihsel döngü, 15. Yüzyıl da Avrupa da ortaya çıktı, 19. Yüzyılda dünyanın birçok noktasına yayıldı ve 21. Yüzyıl itibari ile dünyayı sardı” (Kızılçelik 2004: 9). Dünyayı tek mekân ve tek kültür bütünlüğüne dönüştüren küreselleşme, “küresel köy fikri” adımlarının ifadesi olarak nitelendiren gelecek tasavvuru içinde refah ve mutlu olarak ele alan masum bu, bireysel kimlikleri aşındırıcı, planlamaların topluluk

ruhunu yıkıcı ve parçalayıcı etkilerini ortaya çıkaran olumsuzluklar arasına bir çizgi koyar (Taylan ve ark 2008: 4).

3. Neoliberalizm

ABD'nin kapitalizm sistemindeki noksanlıklar 1970'lerde belirginlik kazanmıştır. İşçiler iş gücünün değersizleşmesine, çalışma temposundaki hızlanmaya ve satın alam gücünün enformasyon ile içinin boşaltılmasına isyan etmişlerdir. Bu tepkiler bütün dünyada ortaya çıkmakla beraber ABD bir taraftan Almanya ve Japonya ile rekabeti, diğer taraftan Vietnam'ın savaş yükü nedeniyle bu gelişmelerden daha fazla etkilenmiştir. İşte neoliberalizm bu meydan okumalara verilen yanıtır (Gökten 2013: 166).

Neoliberalizm iktisadi ve politik bir program olup, iktisadi olarak ekonomideki devlet etkisinin azaltılmasına ve piyasa gücünün serbestleştirilmesi temellidir. Politik bir program olarak ise neoliberalizm devlet sosyalizmine ve Keynesyen refah devlete karşı duruştur (Gökten 2013: 166).

Neoliberal küreselleşme, sermayenin yapısal ve maddi gücü ile piyasa tutuculuğunun kamusal ve ideolojik olarak büyümesinden yola çıkan hegemonyadır. Bu alternatif küreselleşme, devletler ve ulus ötesi kurumlar üzerindeki etkisi olan bir güçtür. İdeolojik düzeyde neoliberal tarihsel bir blok oluşturulmuştur (Gökten 2013: 166)

Neoliberalizmin başlıca özellikleri; devletin kalkınma ve refah alanındaki müdahalelerinin azaltılması, finansal kurumlarda çarpıcı büyüme, şirket birleşmelerine ve satın almalar lehine hukuki yapılanma, merkez bankalarının bağımsızlığı ve fiyat istikrarı şeklinde sıralanabilir (Gökten 2013: 166-167).

Neoliberal hegemonya aracılığıyla sosyo politik güç ile oligopolistik piyasa yapısı arasında anlaşmayı olanaklı kılan küresel bir liderlik altında kurumsallaşma sağlanmıştır (Gökten 2013: 167).

Neoliberal düzenin yeni üretim tarzında, Fordist üretim sistemi sona ermiştir. Bilgi temelli ve iletişim teknolojisine oturan yeni bir üretim

tarzı ortaya çıkmıştır. Bu yeni üretim şeklinin doğuşu, teknoloji ve şirketler noktasında büyük ölçüde ABD kaynaklıdır. Avrupa’ da üretim de genelde geleneksel sanayi kullanılmaktadır. 1980’lerin ortalarından itibaren Avrupa’nın bütünleşme adımı, büyük ölçüde ABD ile rekabet edebilme gücünü arttırmak adına atılmıştır. Ticaret ve rekabet alanlarında kısıtlamaların kaldırıldığı bu olumsuz entegrasyonda, üretimin uluslararasılaşması, sınır ötesi merkezileşme ve iktisadi gücün merkezileşmesi büyük ölçüde sağlanmıştır. Tarihsel olarak bu süreçte, ulusötesi “ tarihsel bir blok” oluşturulmuştur. Üretim tarzındaki kayış ve yeni bloğun ortaya çıkışı, Avrupa ile ulusal kurumlar arasında yeni bir kurumsal ilişki ortaya koymuştur. (Gökten 2013: 168).

Neoliberalizmin amacı dünyaya uygun olacak bir model geliştirmek değil, aksine dünyayı modeline daha uygun dönüştürmektir. 20. Yüzyılda yaşananlara paralel bir biçimde neoliberal küreselleşmenin de çerçeveleri ve çelişkileri artmaktadır (Gökten 2013: 169).

4. Postmodernizm

“Postmodern”, “postmodernlik” veya “postmodernizm” sözcükleri ilk defa 1930’lu yıllarda ortaya çıkmış, 1950’li dönemlerde AngloAmerikan edebiyat eleştirisinde yer almış, akabinde mimarî alanda kullanılmış, 1960 dan sonra ise de yaygınlaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı eleştirisi ve sonrasını açıklamada kullanılan postmodernizm, sonrasında felsefi açıklamaların tanımı olmuş, akabinde bir akımın ifadesi olarak, mimari yöntemde, ekonomi de, politika ve tarihte kendine yer bulmuştur.(Çetişli 2013: 2).

Çeşitli noktalarda ifade edilmesi ve birkaç öznel kullanımlar nedeniyle postmodernizmin kavramsal olarak açıklanması zordur. Bu zorlukta postmodernizmin bir bildirimi, düzeyi ve çok olmayan bir tarihinin olmasının katkısı vardır. Bu nokta da postmodernizm açıklamalarından bazıları:

Birçok noktaya farklılık kazandıran Postmodernizm; “ insan haklarına, siyasal sistemlere, kapitalizme, ulus devlet anlayışına, tarihe,

uzmanlaşmaya, teknolojiye karşı gelen ve sorular yöneltir. Öte yandan alt kültürlerle, kültürel çokluklara, bilgeliğe, etnikliğe, yerel bilgiye, yerelliğe özgünlük tanır (Kızılçelik 1996: 128).

İkinci Dünya Savaşı ile süre gelen postendüstri ya da süper endüstri, ileri teknoloji ya da teknobilim toplumlarında ortaya konulan bir dünya görüşünü ifade eden postmodernizm, bir nesnel anlayış ve bu kapsam doğrultusunda gelişen yeni “kültürün” açıklamasıdır” (Menteşe 1999: 274).

Genel olarak batı toplumlarında ya da kapitalist kültürde yirminci yüzyılın son döneminde birçok sanat dalında “ resim, edebiyat, mimari, vb. ” ve bu sürede özellikle de sosyoloji ve felsefe de etkin hâl alan yaklaşım, akım, hareket ya da durum’ dur. (Çetişli 2013: 3-4).

Bu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda tanımlama yapanların postmodernizm konusuna çeşitli farklı pençerelerden (sanatsal, toplumsal, eleştirel, tarihsel vb.) baktığını ya da kavramın farklı betimlemelerini (sosyal hayattaki, eleştirideki, sanattaki,) ifade edildiğini görürüz. Tüm bu yaklaşımlar, doğal olarak farklı bakış açılarını geliştirmektedir. Buna, benzer perspektif ya da görünüm temel alınmasına rağmen postmodernizm olgusunu yorumlama, anlama ve anlamlandırma farklılıkları da göz önüne aldığımızda, ne kadar yoğun bir kavramla karşılaştığımızı daha iyi anlamış oluruz. (Çetişli 2013: 4).

Son olarak postmodernizmin, gerçekliğin sanal dünya karşısında anlamını kaybettiği, bilginin anlamsızlaştığı, küresel dünyanın küçük bir köy olarak ifade edildiği ortamda gelişim ve büyümesini arttırdığını belirtelim. Bu nokta da modernizmin pek çok görüşünün yıkılmasında, DVD, CD, televizyon, internet, bilgisayar gibi teknolojilerin önlenemez ve baş döndürücü hızda gelişmelerinin payı da oldukça yüksektir (Çetişli 2013: 6).

5. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma küresel ölçüde egemen olan sermaye sahiplerinin, markaların Coca Cola özelinde yerel dinamiklere de nasıl hâkim oldukları, açıldıkları pazar da ne denli bir etkiye sahip oldukları ve değersel

yapılar ile nasıl bütünleştiklerini belirlemek amacı taşımaktadır. İzlenen teknik ile bire bir görüşmeler yapılarak kişi görüşlerini yakinen değerlendirme ve yorumlama hedefine varılmaktadır. Karşılıklı kültürel etkileşimlerin, kültürel değişmelerin ve hatta yeni kültürel yapılanmaların temeline inilmeye amaçlanmaktadır. Yabancı bir markanın ulus ötesinden, okyanus ötesinden gelip toplumların sahip oldukları dinamikler ve değersel yapılar ile nasıl bu kadar kolay ve samimi bir şekilde örtüştüğü belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu çalışma köklü yapıların, toplumsal pratiklerin ve hayat döngülerinin yapısal olarak dönüşümü tespit etme hedefine sahiptir.

6. Araştırmanın Önemi

Her geçen gün artan teknolojik imkânlar ile birlikte kitle iletişim araçlarının da etki ve etkinliğini artırdığı günümüzde bireyler kitle iletişim araçlarından gelen mesajlara daha yoğun maruz kalmaktadırlar. Bu sürekli artan mesaj trafiği içerisinde önemli bir yere sahip olan reklamların içerik ve yapısal olarak incelenmesi önem kazanmaktadır. Küresel firma ve markalar da reklam stratejisi ve mesajlarını oluştururken çok titiz ve ince bir yapılanmaya giderler. Seslenilen hedef kitlenin demografik, toplumsal, değersel ve kültürel özellikleri gibi noktaları çok iyi tespit edip mesajlar bu yönde yapılandırılmaktadır. Başarıyı yakalayanlar toplum ile özdeşleşebilmekte, satış vaatlerini gerçekleştirmekte ve daha da önemlisi kültürel dönüşüm ve düşünme etki edebilmektedirler. Bu araştırma bu etkiselliği fark ettirebilme ve toplumsal tepkiselliği ortaya koyma önemine sahiptir. Toplumsal hassasiyetlere değinme, etkiselliği neoliberalist ve postmodernist olarak ele alma önemine hitap eder niteliktedir.

7. Yöntem

Niteliksel bir araştırma yönteminin bir tekniği olan alımlama çözümlemesi, eleştiri odaklı iletişim araştırmaları kapsamında şekillenmekte, itelerin izler-kitle ile temas anı, süreci ve ortamını ön plana koymaktadır. Bu bağlam da Stuart Hall da yetiden üretim ile beraber tüketim

döngüsünün de süreçte yer alması gerektiğini ifade eder. Bu noktada, izleyiciler medya iletilerini tek elden okumadıklarını, bireysel ve toplumsal farklılıkların anlama ve anlamlandırma sürecinde etkisi olduğu ifade edilmektedir. Alımlama analizine önem veren kültürel çalışmalar, medya araçları vasıtasıyla üretilen anlamın izleyicinin bakış açısıyla yeniden-kurulmasına önem atfetmektedir (Demir 2012: 2).

Bu araştırmada teknik olarak alımlama analizinin seçilmesinin nedeni, yerellik ve merkeze uzaklık nedeniyle Malatya da yaşayan faklı sosyo-demografik özelliklere sahip bireylerin televizyon metinlerini anlamlandırma sürecinde farklılıklar olabileceği varsayımdır. Çalışma da alımlama çözümlemesi yapılarak hedef kitlenin *Coca Cola reklamlarında "Ramazan"* konusunu nasıl alımladıklarını, hangi okuma biçimleriyle anlamlandıkları ortaya koymayı amaçlanarak görüşme tekniği uygulanmıştır. Katılımcıların samimi ve içten cevaplarını ifade edebilmeleri için rahat bir ortam hazırlanmış ve görüşmede önemli olan, kaynak olarak kullanılan bireylerin gerçeği söylemek için yeterince güdülenebilmesi ile istenen verilerin noksatsız alınabilmesi amaçlanmıştır. Görüşme öncesinde açık uçlu sorular hazırlanmış, fakat sırasında esnasında katılımcılara duruma göre yeni yansız sorular yöneltilmiştir. Veriler ses kayıt cihazına kaydedilip daha sonra analiz için çözümlenmiştir.

Coca Cola reklamları hala devam ederek yayındadır. Fakat görüşme ve gözlemlerin olduğu zaman aralığı reklamlarda "Ramazan Ayı" konusunun üstünden 6 ay geçmiştir. Dolayısıyla görüşme soruları, 6 ay öncesinde ki reklam kampanyaları ele alınarak cevaplanmış ve çözümlenmiştir. Gözlemler de yine reklamların başlangıç ve sonu erme zamanına kadar devam edilmiştir.

8. Bulgular

Günümüzde televizyon reklamları her kanalda farklı konularda yayınlanarak ilgi çektiğinden ve geniş kitleleri etkisi altına aldığından, bu reklamların izleyici temelli incelenmesi gerektiği varsayımına varılmıştır. Farklı öznel konumlarda bulunan izleyicilerin her biri reklamlara

faklı bakış açıları getirmekte hatta kendileri tekrar izlerken dahi farklı okumalar geliştirebilmektedirler. Bundan hareketle son zamanlarda popüler olan kültürel ve değersel öğeleri barındıran reklamlar arasında Türkiye’de en çok izlenen reklamlardan başında gelen *Coca Cola*’nın izleyicisi üzerine iletilen kodları nasıl alımlamaktadır?

8.1. İzleyici Yorumları

Çalışmada görüşme yapılan farklı sosyo-demografik özelliklere sahip kişilerin yorumları aşağıdaki gibidir.

- Reklam filmini izlerken ilk anda ne tür bir mesaj alıyorsunuz?

D.G: Sıcak, samimi ve mutlu bir aile ortamı

A.B: Memleket, geniş aile

A.Ş: Bir iftar masası etrafında toplanmış aile bireyleri ve bu birliktelik *Coca Cola* ile sağlanmış gibi

G.T: Günün sonunda bitap ve yorgun düşmüş aile efradı ve bu yorgunluğu *Coca Cola* ile atmak için iftarı beklemek

D.K: Aileye yeni katılmış bir yabancı samimiyet kurmaya çalışması bu yabancı da *Coca Cola*

N.A: O masa da *Coca Cola* olmazsa iftar açılmayacakmış sanki, Fırından gelen sıcak Ramazan pidesinin tadı olmayacakmış gibi

Z.Ç: Yılın en sıcak döneminde tutulan oruçlar ve akşama iftara sabırsızlıkla beklenen buz gibi içecekler ancak bu içecek *cola* olmamalı

M.D: herkesin *Coca Cola*’dan eşit pay alma çabası

İzleyici yorumlarından hareketle reklamda kültürel öğeler net bir şekilde vurgulanmakla beraber *Coca Cola* markasının da bir aidiyet ve vazgeçilmezlik unsuru haline geldiği net bir şekilde aktarılmıştır. Verilen ilk mesajda ailevi değerler içinde *Coca Cola* da harmanlanarak yabancılığı gizlenmiştir.

- Reklam da kullanılan görsel ve anlatılan metin kültür ve değerlerimize uyuyor mu?

D.G: Yüzeysel olarak bakıldığında uyuyor ancak derinlemesine bakıldığında bizde çok fazla masa da iftar etme Ramazan sofrasında Cola içme yoktur.

A.B: Tabii bakıldığında her insan kendine ait bir şey bulabiliyor. Küçük çocuğun fırından sıcak ekmek alması eski günlerimiz anımsatıyor.

A.Ş: Uyuyor diyebiliriz. İftar sofrasına davet edilen misafirler kalabalık aile

G.T: Bizim kültür ve değerlerimiz de bütünleştirme ve kucaklama vardır. Bu görev Coca Cola' ya atfedilmiş gibi bu yanlış.

D.K: Yok uymuyor. Çünkü cola içilmesi iftarda pek tercih edilmez

N.A: Geçmiş dönemlere ve yıllara bakarsak uyuyor, kalabalık ve birliktelik. Fakat günümüz için uymuyor diye düşünüyorum. Çünkü kalabalık şehirler de kaybolmuş çekirdek ve ufak aileler kendi yağlarında kavrulma uğraşındalar.

Z.Ç: Uyuyor. Birlik, beraberlik, samimiyet, geniş ve geleneksel aileler.

M.D: Sıradanlaştırma var. Cola sanki yıllardır hayatımızdaymış gibi bir durum söz konusu.

Her ne kadar reklam filminde toplumsal ve kültürel imgeler aktarılmış olsa da farklı toplum yapılarının ve küresel kültürel öğelerinde verilmek istenen mesajda motiflendiğini görmekteyiz.

- Ramazan ayında " iftar " sofranız da Coca Cola bulunduyor musunuz?

D.G: Yok. Genelde bulundurmamız.

A.B: Çoğu kez olmaz. Fakat misafir olduğunda kalabalık olunca alıyoruz tercih edenler oluyor.

A.Ş: İftar sofrasında olmaz fakat her bayram alırız misafirler için

G.T: Bazen bulundurduğumuz oluyor.

D.K: Yok hiç tercih etmeyiz milli içeceğimiz ayran dururken

N.A: Babam kızsız da mecburen bazı günler oluyor

Z.Ç: Cola hiç tercih etmeyiz. Genelde taze sıkılmış meyve suyu veya ayran. Colanın asidi belli bir süre aç kalındıktan sonra aç aç içildi mi rahatsızlık oluşturuyor.

M.D: Bulundurmamaya çalışıyoruz. Ancak iftardan sonra bir bardak falan alıyoruz.

Cevaplar ışığında sosyal ve toplumsal olarak sahip olmadığımız bir yaşamsal pratiğin aktarıldığını görmekteyiz. Manevi olarak da eklemlemeye çalışan marka, amacı doğrultusunda hedef kitleyi etkilemeyi amaçlamaktadır.

- Reklamlar da anlatılan konuyu düşündüğünüzde Ramazan ayında satın alma ve tüketim davranışınızda ne gibi farklılıklar oluşuyor?

D.G: Ramazan da daha az alıyorum diyebilirim. Oruç olmadığı günler yani Ramazan ayı dışında öğlen sıcaklığında alıyorum ama oruçken tek düşündüğüm su.

A.B: Özellikle iftara yaklaştığımda bir markette görürsem aldığım oluyor. İsteği bastırmak zorlaşıyor o saatlerde

A.Ş: Ben tercih etsem de çoğu kez ailem izin vermez. Ancak bayram da alırız

G.T: Çok fazla değişiklik olmuyor. Normalde Coca Colaya nasıl yaklaşıyorsam Ramazan da da o kadar

D.K: Susuzluğun ve yorgunluğun bastırıldığı dönemde reklamı görünce insan aramıyor değil

N.A: Ramazan ayında normalden daha çok kişi misafir ettiğimiz için alıyoruz

Z.Ç: Fark etmiyor fazla

M.D: Genelde almamaya özen gösteriyoruz. Ancak çocuklar gördü mü istiyor çoğu kez mecbur kalıp alıyoruz.

Bu nokta da markanın tüm aile bireylerini çocuklar dahil hedef olarak kabullendiğini görmekteyiz. Coca Cola kullanma ve tüketme alışkanlığına sahip çok da sahip olmayan nispeten yaşı büyük bireyler, reklamdan etkilenen çocukların telkinleri doğrultusunda satın alma davranışı gösterme eğilimindedirler. Burada Coca Cola aile sofrasındaki ciddi bir alternatif olarak yerini almaktadır. Reklamın yayında olduğu hassas saat dilimleri (iftara yakın saatler) de hedef kitleyi satın alma davranışına iten önemli bir etken durumundadır.

- Coca Cola'nın reklamlarda anlattığı üzere kültür, değer, aile yaşantınızla ve yaşam pratiklerinizle örtüşen ve uyuşmayan yanları nelerdir?

D.G: Örtüşen yanları; masadaki birlik beraberlik ancak örtüşmeyen yanı ilk akla colanın gelmesi mesajı böyle bir şey yok

A.B: Örtüşen taraf hep beraber iftarı beklemek ancak öncelik Coca Cola değil tabii ki

A.Ş: Samimiyet, birlik evet burası tamam fakat Cola alma imkanı olmayanlarında düşünmek zorundayız

G.T: Doğudan batıya ülkenin her köşesinde aynı telaşın yaşanması güzel anlatılmış fakat ilk cola doldurulmaz masa da

D.K: Sıcak günlerde oruçlu olarak emek çeken çalışan taraf var burası tamam ancak çalışan biri eve gidip bir Coca Cola içeyim diye de düşünmez

N.A: Tamamen örtüşüyor. Aile yapısı, misafirperverlik, sabır

Z.Ç: Sıcak samimi belki fakir bir aile ama elinde Coca Cola pek sanmam örtüşüğünü

M.D: Örtüşen bir taraf yok. Benim ailem önceliğini hiçbir zaman kolaya vermez ve daha yöresel ikramlar tercih edilir masamızda.

Coca Cola markasının reklam filminde vurgu yaptığı en önemli ve hassas nokta burasıdır. Tamamen kültürle özdeşleşmiş, aile yapısının sıcaklığıyla harmanlanmış ve eskilerden gelen bir tat olma kimliğine bürünme çabası içerisindedir. Toplumun her kesmini ve her zaman

dilimini kapsayan kapsayıcı yönünü de vurgu yapılarak değersel etki-
leşimin arttırılması hedeflenmektedir.

**- Hayatınız da Coca Cola' ya yer açma gereksinimi hissediyor
musunuz? Neden?**

D.G: Yok. Çünkü daha önemli önceliklerimiz var

A.B: Hayır. Cola alsam da markasına çok da dikkat etmem

A.Ş: İlla Coca Cola olacak diye özel bir çaba yok aklıma gel-
dikçe alırım

G.T: Bir ara kola bağımlısı olmuştum. O sıralar tek içeceğim Şe-
kersiz Coca Cola idi. Ama şu an atlattım o durumu.

D.K: Hayır. Sevmem pek diğer aile bireyleri istedikçe alıyoruz

N.A: Bazen farklılık olsun diye düşünüyor insan. Bu da toplum-
sal rekabetten geliyor herhalde

Z.Ç: Yer açmam. Çünkü bir yabancı gibi geliyor

M.D: Bize ait değil düşünmeyiz

Verilen cevaplar ışığında bakıldığında markanın reklam stratejisi
gösteriyor ki her nokta da Ramazan Ayı gibi kıymetli bir dönemde dahi
öncelikler arasına girmek ve sofrada yer açılanlar arasında ilk sıralara
yerleşmek. Toplumsal statülerin ötesine geçerek modern toplum yapısına
uygun satış vaadini gerçekleştirmek ve satın alma eğilimlerini arttırmak.

**- Coca Cola'nın dünya genelinde bu kadar çok satmasının neden-
leri sizce nelerdir?**

D.G: Başarılı reklam stratejileri var. Her dilden hitap edebiliyorlar

A.B: Samimiyet kurmaya başladılar. Bizden ait bir şeyler var

A.Ş: Bence çok iyi bir dağıtım ağının olması. Talepleri hemen
karşılatabiliyorlar.

G.T: İnsanların ne istediklerini çok iyi biliyorlar.

D.K: Müşteri, hedef kitle profilini tanıyorlar

N.A: İçinde bağımlılık yapan maddeler olduğunu düşünüyorum

Z.Ç: Reklamları çok başarılı

M.D: Her yerde bayileri olması olabilir

Coca Cola markasının dünya genelinde bu denli satılmasında her ne kadar küresel bir firma da olsa yerel dinamiklere hâkim olması, çok iyi bir pazarlama ağına sahip olması, dağıtım ağının kusursuz örülmüş olması, her toplum yapısını ve insan profilini çok iyi analiz ederek tanımları başarılarındaki başlıca unsurlardır.

- Coca Cola'nın bu kültürel ve değersel üretimindeki başarısının altında sizce ne gibi faktörler bulunmaktadır?

D.G: Kültürleri çok iyi tanıyorlar

A.B: Toplumsal analizleri çok iyi yapıyorlar.

A.Ş: Karakteristik özellikleri tanıyorlar

G.T: Kültürel ve değersel yolları, yumuşaklıkları iyi biliyorlar

D.K: Çok iyi bir gözlem ekiplerinin olduğunu düşünüyorum. Dinamiklere sahipler

N.A: Elllerinde tüm toplumsal veriler var ve her topluma farklı hitap etmeyi biliyorlar

Z.Ç: Teknolojik imkanları çok iyi kullanıyorlar

M.D: Kitle İletişim Araçları özellikle televizyon ile çok iyi bir taşıyıcılık sağlıyorlar

Kültürel ve değersel üretimin başarısı ve bunların gerek reklam filmlerine gerek satış vaatlerine kusursuz işleniyor olması çok iyi bir saha araştırmasının, kaliteli bir gözlem ekibine sahip olmanın, farklı toplumsal dinamiklere hakim olmanın ve hitap etme kabiliyetine sahip olmanın ve tabii ki de gerek sosyal medya gerek kitle iletişim araçlarını çok iyi kullanmalarıdır.

- Bu tür reklam filmlerinin gerçek anlamda bir kültürel taşıyıcılık yaptığını düşünüyor musunuz?

D.G: Tabii. Hem bize farklı bir kültür sunuyorlar hem de gelecekte uzaklaştırıyorlar

A.B: Evet, düşünüyorum. Farklı bir inşaa içindeler.

A.Ş: Bu taşıyıcılık sağlanmasa bu kadar küresel bir başarı da olmaz

G.T: Bizi bizde iyi tanıyorlar diyebilirim. Zayıf yönlerimize göre stratejik bir plan ve taşıyıcılık içindeler.

D.K: Düşünmemek mümkün değil. Son derece başarılılar.

N.A: Kendi hayat tarzlarını yani batılı yaşam biçimlerini çok iyi yansıtırken bizden de görünmeyi başarıyorlar.

Z.Ç: Evet düşünüyorum. Yoksa bu kadar içselleştiremezdik

M.D: Hayır demeyi çok isterdim ama maalesef evet. Belki küresel anlamda bu konuda en başarılı isin marka Coca Cola

Coca Cola markası her gittiği yörede tek taraflı bir kültürel taşıyıcılık görevi de üstlenmektedir. Orta ve Doğu toplumlarına batı yani Amerikan toplumsal yapısını taşıdığı ifade edilmektedir. Küresel bir marka için bu taşıyıcılık olmazsa başarı da sağlanamaz.

9. Sonuç

İzleyici yorumlarından hareketle ve kavramsal açıklamalar ışığında, kültür endüstrileri ve üretimi küresel markalar için olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Küresel olarak dinamikleri elinde tutmak isteyen ulus ötesi markaların hemen hemen hepsi en belirgin ve başarılı olarak da Coca Cola yerel ayakları da çok iyi oturtmayı başarmıştır. Minimumdan maksimuma giden başarı yerel özdeşleşmeden geçtiği tartışma götürmez bir hal almaya başlamıştır. Rahatlayan, özgürleşen ve refaha eren toplumlar aidiyet hislerinden yavaş yavaş koparak mevcut küresel hegemonya altına girmeye başlayacaklardır. Bunu en başarılı biçimde uygulayan marka olan Coca Cola, kültürel ve değersel rahatlamaları ve yumuşamaları çok iyi görüp o yönde mesajlarını yapılandırmış, kampanya geliştirmiş ve strateji üretmiştir. Okyanus ötesi bir yabancının bu topraklarda hiç yabancılık çekmeden dolaşması, oturması bu toplumların değersel ve kültürel olarak hegomik yapıya kapıldıklarını ve teleri altına girdiklerini görmekteyiz. Özellikle medya okuryazarlığının

oldukça düşük olduğu seviyelerde mesajları içselleştirmek, kabullenmek ve buna binaen satın alma ve tüketme davranışı geliştirme bir o kadar hızlı ve etkin olmaktadır. Bu nokta da sürkülasyon hızlanmış, talepler artmış ve devamında da külürel taşıyıcılık hız kazanmıştır. Toplumumuzun en önemli değerlerinden ve manevi temellerinden olan “Ramazan Ayı” nı çok iyi kullanarak ve bu konu ile bütünleşmeyi sağlayarak etkin ve başarılı olan Coca Cola, hedeflerine ulaşmıştır.

Katılımcılara yöneltilen küresel, egemen, hegemonik, kültürel ve kültürel taşıyıcılığı değerlendirme amacı taşıyan sorulara verilen cevaplar, küreselden yerele tek taraflı bir kültürel akışın ve kültürel taşıyıcılığında net bir şekilde sağlandığını ortaya koymaktadır. Coca Cola özelinde ele aldığımız çalışmada küresel şirket ve firmaların ürün nezdinde maddi ve manevi değerlerin harmanlanarak ortaya konulan kampanya ve mesaj stratejileri ile ulusal ve yerel etken ve etkinliklerini sağladıkları görülmektedir. Yapısal, kültürel ve değersel anlamda dönüşüm sağlama gayretinde olan toplumlarda, küresel firmalar için amaçların başarıya ulaşması mümkün olmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının, medyanın, yeni medya “ sosyal medyanın” birçok konuda etkin birer güç haline gelmeleriyle ve etki alanlarını her geçen gün arttırmalarıyla beraber küresel kaynaklara ve firmalara önemli bir zemin hazırlamaktadırlar. Coca Cola gibi Egemen Küresel Hegemonyanın temsilciliğini yaptığı firmalar, gerek modern gerek, gerekse post modern toplumlarda itibarını arttırma ve iletişim kanallarını etkin bir şekilde kullanarak maddi, manevi, toplumsal, değersel ve kültürel nüfuzlarını arttırarak sürdürmektedirler.

NEOLIBERALIST AND POSTMODERN CULTURE IN SOVEREIGN GLOBAL HEGEMONY: RAMADAN IN COCA COLA ADVERTISEMENTS

Abstract

In this study, it is aimed to show how audiences have taken up the topic of “Ramazan in Coca Cola Advertisements”, which has a significant place in today’s advertising, and which is located in the advertising area that has

been spreading in recent years on television and internet environment. The dominant approach of these advertisements on the target audience is examined. In the study, qualitative research method was used. The interviews with 8 people with different socio-demographic characteristics were supported by the interview observation technique and the audience comments were taken under investigation. In the study, it was found that the viewers were very sensitive to transmission. It is among the findings that socio-demographic and cultural variables differ in terms of resistance to the content presented. It has been determined how a global brand is intensified and identified with local dynamics and values through mass media.

Key Words: Neoliberalism, Postmodernity, Reception, Sovereign Culture, Hegemony

Kaynakça

- AKINER, N. & Küngerü, A.(2012) *Küresel Hegemonik İdeolojinin Popüler Tektiplendirme Pratiklerine Bir Örnek: Selfie*. Erişim Tarihi: 26.11.2017
- BERMAN, M. (2016). *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor* (18. b.). (Ü. Altuğ, & B. Peker, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- BÜLBÜL, K. (2007). *Küreselleşme, Kültür, Medeniyet* (2. b.). Ankara: Orient Yayınları.
- ÇETİŞLİ, İ. (2013) Batı Edebiyatında Akımlar https://www.turkedebiyati.org/modernizm_post_modernizm.html Erişim Tarihi: 25.11.2017
- EKİN, C. (2011). *Denizden Yükselen Küresel Hegemonya*. İstanbul: Dönence Basım ve Yayın.
- GÖKTEN, Y. S. (2013). *Hegemonya İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- İMAMOĞLU, T. (2013). *Modern Batı Düşüncesinin Felsefi Temelleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- KENTEL, F. (2012). *Yeni Bir dil Yeni Bir Toplum*. İstanbul: Bilsam Yayınları.

- KIRDAR, Y. (2012). *Postmodern Pazarlaam ve Tüketim Kültürü*. İstanbul: Kitapsal Yayın.
- LEFEBVRE, H. (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- LUNDBY, K., & Helge, R. (1991). Medya Kültürü Aracılığıyla Modernliğin Yorumlanması. K. Lundby, & R. Helge içinde, *Medya-Kültür-İletişim* (N. Gürkan, Çev., s. 4-28). İstanbul: Oslo Yayınları.
- MAALOUF, A. (2016). *Ölümcül Kimlikler* (42. b.). (A. Bora, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- POSTMAN, N. (1994). *Televizyon Öldüren Eğlence*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ROBERTSON, R. (1999). *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*. (Ü. H. Yolsal, Çev.) Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- SERDAR, K. (2004). *Küresel Medya ve Küresel Değişim*. İstanbul: Naos Yayıncılık.
- ŞENER, B. (2014). *Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu Ve ABD Hegemonyasının Siyasal Ve Kültürel Kaynağı: "Amerikan İstisnacılığı" Ya Da "Açık/Kaçınılmaz Yazgı"*. The Journal of Academic Social Science Studies (26), 411. Erişim Tarihi: 26.11.2017
- YAYLAGÜL, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları*. Ankara: Dipnot yayınları.
<https://www.turkedebiyati.org/modernizmi-esas-alan-anlayis-ve-post-modernizm/> Erişim Tarihi: 25.11.2017

TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİNDE KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ'NİN ÖNEMİ¹

Zekeriyya AKDAĞ²

Özet

1978’de başlayan “Reform ve Dışa açılma” politikasının kırkıncı yılını geride bırakan Çin, dünya ekonomisinin motor gücü haline gelmiştir. Çin Devlet Başkan Xi Jinping’in 2013 yılında başlattığı “Kuşak ve Yol Girişimi”nin, dünya nüfusunun en az üçte ikisini ve 70 civarında ülkeyi etkilemesi beklenmektedir. Girişim karadan ve denizden Asya’yı, Avrupa’ya ve Afrika’ya bağlayan bir ticaret ve altyapı ağı kurmayı hedeflemektedir. Çin’in modern ipek yolu olarak sunduğu “Kuşak ve Yol Girişimi”, geçtiği güzergahta yer alan ülke ekonomilerini hızla geliştirmekte olan Çin ekonomisine entegre etmeyi hedeflemektedir. Çin’in modern İpek Yolu Projesi, Türkiye-Çin ilişkilerinde yapısal değişime yol açabilecek potansiyeller barındırmaktadır. Kuşak ve Yol Girişimi iki ülke arasındaki ilişkilerin daha yüksek bir seviyeye ulaşmasına olanak sağlayacaktır. Bu çalışmada Kuşak ve Yol Girişimi’nin Çin-Türkiye ilişkilerinin gelişimindeki önemi analiz edilecektir. Bu bağlamda girişimin yaratacağı fırsatlar ve tehditler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler : Kuşak ve Yol Girişimi, Türkiye, Çin, Türkiye-Çin İlişkileri

- 1 Bu çalışmanın bir kısmı 2018 yılında “VII Uluslararası Sempozyum İdealden Gerçeğe Toplum, Siyaset ve Ekonomi” sempozyumunda sunulmuştur.
- 2 Araştırma Görevlisi, İnönü Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, zekeriyya.akdag@inonu.edu.tr

Giriş

Afro-Avrasya'nın merkezinde yer alan Türkiye; Avrupa, Orta Asya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi dünyanın önemli pazarlarına yakın olmaktan kaynaklanan avantajlara sahip bulunmaktadır. Aynı zamanda dünyanın en problemlili alanlarına komşuluk eden Türkiye, bu jeopolitik konumunun etkisiyle dünya politikasında en etkili ilk on ülke arasında yer almaktadır. Fakat Türkiye'nin ekonomik gücü için aynı şey söylenemez. Her ne kadar dünya ekonomisinde en büyük ilk yirmi ekonomi içinde yer alsada Türkiye'nin şimdiye kadar gösterdiği ekonomik performans ile bir türlü vasatın üzerine çıkamamıştır. Çin başta olmak üzere Doğu Asya ülkeleri ise mucizevi bir performans sergileyerek dünya ekonomisinin merkezi konumuna yükselmişlerdir. Çin 1978 yılında "reform ve dışa açılım" politikasını başlatarak kapitalist dünya ekonomisi ile entegrasyon sürecine girmiştir. Kırk yılını geride bırakan reform süreci Çin'i dünya ekonomisinde en büyük ekonomilerden biri haline getirmiştir. Çin şu anda satın alma gücü paritesine göre dünyanın en büyük ekonomisidir. Nominal değerlere göre ise hâlâ ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük ekonomisidir.

Çin ekonomisi uzun yıllar ortalama yüzde 10'luk bir büyüme gerçekleştirerek 2011 yılı sonunda 1977 yılındaki büyüklüğünün 25 katına erişmiştir. Aynı dönemde Türkiye ekonomisi ortalama yüzde 4'lük bir büyüme ile ancak 3,7 katına çıkabilmiştir. 1990-2014 arası dönemde Çin ve çevresinin dünya toplam üretimindeki payı yüzde 25'ten yüzde 37'ye çıkarak yüzde 50'lik bir artış gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin dünya ekonomisindeki yüzde 1'in biraz üzerinde bir bant içinde kalmıştır (Oktay, 2017: 565). Doğu Asya dünya üretiminin üçte birinden fazlasını gerçekleştirirken Türkiye yüzde 1-2 bandını bir türlü aşamamıştır. Doğu Asya dünya ortalamasının üzerinde bir büyüme gerçekleştirerek dünya ekonomisindeki önemini sürekli bir biçimde arttırmıştır.

Çin, 2010 yılında dünya ekonomisinde ikinciliği konumunu Japonya'dan devralarak Asya'da birinci, dünyada ikinci büyük ekonomi konumuna yükselmiştir. 2010 yılında Japonya'nın GSYİH'si %4,2 artarak 5,7 trilyon dolar düzeyinde gerçekleşirken, aynı dönemde Çin'in GSYİH'si

%10,6 artarak 6,1 trilyon dolar seviyesine çıkmıştır. 2017 yılına gelindiğinde ise Çin'in GSYİH'si 12.2 trilyon dolar seviyesine çıkarken, nominal değerlere göre hala dünyanın en büyük ekonomisi konumunda olan ABD'nin GSYİH'si 19.4 trilyon düzeyinde olmuştur. 1978 yılında dış ticarete 27. sırada olan Çin, 2009 yılında Almanya'yı geride bırakarak 3. sıraya, 2010'da ise Japonya'yı da geçerek 2. sıraya yerleşmiştir. 1990'larda Çin'in ihracatı 57 milyar dolar iken, bu rakam 2017 yılına geldiğinde 2.4 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Çin imalat sanayisinde 2010 yılında Amerika'yı geçerek dünya üretiminde birinci sıraya yükselmiştir. 2010 yılında Çin 1.9 trilyon dolar değerinde bir imalat yaparken, ABD'nin imalatı 1.8 trilyon dolar seviyesinde olmuştur (<https://databank.worldbank.org>). İngiltere'nin imalat sanayisindeki üstünlüğünü 19. yüzyılın sonlarında devralan ABD, yüzyıldan uzun süren bu üstünlüğünü Çin'e devretmek zorunda kalmıştır (Jacques 2016: 608). Çin, dünya üretiminde ve ticaretinde büyük bir hızla lokomotif bir ülke konumuna yerleşmektedir. Çin'in ekonomik büyümesi bölgesel ve küresel ölçekte büyük değişimlere yol açmaktadır.

Çin ekonomisi büyüdükçe Çin'in dünya ekonomisindeki ve siyasetindeki görünürlüğü gittikçe artmaktadır. Çin ekonomisinin büyüklüğü, Çin'in kendine güvenini arttırarak Çin'in bölgesel ve küresel ölçekte inisiyatifler almasına yol açmaktadır. Bu çerçevede Çin Kuşak ve Yol Girişimini, yakın ve uzak çevresini şekillendirmek amacıyla hayata geçirmiştir. Girişimin, Çin merkezli bir dünya düzeni arayışının ürünü olduğu da söylenebilir. Çin ekonomisinin artık eskisi gibi çift haneli büyüme oranını yakalamasının olanaksız olduğunun anlaşılması, 2008 ekonomik krizinin etkisiyle küresel ticarete yaşanmakta olan yavaşlama, Çin'in hızlı büyümesine yönelik bölgesel ve küresel tepkilerinin artması Çin'i alternatif politikalara yöneltmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının temel direklerinden biri batıcılıktır. Cumhuriyet'in değişmez sayılabilecek ana yönelimi "yüzünü Batı dünyasına dönmek" olmuştur. Eğer Batı dünyası ile ilişkiler iyi ise başka bir partner aranmamakta, ancak bu cephedeki krizler sırasında ve de geçici olarak yani Batı ile ilişkilerin düzelmesine kadar farklı bazı

dış politika tutumları görülebilmektedir (Sönmezoğlu, 2006: 761). Türkiye, dış politika ve dış ticarete geleneksel olarak Batı'ya yönelimli bir ülke olmuştur. Türkiye'nin dış ticaretinin hemen hemen yarısı Batı ülkelerindedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin ve Cumhuriyet döneminin dış politikasında temel statükolardan biri Batı'ya yönelimdir. Ancak Batı ile sorunlar yaşandığı süre için geçici olarak alternatif arayışları görülmektedir. Dolayısıyla dış politikada temel olan Batı dünyası ile işbirliği olmaktadır. Bundan dolayı Türkiye, Çin başta olmak üzere Asya ülkelerine yönelik tutarlı ve sürdürülebilir bir politika geliştirememiştir. Uzak Doğu, Türkiye'nin ekonomik ve politik olarak minimal ilişkilere sahip olduğu bir bölge olmuştur. Çin başta olmak üzere bölge ekonomilerinin dünya ekonomisindeki hızlı yükselişleri, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarını yeniden değerlendirmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Kuşak ve Yol Girişiminin Türkiye'nin Çin başta olmak üzere Doğu Asya'ya yönelik politikasında köklü değişimlere yol açacak potansiyele sahip olduğunu göstermektir. Girişim, Türkiye-Çin ilişkilerinde dengeli ve sürdürülebilir bir politikanın temel taşlarını döşeyecektir. Çin başta olmak üzere Doğu Asya'nın dünya ekonomisindeki ağırlığı, bölgeyi Türkiye için sadece farklı ittifaklara ihtiyaç duyulduğunda başvurulacak bir alternatiften çok daha önemli bir hâle getirmiştir. Bu çalışmada özellikle son yıllarda Türkiye-Çin ilişkilerinin gelişimi incelenecek, ardından Kuşak ve Yol Girişimi analiz edilecek ve son olarak da Türkiye-Çin ilişkilerinde girişimin önemine değinilecektir.

1. Türkiye-Çin ilişkilerinin Gelişimi

İkinci Dünya Savaşı sonrası iç savaşını kazanan komünistler tarafından 1949 yılında kurulan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Türkiye tarafından tanınmamıştır. Türkiye, Batı dünyasının yanında yer alarak ana karadaki komünist rejim yerine, iç savaş sonrasında Tayvan'a sığınan milliyetçiler tarafından kurulan Çin Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerini sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti

arasındaki resmî ilişkiler, ÇHC'nin Birleşmiş Milletler ve uluslararası toplumda tanınmasıyla paralel olarak 1971 yılında kurulmuştur. İki ülke arasında resmi ilişkiler tesis edilmesine rağmen, Soğuk Savaş'tan kaynaklanan ideolojik kısıtlamalar, coğrafi olarak iki ülkenin birbirlerine uzak olması vb. sebepler yüzünden ikili ilişkiler pek bir gelişme göstermemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle de Çin'de komünist yönetimin kurulmasının ardından Dünya anakarasının büyük çoğunluğunda ya doğrudan sosyalist yönetimler kurulmuştur ya da sosyalist partiler en büyük muhalefet partisi konumuna gelmiştir. Savaş ve savaşın ortaya çıkardığı yıkım sosyalist ideolojinin dünyanın birçok bölgesinde oldukça etkin olmasına zemin hazırlamıştır. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de sosyalist ideolojinin beslendiği iki ana damar olmuştur: Biri Sovyetler iken diğer Mao'nun Çin'i olmuştur. Mao Zedong düşüncesinin Türkiye solu, özellikle de Aydınlık grubu üzerinde önemli etkileri olmuştur. Aydınlık hareketi olarak bilinen "Proleter Devrimci Aydınlık" adlı grup, küçük bir çevre için dahi olsa Çin deneyimini Türkiye'de anlaşılır kılmaları bakımından önem arz etmektedir (Üngör, 2013: 170). Çin devrimci modelinin Türkiye'deki etkisi sadece bu grupla sınırlı olmamıştır. 1960'ların sonlarından itibaren Mao'nun radikal söylemleri daha geniş kesimleri etkilemiştir (Üngör, 2013: 196).

İki ülke arasındaki resmi ilişkiler ise ideolojik farklılıklar, Uygur meselesi vb. sorunlar dolayısıyla sürekli bir dalgalanma göstermiştir. 2000'li yılların sonlarına doğru Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin istenilen düzeyde ilerlememesi ve Batı ülkeleriyle zaman zaman sorunlar yaşaması yeniden Asya ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Türkiye ve Çin arasındaki ekonomik ilişkilerin giderek gelişmesi, karşılıklı üst düzey ziyaretlerin artması ve iki ülkenin birbirini stratejik ortak olarak adlandırmasıyla ikili ilişkilerde yeniden bir canlanma meydana gelmiştir.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, beraberinde büyük bir iş insanı topluluğuyla 23-29 Haziran 2009 tarihinde Çin'e resmî bir ziyarette bulunması iki ülke ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur. 1984 yılında Kenan

Evren'in ve 1995 yılında Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı sıfatıyla Çin'e gerçekleştirmiş olduğu ziyaretlerden bu yana üçüncü defa bir Türkiye Cumhurbaşkanı Çin'i ziyaret etmiştir (Adıbelli, 2016: 328). Cumhurbaşkanı Gül'ün bu ziyaret kapsamında Xinjiang Uygur Özerk Bölgesine gitmesi ile tarihte ilk defa bir Türkiye Cumhurbaşkanı bölgeyi ziyaret etmiş oluyordu (Adıbelli, 2016: 332). Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Xinjiang Özerk Bölgesini ziyaret etmesinin sembolik değeri büyük olmuştur. Ayrıca bu ziyaret Çin'in Uygur meselesinde kendine olan güveninin bir göstergesi olmuştur. 2009-2010 yılları arasında Abdullah Gül'ün Asya'ya başlattığı Japonya, Çin, Güney Kore ve Hindistan gibi ülkeleri kapsayan ziyareti, Türkiye'nin aktif bir dış politika izleme gayretinin göstergesi olmuştur. 2008 yılında ABD merkezli başlayan ekonomik kriz dolayısıyla ABD ve AB ekonomileri yavaşlama sürecine girmiştir. Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir paya sahip bu iki aktörün ekonomik krize girmesi, Türkiye'nin pazarlarını çeşitlendirme arayışına girmesine yol açmıştır. Özellikle 2007'den itibaren Türkiye'nin AB üyeliğinin istenilen düzeyde ilerlememesi, Türkiye'yi yeniden çok taraflı bir dış politika arayışına yöneltmiştir.

Her yıl düzenli olarak Konya'da düzenlenen ve o döneme kadar NATO ile dost ve müttefik ülkelerin çağrıldığı "Anadolu Kartalı" hava tatbikatına Eylül 2010'da sadece Çin'in davet edilmesi son derece ilginç bir gelişme olmuştur (Çolakoğlu, 2013: 262). 20 Eylül-4 Ekim 2010 tarihleri arasında Konya'da yapılan Anadolu Kartalı hava tatbikatı, Türk-Çin ilişkilerinin geldiği stratejik noktayı ve geçirdiği evrimin en iyi göstergesi olmuştur (Adıbelli, 2016: 349). Cumhurbaşkanı Gül'ün ziyaretinden hemen sonra yeniden alevlenen Uygur meselesi iki ülke ilişkilerinde kısa süreli gerginliğe yol açmış olsa da ekonomik ilişkileri fazla etkilememiştir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi siyasi alana da yansımıştır. 2010 yılında Çin, Türkiye'yi stratejik ortak olarak ilan etmiştir. Türkiye de Çin'i Anadolu Kartalı askeri tatbikatına davet ederek siyasi alanda yakınlaşmanın hızlanmasına zemin hazırlamıştır (Balci, 2017: 311). Çin Başbakanı Wen Jiabao'nun 8-9 Ekim 2010 tarihlerinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti ikili ilişkiler açısından son derece önemli bir gelişme olmuştur. Çin Başbakanı Wen ve Başbakan

Erdoğan'ın huzurunda imzalanan ekonomik nitelikte çok sayıda anlaşma, ilişkilerin artık daha stratejik bir noktaya ilerlemesine yol açmıştır (Çolakoğlu, 2013:262). Dünyanın ikinci büyük ekonomisi hâline gelen Çin ile ilişkilerin stratejik ortaklık seviyesine getirilmesi, Türkiye için önemli bir başarı olmuştur. Uluslararası politikada rekabetin git-tikçe yoğunlaştığı bir dönemde, Türkiye'nin dış politika seçeneklerini çeşitlendirmesi açısından da büyük önem arz etmektedir.

2012 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping Türkiye'yi ziyaret etmiş ve aynı yıl Başbakan Erdoğan Çin'i ziyaret etmiştir. 2015 yılında Erdoğan bu sefer Cumhurbaşkanı sıfatıyla Çin'i ziyaret etmiştir. Karşılıklı üst düzeyli ziyaretlerin artması ikili ilişkilerdeki stratejik dönüşün göstergesi olmuştur (Adıbelli, 2016: 380). Türkiye için Çin sadece ikili ilişkiler açısından değil bölgesel ve küresel ilişkiler açısından da göz önünde bulundurulması gereken önemli bir aktör konumuna gelmiştir (Temiz, 2017: 9). Şu an dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan Çin, yakın zamanda en büyük ekonomisi olacaktır. Çin'in dünya ekonomisindeki konumunun hızlı bir şekilde artıyor olması, Çin'in uluslararası politikadaki görünürlüğünü arttırmaktadır. Buna paralel olarak Çin'e yönelik tehdit algılamaları da artmaktadır. ABD bu dönemde Çin'in yakın komşularıyla ilişkilerini geliştirerek bir anlamda Çin'i çevrelemeyi ve dengelemeyi amaçlamaktadır. Çin de benzer şekilde karşılık vererek ABD'nin müttefikleri ile iyi ilişkiler kurma arayışına girmektedir. Çin'in, 2010'lar sonrasında Türkiye ile iyi ilişkiler tesis etme çabası bu bağlamda da değerlendirilebilir. Bu dönemde Türkiye'nin ABD ve AB ülkeleri ile yaşadığı sorunlar, Türkiye'nin Rusya ve Çin başta olmak üzere Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesine zemin hazırlamıştır.

Türkiye ile Çin arasındaki bazı kronik sorunların olduğu da söylenebilir. Bunların başında Uygur sorunu ve bunun Türkiye kamuoyundaki izdüşümü gelmektedir. Kendi iç sorunlarının üstesinden gelmiş ve demokrasi standartlarını yükseltmiş bir Türkiye Uygur meselesinde daha etkin rol oynayabilir (Hazret, 2011: 330). Türkiye'nin komşularının BMGK üyesi olan Çin ile geleneksel olarak iyi olan ilişkileri ve bu ülkelerin Türkiye ile sorunlarında Çin'i taraf yapma gayretleri zaman

zaman iki ülke arasında gerginliklere yol açabilmektedir (Adıbelli, 2016: 380). Uluslararası sorunlar hususunda siyasi destek sağlama noktasında da Türkiye Çin'den çoğu konuda hemen hiç destek alamamaktadır. Hatta Kosova, Bosna, Kıbrıs, Karabağ sorunlarında Çin, Türkiye'nin tezlerine tam zıt yönde hareket etmiştir (Çolakoğlu, 2013: 258). Çin'in enerjiyi kesintisiz ve güvenli bir şekilde elde etmek amacıyla Türkiye'nin çevresinde yer alan Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerine yönelik izlediği politikaların da zaman zaman Türkiye'yi etkiler hâle geldiği görülmektedir (Karaca, 2008: 198). Türkiye ve Çin arasında asıl sorun siyasi ve stratejik vizyon eksikliğidir (Temiz, 2017: 7). Özetle Türkiye ve Çin birçok bölgesel ve küresel meselede ayrı düşmektedirler. Her ne kadar her iki ülke de birbirini stratejik ortak olarak ilan etse de bu tür farklılıkları ortadan kaldıracak mekanizmaların henüz inşa edilmediği görülmektedir.

1.1. Ekonomik İlişkiler

Türkiye ve Çin arasındaki siyasi ilişkilerde dönem dönem dalgalanmalar olsa da ekonomik ilişkiler sürekli bir şekilde gelişme göstermiştir. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler sürekli bir artış gösterse de büyük oranda Türkiye aleyhine bir ticaret dengesi söz konusu olmuştur. Türkiye 1990'ların ortalarından itibaren Çin ile olan ticaretinde açık vermektedir ve gün geçtikçe de bu açık artmaktadır. Türkiye'nin Çin'e verdiği ticaret açığı on katın üzerine çıkmıştır. Bu dış ticaret açığı, Türkiye için artık sürdürülemez bir noktaya erişmiştir. İki ülkenin acil olarak çözmesi gereken en temel ekonomik problem büyük ölçeklere erişmiş olan dış ticaret açığıdır.

Çin'e olan ihracatımız 2016 yılında 2.328 milyon dolar iken %26,1 gibi önemli bir oranda artış göstererek 2017 yılında 2.936 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. Çin Türkiye'nin ihracat sıralamasında ilk yirmi ülkenin içinde 15. sırada yer almaktadır. 2017 yılında Türkiye'nin Çin'e yapmış olduğu ihracatın toplam ihracatı içindeki payı %1,9 olarak gerçekleşmiştir. Çin Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülke konumuna yükselmiştir. Çin'den yapılan ithalat 2016 yılında 25.441 milyon dolar

iken 2017 yılında %8,1 azalarak 23.371 milyon dolar seviyesine inmiştir. 2017 yılında Çin'den yapılan ithalattaki düşmeye rağmen Çin hâlâ en çok ithalat yapılan ülke konumundadır. Çin sırasıyla 21.302 milyon dolar ile Almanya, 19.514 milyon dolar ile Rusya, 11.947 milyon dolar ile ABD, 11.307 milyon dolar ile İtalya takip etmektedir. 2016 yılında Çin, Türkiye'nin ithalatında %12,8'lik bir paya sahipken 2017 yılında %10'luk bir paya sahip olmuştur. Türkiye'nin dış ticaretinde Çin, 2014 yılında Rusya'yı geçerek Almanya'dan sonra ikinci sıraya yükselmiştir. Almanya ile Türkiye arasında ticaret hacmi 2017 yılında 37.422 milyar dolar iken, Çin-Türkiye ticaret hacmi 26.307, üçüncü sırada yer alan Rusya ile Türkiye'nin ticaret hacmi 22.249 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı 2018). 2000'li yıllarda Çin Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında ilk beş ülke arasına girmiştir. 2011 yılında ise üçüncü en çok ithalat yapılan ülke, 2013 yılında da Almanya'yı geride bırakarak birinci olmuştur.

2016 yılında Türkiye toplam 143 milyar dolarlık ihracatı ile dünya ihracat sıralamasında 31. sırada yer alırken, Çin 2.098 milyar dolarlık ihracatı ile dünya sıralamasında birinci sırada yer almıştır. Yine aynı yıl için Türkiye toplam 199 milyar dolarlık ithalatı ile dünya ithalat sıralamasında 20. sırada yer alırken, Çin 1.588 milyar dolarlık ithalatı ile dünya sıralamasında 2. sırada yer almıştır. 2017 yılında ise Türkiye'nin toplam ihracatı 157 milyar dolara yükselirken Çin'in toplam ihracatı 2.263 milyar dolara yükselmiştir ve her iki ülke dünya sıralamasındaki yerini muhafaza etmiştir. 2017 yılında Türkiye 234 milyar dolarlık ithalatı ile dünya ithalat sıralamasında 21. sıraya gerilirken Çin 1.844 milyar dolarlık ithalatı ile ikinciliğini korumuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı 2018).

Türkiye'nin Çin ile olan ticaret hacmi 2016 yılında 27.769 milyar dolar, 2017 yılında ise 26,307 milyar dolar olmuştur. 2016 yılında Türkiye'nin Çin'e olan dış ticaret açığı 23.113 milyar dolar iken, 2017 yılında 20.435 milyar dolar seviyesine inmiştir. Çin ile 2000 yılında 1.24 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2017'de yaklaşık 20 milyar dolara çıkmış durumdadır. Türkiye ve Çin arasında en önemli ekonomik sorun 1990'ların ortalarında itibaren Türkiye aleyhine olan ve sürekli bir

şekilde artış gösteren dış ticaret açığıdır. Türkiye aleyhine sürekli büyüyen bu çok yüksek dış ticaret açığı sürdürülebilir olmaktan uzaktır. Türkiye'nin buna acil ve yapısal çözümler bulması gerekmektedir. Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında gelişen ilişkiler dış ticaret açığının kapatılması için çok önemli bir rol oynayabilir.

2. Çin'in Dünya Ekonomisine Düzen Verme Arayışı: Kuşak ve Yol Girişimi

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, ilk olarak 2013 yılında Kazakistan ziyareti sırasında Avrasya ekonomileri arasında işbirliğini yoğunlaştırmak için "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı"nın ortaklaşa oluşturulması önerisinde bulunmuştur. Ardından Endonezya ziyareti sırasında "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu Projesi"nin kurulması için çalışma başlattıklarını ilan etmesiyle "Kuşak ve Yol Girişimi" başlamıştır. Tek Kuşak Tek Yol Girişimi, Bir Kuşak Bir Yol Projesi, Kuşak ve Yol Girişimi, İpek Yolu Girişimi, Modern İpek Yolu Projesi vb. birçok isimlerle anılan girişimin tam olarak neyi kapsadığı kesinleşmiş değildir. Kuşak ve Yol Girişiminin aslında daha kesinleşmemiş birçok alt projeyi kapsayan çatı bir proje olduğu söylenebilir. Her ne kadar Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılında tamamlanması planlanıyorsa da ne zaman sonlanacağı da kesin değildir.

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2013 yılında açıkladığı Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'in yeni küresel vizyonunun temelini oluşturmaktadır. Çin'den başlayarak kara, deniz, hava, tren ve fiber-optik hatlarla Asya'yı Afrika, Avrupa ve ötesine bağlamayı hedefleyen oldukça kapsamlı bir projedir. Girişim; kara yolları, demir yolları, limanlar, denizcilik ve iç su taşımacılığı, havacılık, enerji nakil hatları, elektrik, trans-okyanusal kablo dâhil fiber optik, telekomünikasyon ile bilgi ve iletişim teknolojileri hakkında pratik işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Girişim rota boyunca liman, havalimanı, otoyol, demir yolu gibi altyapı yatırımları ile birlikte münhasır ekonomik bölgeler ve sanayi alanları inşasını hedeflemektedir. Avrasya Kara Köprüsü, Kuzey Denizi Güzergâhı, Doğu-Batı Orta Koridoru gibi çok merkezli bağlantı koridorları

geliştirilmesini hedeflemektedir. 14-15 Mayıs 2017 tarihinde Çin'in başkenti Beijing'de yapılan Kuşak ve Yol Forumunda benimsenen Kuşak ve Yol Girişiminin işbirliği ilkeleri şöyle sıralanabilir: Eşit zeminde dayanışma, karşılıklı yarar, uyum ve kapsayıcılık, pazar ekonomisi temelli işleyiş, denge ve sürdürülebilirlik (http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/15/c_136286378.htm).

Girişimin temel stratejilerinin başında dünya ticaretinin geliştirilmesi ile global ekonomiye yeni bir kalkınma yapısı ve işbirliği yöntemi önerilmesi gelmektedir. Dünya ekonomik düzeninde yapısal iyileştirmeyi sağlayarak Batı ve ABD'nin kurduğu düzen yerine daha adil bir düzenin oluşmasına katkıda bulunmak girişimin diğer bir stratejisidir. ABD'nin Asya Pasifik bölgesine yayılmasının ve bölgede etkin olmasının karşısında bir alternatif yaratmak en önemli stratejiler arasında sayılabilir (Rona, 2018).

2008 Finansal Krizinden sonra Çin ekonomisi de yeni bir safhaya girmiştir. Çeşitli meydan okumalar ve ekonomide yavaşlama sorunu ile karşılaşan Çin, ekonomik gelişmesini devam ettirebilmek için yeni bir motor bulmak zorunda hissetti. Çin Devlet Başkanı Xi tarafından "yeni normal" olarak adlandırılan bu safha, Çin ekonomik kalkınmasında radikal değişimlere kapı aralamıştır. Çin, ihracata dayalı bir büyüme yerine daha sürdürülebilir ve yenilikçi bir ekonomiye dönüşme çabasına girmiştir. Aynı zamanda dünya ekonomisiyle daha fazla entegre olmaya çalışmaktadır. Çin'in yeni ekonomik kalkınma stratejisi olarak tasarlanan Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'e yönelik yeni ekonomik meydan okumaların üstesinden gelmesini hedeflemektedir (Pu, 2016: 114). 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz, ABD başta olmak üzere gelişmiş Batı ekonomilerini olumsuz etkilemiş ve bu ekonomilerin dünya ticaretinde konumunu sarsmıştır. Bunun aksine, Çin başta olmak üzere Doğu Asya ekonomilerinin dünya ekonomisindeki ağırlığı daha bir görünür hâle gelmiştir. Kriz dolayısıyla yavaşlayan pazarlara alternatif bulmak için Çin başta olmak üzere Doğu Asya ekonomileri farklı seçeneklere yönelmişlerdir. Kuşak ve Yol Girişimi bu bağlamda yeni pazarlar bulma ve geliştirmekte olan ekonomilerle ilişkilerin daha da canlandırılması amacıyla

başlatılmıştır. Kuşak ve Yol Girişimi, dünya ekonomisindeki ağırlığı ve kendine güveni artan Çin'in, kendisini merkeze alan yeni bir ekonomik düzen arayışını yansıtmaktadır.

Girişimin tamamen uygulanabilmesi için yaklaşık 900 alt projede yaklaşık olarak 890 milyar doların harcanması gerektiği tahmin edilmektedir. Yapılması gereken 5 trilyon dolara yakın altyapı yatırımı için, yılda ortalama 150 milyar dolar tutarında bir kaynak ayrılması gerekmektedir. Oldukça kapsamlı olduğu görülen bu projenin, dünyada bilinen enerji kaynaklarının %75'ini, nüfusun %70'ini ve gayrisafi milli hasılanın %55'ini bir şekilde etkileyeceği tahmin edilmektedir. 2014'te projenin finansmanı için İpek Yolu Fonu ve Asya Altyapı Yatırım Bankası kurulmuştur. Ayrıca BRICS'in inisiyatifinde kurulmuş olan Yeni Kalkınma Bankası'nın projenin yatırımlarını destekleyeceği belirtilmektedir. 2014 yılında projenin finansmanı için 57 ülkenin katılımıyla İpek Yolu Fonu kurulmuştur. Proje kapsamında hayata geçirilecek kritik yatırımları finanse etmesi için fondan ilk etapta 40 milyar dolar kaynak ayrılmıştır. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, 2017 yılında ekstra 113 milyar dolarlık bir kaynağın daha aktarılacağını açıklamıştır. 2014 yılında Çin liderliğinde 100 milyar doları aşkın bir yatırımla kurulan Asya Altyapı Yatırım Bankası, 2016 yılında 1,5-2, 2017 yılında 3-5 milyar dolar fon ayırdığı açıklanmıştır. 2018 yılında ise yaklaşık olarak 10 milyar dolar yatırım yapılması ve kademeli olarak yatırımları artırılması hedeflenmiştir (Beşer, 2018).

Çin'in tarihî İpek Yolu'nu yeniden canlandırma çabası, büyük bir ekonomik dönüşüm yaratma potansiyeli bulunmaktadır. Girişim güzergâh üzerinde yer alan ülkelerin ekonomik ve kültürel hayatına büyük bir canlılık kazandıracaktır. Dünya nüfusunun yarısından fazlasını ve dünya ekonomisinin yaklaşık %63'ünü etkileme potansiyeli bulunan girişimin, yaklaşık değerinin 1,4 trilyon dolar olacağı tahmin edilmektedir. Pakistan'daki Gwadar Limanı, Sri Lanka'daki Colomba ve Hambantota limanları, Çin-Laos yüksek hızlı tren hattı, Mısır'daki Süveyş Ekonomik ve Ticari Bölgesi gibi çalışmalar Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında hayata geçirilen projelerden bazılarıdır. İpek Yolu Ekonomik

Kuşağı kapsamında Çin-Pakistan Koridoru, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile başlattığı altı koridorun başında gelmektedir. İkinci koridor Orta Asya'dan Türkiye'ye, Üçüncüsü Avrasya'ya uzanırken, dördüncüsünün Moğolistan ve Rusya'dan, beşincisinin Doğu Asya'dan ve altıncı koridorun ise Hindistan üzerinde geçmesi planlanmaktadır (<http://turkish.cri.cn/1781/2017/05/16/1s183050.htm>).

Çin 2017 yılında kadar Kuşak ve Yol güzergâhındaki ülkelerle demir yolu, kara yolu, deniz yolu, hava yoluyla ulaşım ve posta hizmetler alanlarında 130'dan fazla ikili ve bölgesel anlaşma yapmıştır (<http://turkish.cri.cn/1781/2017/04/21/1s182462.htm?platform=hootsuite>). Girişim kapsamında kara yolu, demir yolu ve deniz yolu ulaşım ve iletişim ağlarıyla, Çin sanayisinin merkezinin Avrupa'ya bağlanması için Çin'in 1,3 trilyon dolar altyapı yatırımı yapması beklenmektedir (Heydarian, 2017). 2013-2017 yılları arasında, Çin'e ait 50 şirketin Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında 1700 proje yürüttüğü açıklanmıştır (Beşer, 2018).

Asya'yı Avrupa, Afrika ve ötesi ile bağlayan ulus-aşırı ağ olarak Kuşak ve Yol Girişimi'nin altıncı yılına girmiş bulunmaktayız. Geçen süre boyunca Kuşak ve Yol Girişimi kapsamındaki ülkelerle mal ticareti 5.5 trilyon doları aşmış bulunmaktadır. Aynı süre boyunca Çin'in bu ülkelere finansal olmayan doğrudan yatırımı 80 milyon dolara ulaşmış bulunmaktadır (http://www.xinhuanet.com/english/2018-08/27/c_137422376.htm). Kuşak ve Yol Girişimi'nin ileri sürüldüğü 2013 yılından günümüze kadar 100'den fazla ülke ve uluslararası örgüt Çin'le bu kapsamda işbirliği anlaşması imzaladı. Çin'in güzergâh üzerinde bulunan ülkelerin ekonomi ve ticaret işbirliği bölgelerine yaptığı toplam yatırım hacmi yaklaşık olarak 29 milyar dolara ulaşmış durumdadır. Bu yatırımlar, 244 bin istihdam imkânı ve 2 milyar dolardan fazla vergi geliri yaratmıştır (<http://turkish.cri.cn/1781/2018/10/01/1s193576.htm>). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'yı imar etme amacı taşıyan Marshall planına benzetilen bu girişim aslında çok daha kapsamlı olmaktadır ve geniş bir alanı etkilemektedir. Avrupa, Asya, Güney Amerika, Afrika ve diğer bölgeler arasında işbirliğini geliştirmek için planlan girişim, dünya ekonomisinde büyük değişim ve dönüşümlere yol açabilme potansiyeline sahiptir.

Çin tarafından finanse edilen 750 km uzunluğunda Cibuti-Etiyopya kara yolu ve Kenya'nın bağımsızlığından beri inşa edilen ilk demir yolu olma özelliğini taşıyan Kenya'daki Mombasa-Nairobi 580 kilometre uzunluğundaki demir yolu, Mayıs 2017'de beklenenden 18 ay erken tamamlanarak tüm dünyanın dikkatini çeken projeler olmuştur. Kenya'daki demir yolu hattı, finansmanının yüzde 90'ı Çin Eximbank'ı tarafından sağlanan ve Çin makineleriyle, Çin standartlarıyla Çin dışında yapılan ilk proje olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca Çin Eximbank'ı tarafından sağlanan ek 1,5 milyar dolarlık fonla hat daha da batıya, Kisumu'ya uzatılacak ve sonunda da Uganda, Rwanda, Güney Sudan ve Etiyopya'yı birbirine bağlayacak şekilde planlanmaktadır (Lowther; Calver, 2018). Çin yalnızca ticaret rotası değil aynı zamanda ulaşılacak merkezlerin kendi ticari ağlarını da geliştirmektedir. Böylece bir yandan deniz yolu ile Kenya'nın başkenti Nairobi'ye ulaşılırken, diğer yandan bu şehirden tüm Afrika'ya devam edebilecek şekilde bağlantı rotaları tasarlanmaktadır. Çin'in Cibuti'de kurduğu askeri üs, bir yandan kurulacak deniz rotasının güvenliğini sağlarken diğer yandan Çin'in Afrika kıtasındaki etkinliğini artıracak niteliktedir (Beşer, 2018). Kuşak ve Yol Girişimin önemli bir alt projesi olan "Çin-Pakistan Ekonomi Koridoru" kapsamında Çin, Kaşgar'dan Dwadar'a 3218 kilometrelik bir yol inşa ederek Orta Asya, Güney Asya ve Ortadoğu'yu birbirine bağlayan stratejik bir noktada yer alan Gwadar Limanı'na ulaşacaktır. Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'nun (ÇPEK) 46 milyar dolara mal olması beklenmektedir (<http://turkish.cri.cn/1781/2017/05/16/1s183050.htm>).

Çin'den gelen krediler gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duydukları altyapı yatırımlarını yapmalarına olanak sağlayarak, bu ülkelerin kalkınmalarını hızlandırmaktadır. Çin son yıllarda verdiği krediler ile IMF'yi geçmiş bulunmaktadır. IMF'nin şarta bağlanan kredileri yerine birçok ülke, herhangi bir koşul sunmayan Çin kredilerini daha çok tercih etmektedir (Gül, 2018). Çin Kalkınma Bankası ve Çin İhracat-İthalat Bankası 2009-2010'da gelişmekte olan ülkelere Dünya Bankası'ndan daha iyi koşullarda 110 milyar dolar uzun dönemli kredi sağlamıştır. Dünya Bankası'nın 2008-2010 arasında aynı türden kredi vaatlerinin toplamı 100,3 milyar dolara karşılık gelmektedir (Jacques, 2016: 609).

Çin geliştirmekte olan ülkelerin finansmanı açısından Dünya Bankası ve IMF'yi geçmiş bulunmaktadır. Çin'in bu girişimleri Kuşak ve Yol Girişimi ile birlikte değerlendirildiğinde Çin'in yeni bir dünya düzeni arayışında olduğu söylenebilir.

Çin, mevcut uluslararası kurumları ikame etmeye yönelik organizasyonlar ve mekanizmalar kurarak uluslararası düzenin yeniden düzenlenmesine yönelik sistematik bir çabanın içine girmiştir. Kuşak ve Yol Girişimi, Batı merkezli global kurumsal yapılara alternatif Çin merkezli organizasyonlar ve mekanizmalar oluşturulması açısından kilit jeostratejik bir önem taşımaktadır (<http://turkish.cri.cn/1781/2017/05/16/1s183050.htm>). Çin'in yeni jeo-ekonomik stratejisi olarak görülen Kuşak ve Yol Girişimi, tamamlandığında Çin'in öncülük ettiği yeni bir uluslararası ekonomik, diplomatik ve güvenlik sistemi yaratma potansiyeli taşımaktadır (Pu, 2016: 125). Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile ABD merkezli dünya düzeninin altını oyarak ve meşruiyetini sorgulayarak yeni bir dünya düzenine geçişin yapı taşlarını döşemekte olduğu söylenebilir. Küresel ve bölgesel rekabetin artmakta olduğu günümüz dünyasında Çin'in yükselişine yönelik meydan okumalar da artmaktadır. Çin kendisine yönelik dengelenme ve çevrenleme çabalarına Kuşak ve Yol Girişimi ile karşılık vermeye çalışmaktadır.

Kuşak ve Yol Girişimi, sadece bölgesel güç dengeleri açısından değil aynı zamanda küresel güç dengeleri açısından da hayati bir önem arz etmektedir. Girişim, Çin'in bölgesel ve küresel ilişkilerini doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Girişim, Çin merkezli yeni bir uluslararası sistemin altyapısı olma potansiyeline sahiptir. Çin'in uluslararası politikada görünürlüğü ve yumuşak gücü bu girişim ile daha da artacaktır. 1978 yılında başlatılan "reform ve dışa açılım" politikasıyla Çin dünya sistemine entegre olurken 2013 yılında başlatılan Kuşak ve Yol Girişimi ile dünya ekonomisinin Çin'e entegre edilmesi hedeflenmektedir. Şimdiye kadar Çin dünya ekonomisine uyum sağlamaya çalışırken artık diğer ülkeler büyümekte olan Çin ekonomisine uyum sağlamaya çalışacaktır.

2.1. Kuşak ve Yol Girişimine Yönelik Meydan Okumalar

Kuşak ve Yol Girişimine yönelik meydan okumalar da gün geçtikçe daha belirgin hâle gelmektedir. Bu meydan okumalar kimi zaman projenin başarılı olup olamayacağını yönelik şüpheleri arttırmaktadır. Kuşak ve Yol Girişiminin birçok bölgeyi kapsamı dolayısıyla birçok menfaat çatışmasına yol açabilme olasılığı oldukça yüksektir. Çin ile güzergâh üzerinde yer alan bazı ülkeler arasında, çıkar çatışmasının yaşanması da muhtemeldir. Güzergâhta yer alan bazı ülkeler, projenin hayata geçmesiyle ucuz Çin mallarının kendi iç piyasalarını işgal edeceğini ve bu yüzden işsizlik ve çevre kirliliği sorunlarının ortaya çıkacağını öne sürerek, projeyi Çin tehdidi olarak algılayabilirler (Rona, 2018). Girişim tamamlandığında kazançlarının adil olmayacağı endişesi aşılması gereken diğer bir engel olarak durmaktadır. Bölge ülkeleri, bir taraftan bu girişim ile Çin'in etki alanını genişletmesinden endişe duyarken, diğer taraftan bu projeye katılmaları durumunda, ABD gibi projeye olumsuz yaklaşan küresel ve bölgesel aktörlerle ilişkilerinin olumsuz etkilenmesinden korkabilirler (Durdular, 2016: 86).

Bölge ülkeleri arasındaki yaşanmakta olan sınır sorunları, etnik ve dinî farklılıklar, siyasi uyuşmazlıklar ve rekabet bu ülkeler arasında uyum sağlanmasını ve işbirliğini oldukça zorlaştırmaktadır. Girişim çok geniş bir bölgeyi kapsamakta ve dünyanın en istikrarsız bölgelerinden geçmektedir. Bu bölgelerde güvenliğin nasıl sağlanacağı sorusuna cevap verilemediği sürece girişime yönelik şüpheler olacaktır. Ayrıca girişimin başarısız olmasını isteyen küresel ve bölgesel aktörlerin, geçiş güzergâhlarında güvenlik sorununu daha da arttırabilme olasılığı her zaman mevcut olacaktır. Ayrıca girişimin Çin'in etki sahasını arttıracak olması, küresel ve bölgesel tepkilere neden olmakta ve alternatif proje arayışlarını tetiklemektedir. ABD'nin Hindistan ve Japonya arasındaki ilişkileri geliştirerek anti-Çin "Hint-Pasifik Ekonomik Koridoru" projesini hayata geçirme çabaları artmaya başlamıştır.

Çin'in global ekonomi ve siyasette görünürlüğü ve ağırlığı arttıkça buna yönelik tepkiler de gittikçe artmaktadır. Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed, Kuşak ve Yol Girişimini Çin'in "yeni kolonyalizm"i

olarak adlandırmıştır. Çin'in bölgesel etkisinin borç yükü artmakta olan katılımcı ülkeler nezdinde orantısız bir şekilde büyümesinden dolayı girişime yönelik sorgulamalar gün geçtikçe yükselmektedir. Malezya Kuşak ve Yol Girişimi kapsamındaki en büyük projelerden bir olan 20 milyar dolar değerindeki Doğu Kıyısı Demiryolu Projesini askıya aldığı duyurmuştur. Hatta Çin hakkında en olumlu düşüncelere sahip Pakistan bile Karaçi-Peşaver Demiryolu Projesinin kapsamını ve maliyetini kısma yoluna gitmiştir (Lubin, 2018). Özellikle seçimlerin gerçekleştiği ülkelerde muhalefet partileri iktidardaki partilerin Çin ile yaptığı yatırım anlaşmalarını sorgulamaktadırlar. Her ne kadar bazı ülkelerdeki iktidar değişimleri bu yatırımların kısa süreli de olsa askıya alınmasına yol açmış olsa da bu yatırımlar tamamen iptal edilmemiştir. Örneğin Malezya'daki yeni yönetim projenin kapsam ve maliyeti düşüren yeni bir anlaşma yapmıştır.

Nakit sıkıntısı çeken Sri Lanka Hambantota Limanı'nı yönetme hakkını Çinli bir şirkete devretmiş bulunmaktadır. Laos'ta Kuşak ve Yol Girişimi altında inşa edilen bir hızlı tren projesinin maliyeti, ülkenin milli gelirinin yaklaşık %40'ına denk gelmektedir. Çin hızlı demir yolu projesinin yaklaşık %70'ini finanse etmesine rağmen, Laos geri kalanını karşılamak için kredi kullanmak zorunda kalmıştır. Bu kredilerin geri ödenmesi Laos ekonomisi için ağır bir yük olacaktır. Türkmenistan da, Çin'e borçlarını ödemede sorun yaşamaktadır. Son dönemlerde Tacikistan, Çin'den aldığı kredileri ödemede zorlanınca altın madeni geliştirme hakkını bir Çinli şirkete devretmek zorunda kalmıştır (Gül, 2018). Bu ülkelere yapılan yatırımların bu ülkelerin ödeme gücünün oldukça üzerinde olması, Çin'in bazı ülkeleri "borç tuzağı"na düşürdüğü yönündeki eleştirileri haklı çıkarmaktadır. Bazı ülkelerin Çin'e olan yüksek borçları, zamanla egemenliklerinin sınırlaması tehlikesini yaratmaktadır.

Her ne kadar Çin, girişimin kazan-kazan ilkesi çerçevesinde yürütülmekte olduğunu söylese bile kuşkusuz en çok kazançlı çıkacak ülke yine kendisi olacaktır. Bu da ister istemez girişime yönelik şüpheleri derinleştirmektedir. Çin, birçok ülkeye yaptığı mali desteğin o ülkelerin egemenliğini tehlikeye atarak zamanla bir "borç tuzağı" nı yarattığı

yönünde eleştirilere de maruz kalmaktadır. Birçok ülkede meydana gelen iktidar değişimi sonrasında, önceki iktidarın Çin ile yaptığı yatırım anlaşmaları yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Malezya bu ülkelerin başında gelmektedir. Son dönemde Pakistan'da meydana gelen iktidar değişimi sonrasında benzer tartışmalar yeniden alevlenmiştir.

3. Kuşak ve Yol Girişimi'nin Türkiye Açısından Önemi

Türkiye, Çin'den sonra neredeyse en uzun güzergâhın geçtiği ülke konumundadır. Bu bağlamda Türkiye'nin katkısı projenin başarısı için hayati bir rol oynamaktadır. Tarihi İpek Yolu'nu yeniden canlandırmak için başlatılan Kuşak ve Yol Girişimi, Türkiye'nin Çin başta olmak üzere Doğu Asya, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle ticareti açısından son derece önemlidir. Çin'in Avrupa'ya Türkiye üzerinden uzanacak Orta Kuşak Koridoru, Türkiye-Çin ilişkilerin daha da geliştirilmesi açısından önemli bir zemin sağlamaktadır. Ayrıca Orta Kuşak Koridoru, güzergâh üzerindeki tüm ülkeler arasında hem ticareti artıracak hem de ekonomik entegrasyonu derinleştirecektir. Proje tamamlandığında Çin mallarının Avrupa'ya ulaşmasında Türkiye kilit bir rol oynayacaktır. Projenin gelişimini hızlandırmak ve tamamlamak için Türkiye'nin somut projeler sunması ve Çin'in sağladığı finansal kaynaklardan yararlanması en önemli kazanç olacaktır. Girişim iki ülke arasında yeni yatırım alanları ve işbirliği fırsatları ortaya çıkararak mevcut ilişkilerin daha da ileri taşınmasına vesile olacaktır.

Çin ile işbirliğine gidilmesi düşünülen en önemli konulardan biri demir yolu projeleridir. Türkiye bu alanda hızlı tren projeleri de dâhil olmak üzere Çinli firmalarla yaklaşık 5000 km'lik bir demir yolu ağı döşemeyi planlamaktadır (Çolakoğlu, 2013: 263). Çin'den başlayıp Orta Asya ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşacak Orta Koridor demir yolu hattı, Trans-Sibiryaya Demiryolu Hattı'ndan 2 bin kilometre daha kısa ve deniz taşımacılığına göre ise yarım nakliye süresi kadar daha tasarruflu olması beklenmektedir. Ayrıca bu hattın maliyetinin daha düşük olması ve daha güvenli olması Türkiye'nin önemini arttırmaktadır (Özdaşlı, 2015: 592-3). Kara yolu ve hava yolu taşımacılığı hızla gelişen Türkiye,

ulaşım sektöründe tarihsel olarak en sıkıntılı olduğu demir yolu alanındaki açığını, Çin işbirliği ile telafi etmeyi hedeflemektedir.

Asya'yı Avrupa'ya bağlayacak Orta Koridor bağlamında Türkiye'deki önemli projeler hayata geçirmektedir. Asya ve Avrupa kıtalarını su altından tüp geçit ile bağlayan Marmaray faaliyete geçmiş ve aynı şekilde 2017 sonlarında tamamlanan Bakü-Tiflis-Kars demir yolunun seferlerine başlanmış bulunmaktadır. Çin ile beraber yapılması için müzakere edilen Edirne-Kars demir yolu projelerinde önemli mesafe kaydedilmiştir (Adıbelli, 2016: 384-85). Ankara-İstanbul Hızlı Tren projesinin belirli bölümlerinin bir Türk-Çin Konsorsiyumu tarafından gerçekleştirilmesi amacıyla, Çin Eximbank'ı tarafından Türkiye'ye 720 milyon dolar tutarında kredi sağlanmasına yönelik anlaşma imzalanmıştır (Yurdakul, 2013: 239). Cumhurbaşkanı Erdoğan 2015 yılında yaptığı açıklamada, Eskişehir-İstanbul Hızlı Tren Hattı birlikte yapıldığı ve aynı şekilde Ankara-Sivas Hızlı Tren Hattı'nın birlikte yürütüldüğünü belirtmiştir. Bundan sonraki süreçte 4500- 5000 kilometrelik demir yolu ağını birlikte yapma hedefi belirtilmiştir. Yine Kars-Tiflis-Bakü demir yolu hattıyla ilgili atılan adımlara değinilmiştir (Adıbelli, 2016: 354). Türkiye Marmaray, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Avrasya Tüneli, Çanakkale 1915 Köprüsü, 3. Havalimanı gibi mega projelerle Modern İpek Yolunda önemli bir rol oynamaktadır. Çinliler ile beraber yürütülmesi planlanan Edirne-Kars Hızlı Tren Hattı, Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında atılacak en önemli adımlardan biri olacaktır. Edirne-Kars Hızlı Tren Hattı şu an için Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında Türkiye'de yapılması planlanan en büyük altyapı yatırımı unvanına sahiptir (Akçay, 2017: 82). Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı da Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında Orta Koridor olarak planlanan projenin en önemli tamamlayıcı hattı konumundadır. Edirne-Kars Hızlı Tren Hattı'nın Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattı'yla birleşmesi, Türkiye'nin Doğu ve Batı'yı birbirine bağlayan transit ülke olma rolü oldukça güçlenecektir.

Türkiye-Çin ilişkilerinde son dönemde yapılan üst düzey ziyaretlerin sıklığı ikili ilişkilerin olumlu seyretmekte olduğunu göstermektedir. Son yıllarda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Çin Devlet Başkanı Xi Jinping arasında, en sonuncusu Johannesburg'daki BRICS zirvesi olmak

üzere beş görüşme gerçekleştirmiştir. Türkiye 2017’de Çin’in Başkenti Beijing’de yapılan Kuşak ve Yol Forumuna katılarak Kuşak ve Yol Girişimine aktif ilgi göstermiştir. Türkiye; Çin, Kazakistan, Türkmenistan, Hazar Denizi, Kafkaslar ve Türkiye’yi Avrupa’ya bağlayacak olan “Orta Koridor Projesi”nin en büyük destekçidir. Ayrıca Türkiye, Orta Koridor ülkelerinin gümrük idareleri arasındaki işbirliğinin daha da güçlendirmek için Kervansaray Projesini geliştirmektedir (<http://www.globaltimes.cn/content/1117753.shtml>). İkinci Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumu 25-27 Nisan 2019 tarihlerinde yapılacaktır. Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi 126 ülke ve 29 uluslararası kurumun Çin ile Kuşak ve Yol işbirliği anlaşmaları imzaladığını belirtmiştir. Beijing’de ikincisi düzenlenecek olan bu foruma yaklaşık olarak 40 ülkenin lider düzeyinde ve 150’den fazla ülkenin de temsilciler düzeyinde katılacağı açıklanmıştır (<http://turkish.cri.cn/1781/2019/04/19/1s197414.htm>). 2017 yılında yapılan Birinci Kuşak ve Yol Forumunda Türkiye’nin oldukça iyi karşılanması, Çin’in bu proje kapsamında Türkiye’ye verdiği önemin göstergesi olmuştur.

Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında 2026 yılında tamamlanacak 20 trilyon dolarlık yatırım planından, Türkiye mümkün mertebe faydalanmayı ummaktadır. Çin güzergâh üzerinde yer alan pek çok ülkeye güneş enerjisi yatırımları yapmaktadır. Son dönemlerde ABD ve AB ülkeleri ile sürekli bir şekilde siyasi gerilimler yaşayan Türkiye, dış borçlanmada Çin’e yönelmeye başlamıştır. Türkiye sadece borçlanmada değil, büyük projelerin finansmanında da Çin’e yönelmiş durumdadır. Yakın zamanda ihaleye çıkacak olan Üç Katlı İstanbul Tüneli projesinin Çinli firmalara verilmesi beklenmektedir (Işık 2018).

Çin’in Türkiye’ye doğrudan yatırımlarında da istikrarlı bir artış gözlemlenmektedir. Artan bir şekilde Çinli firmalar Türkiye’de yatırım yapmaktadır. Huawei, Çin Bankası (Bank of China), Endüstri ve Ticaret Çin Bankası (Industrial and Commercial Bank of China), Çin Havacılık Endüstrisi Şirketi (Aviation Industry Corporation of China) ve Çin Kuzey Endüstrileri Şirketi (China North Industries Corporation) son yıllarda Türkiye’de yatırım yapan Çinli büyük firmalardan bazılarıdır

(<http://www.globaltimes.cn/content/1117753.shtml>). ZTE Türkiye'de altyapı firmalarının, madencilik ve doğal taşlar başta olmak üzere, Türkiye'nin değişik bölgelerinde küçük ölçekli yatırımları da bulunmaktadır (Yurdakul, 2013: 239). 1000'in üzerinde Çinli firma Türkiye'de yatırım yapmaktadır.

2015 yılında Türkiye'nin Çin'deki toplam dış yatırımı 104 milyon dolar iken, Çin'in Türkiye'deki dış yatırımı 642 milyon dolar seviyesinde olmuştur. Çin'in tüm dünyada yaklaşık 107 milyar dolarlık dış yatırımı göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin potansiyelinin altında yatırım çekebildiği söylenebilir (Temiz, 2017: 18). Çin uluslararası sistemde giderek yatırım ihraç eden bir ülke konumuna gelmektedir. Önümüzdeki dönemde de bu konumunu hızlı bir şekilde yükseltecektir. Türkiye'nin ekonomik gelişmesini sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu sermayenin sağlanmasında, Çin Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında sunduğu altyapı desteği ile önemli bir katkı sunabilir. İki ülke arasında büyük sorun olan ticaretteki dengesizliğin giderilmesi için özellikle Çin'den Türkiye'ye yapılacak doğrudan yatırımlar büyük önem taşımaktadır. Kuşak ve Yol Girişimi son yıllarda büyük miktarlara ulaşan Çin doğrudan yatırımlarının Türkiye'ye kaydırılmasında önemli bir çerçeve sunacaktır.

Son dönemlerde Türkiye ve Çin üçüncü ülkelere yönelik olarak ortak projelere imza atmaya başlamıştır. Müteahhitlik sektöründe dünyada birinci ve ikinci sırayı alan Çin ve Türkiye Belarus'ta termik santral ve Cezayir'de demir yolu gibi işbirliği örnekleri sergilemektedirler. Bu projelerin arttırılması hedeflenmektedir (Adıbelli, 2016: 386). İki ülke arasında dış ticaret açığının azaltılması için ortak projelerin arttırılması çalışmaları sürmektedir.

Son yıllarda Türkiye ve Çin arasında kültür ve turizm alanında da önemli gelişmeler yaşanmaktadır. 2017 yılında iki ülkede kültür merkezleri açılacağına dair kültürel mutabakat zaptı imzalanmıştır. 2018 yılı sonuna kadar Çin'de Yunus Emre Kültür Merkezi'nin açılması için çalışmalar tamamlanmıştır. Yine Kasım 2018'de Şanghay'da düzenlenen Birinci İthalat Fuarı'na Türkiye'den yüksek düzeyde katılım olmuştur.

Turizm alanında, 2017 yılının ilk altı ayı ile karşılaştırıldığında 2018 yılının ilk alt aylık diliminde %98’lik bir artış söz konusu olmuştur. 2017 yılında 142 Milyon Çinli turist yurt dışına seyahat ederken Türkiye’ye gelen turist sayısı da 252 bin civarında olmuştur (<http://turkish.cri.cn/1781/2018/08/03/1s192388.htm>). BM Dünya Turizm Örgütü, Çinli turistleri dünyanın en çok harcayan dördüncü toplumu olarak sıralarken, Global Refund şirketi ise Çinli turistlerin diğer ulusların ortalamasından daha fazla harcama yaptığını bildirmektedir (Shambaugh, 2016: 279). Çinliler dünyada lüks mallar pazarının en büyük müşteri grubunu oluşturmaktadırlar (Oktay, 2017: 388). Yakın gelecekte Türkiye’ye gelen Çinli turist sayısının milyonlarla ifade edilmesi beklenmektedir. Türkiye’nin aleyhine olan dış ticaret açığının azaltılmasında turizm önemli bir rol oynayacaktır.

Çin’in Ankara Büyükelçisi Deng li, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kuruluşunun 50. yılı olan 2021 yılında mevcut işbirliğinin iki katına çıkartılmasını hedeflediklerini belirtmiştir. Türkiye’nin Çin’e olan ihracatını iki katına çıkartarak 8 milyar dolar seviyesine çıkartmak, Çin’in Türkiye’ye olan yatırım stokunu iki katına çıkartarak 6 milyar dolar düzeyine ulaştırmak ve Türkiye’ye gelen Çinli turist sayısını iki katına çıkartarak 1 milyonun üzerine yükseltmek öncelikli hedefler olarak sıralanmıştır (<https://tr.sputniknews.com>).

Türkiye’nin Beijing Büyükelçisi Abdülkadir Emin Önen, 2018 yılını Türkiye – Çin ilişkilerinde rekor yılı olarak nitelendirmiştir. Türkiye ve Çin makamları arasında en alt seviyeden en üst seviyeye 1000’in üzerinde görüşme gerçekleşmiştir. 2018 yılında Türkiye’yi ziyaret eden turist sayısı yaklaşık olarak 400 bin iken bunun bir milyonu bulması hedeflenmektedir. Türkiye ve Çin arasında mevcut uçuş sayısı 27 iken bunun iki katına çıkarılması hedeflenmektedir (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2018-cin-turkiye-iliskilerinde-rekorlar-yili-oldu/1353925>). Turizmde 2019’un “Göbeklitepe Yılı” ilan edilmesi ve Çin’de Göbeklitepe’ye yönelik tanıtımların yapılması daha fazla Çinli turisti Türkiye’ye çekecektir (Demir, 2019). Dünyanın bilenen ilk mabedi olarak kabul edilen Göbeklitepe, Türkiye’nin Çin’de tanıtılması için önemli bir unsur haline

gelecektir. Türkiye, deniz turizminden ziyade kültür turizmini daha çok tercih eden Çinli turistlere yönelik daha fazla tanıtım yapmalıdır. Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında gelişen ilişkiler Türkiye'ye daha fazla Çinli turistin gelmesini sağlayacaktır. Ayrıca Türkiye'de Tarihi İpek Yolu güzergâhında yer alan çok sayıda kervansaray benzeri tarihi eserler bulunmaktadır. Türkiye bu tarihi eserlerin restorasyonu için İpek Yolu Fonu'ndan destek alabilir ve bunlar turizme kazandırılabilir. Türkiye bu şekilde hem turizm ilgi merkezleri oluşturabilir hem de projenin daha da somutlaşması için büyük katkı sunmuş olur.

Türkiye, Kuşak ve Yol Girişimi'ndeki en uzun güzergâha sahip ülkelerden biridir. Dolayısıyla girişimin başarısı, Türkiye'nin bu projede aktif olarak yer alması ve iki ülke arasındaki işbirliğinin düzeyine bağlı olacaktır. Projenin hayata geçmesiyle iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler çeşitlenecektir. Türkiye'nin Çin'e ihracatında ve güzergâh ülkeleri ile ticari ilişkilerinde hissedilir artışlara yol açacaktır. Çin'in Türkiye'ye olan doğrudan yatırımlarında önemli artışlar meydana gelecektir. Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle olan ayrıcalıklı ilişkisi Kuşak ve Yol Girişimi'nin gelişmesine önemli bir katkı yapacaktır (Rona, 2018).

Türkiye, bu girişim ile çok fazla etkin olmadığı Asya pazarına daha hızlı ve ucuz yollardan ulaşma fırsatı da yakalayabilecektir (Özdaşlı, 2015: 593). Bu girişim, dünya ekonomisinde giderek daha merkezi bir konuma yerleşmekte olan Doğu Asya ile ilişkilerin geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır. Türkiye bu sayede dünyanın en hızlı gelişen ekonomilerini barındıran Doğu Asya pazarına daha kolay ulaşabilecektir. Türkiye'nin yüksek gelir seviyesindeki ekonomiler arasına girebilmesi için Çin başta olmak üzere yükselişte olan Doğu Asya ekonomileri ile sürdürülebilir ve düzenli bir ilişki tesis etmesi gerekmektedir. Bu ilişkinin tesis edilmesinde Kuşak ve Yol Girişimi önemli bir çerçeve sunacaktır.

2017 yılında Çin'den yapılan ithalat Türkiye'nin GSYİH'sinin yüzde 2.1'i oranında olmuştur. Çin'den yapılan doğrudan yatırımlar ise Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırımların yüzde 0.7 düzeyinde olmuştur. Çin'e olan dış borç ise Türkiye'nin GSYİH'sinin yüzde 0.5'i civarında olmuştur. Kuşak ve Yol Girişiminde aynı güzergâh üzerinde yer

alan bir başka ülke olan Kırgızistan için aynı veriler sırasıyla yüzde 74.6, yüzde 26,2 ve yüzde 42.3 olmuştur (Steil; Rocca 2019). Bu veriler şu aşamada Türkiye'nin Çin'e bağımlı ülkeler statüsünde olmadığını gösterirken Kırgızistan'ın ise oldukça bağımlı olduğunu göstermektedir. Türkiye için kısa vadede Çin'in borç tuzağına düşeceği yönünde herhangi bir kaygı taşınmasına gerek olmasa da uzun vadede dikkatli olmalıdır.

Türkiye Çin'e karşı tek taraflı bağımlı olma durumuna da dikkat etmeli ve bu hususta Çin'i dengeleyebilecek alternatif projeler geliştirmelidir. Tarihi Baharat Yolu'nun yeniden canlandırılması bunun başında gelmektedir. Türkiye, İran ve Pakistan üzerinden Hindistan'a uzanacak demir yolu ağı da "Çağdaş Baharat Yolu" olma görevi üstlenebilecektir. Bu açıdan Türkiye-İran-Pakistan arasında etkinleştirilen demir yolu ağına bir an önce Hindistan'ın da dâhil olması için Türkiye gerekli girişimlerde bulunarak alternatifler yaratmalıdır (Çolakoğlu, 2013:263). Türkiye aynı zamanda çeşitli alanlarda projeler üreterek tarihi Baharat Yolunu daha somut ve çekici hale getirmelidir. Yirmi birinci yüzyılın en önemli ilk üç ekonomisinden biri olması beklenen Hindistan ile ilişkilerin Baharat Yolu çerçevesinde geliştirilmesi Türkiye'ye ekonomik ve politik olarak önemli kazançlar sağlayacaktır. Farklı projelerin kesim noktasında yer alması Türkiye'nin jeopolitik önemini arttıracaktır. Türkiye'nin farklı alternatiflere ve bunları hayata geçirebilecek güce sahip olması diplomatik müzakerelerde elini güçlendirecektir.

Türkiye ve Çin arasındaki sorunların ana kaynağı siyasi ve stratejik planlama ile altyapı eksikliğidir (Temiz, 2017: 19). Girişim, Türkiye ve Çin arasındaki asıl sorun olan siyasi ve stratejik vizyon eksikliğini azaltma potansiyeline sahiptir. Batı'nın dengelenmesi ve uluslararası sistemde karar alma mekanizmalarının demokratikleştirilmesi hedeflerinde birleşen her iki ülke bunu pratikte nasıl olacağı hususunda daha fazla işbirliğine gitmelidirler.

Kuşak ve Yol Girişimi iki ülke arasında ikili, bölgesel ve küresel işbirliği mekanizmalarının tesis edilmesinde önemli bir zemin oluşturabilir. Bu çerçevede Türkiye'nin öncelikle Kuşak ve Yol Komitesi benzeri mekanizmaları kurması gerekmektedir. Böyle bir mekanizma girişim

bağlamında yapılacak projeler ile ilgili Türkiye'deki kurumlar arasında koordinasyonu sağlayarak Türkiye'nin girişimden mümkün olduğunca daha fazla faydalanmasına imkân sağlayacaktır. Aynı zamanda böyle bir mekanizma Çin'deki muadiliyle ve güzergâh üzerinde yer alan ülkelerle daha kolay iletişime geçerek Türkiye'nin girişim kapsamındaki çaba ve önerilerini doğrudan iletebilecektir.

Petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarına yeteri ölçüde sahip olmayan Türkiye, enerji transit merkezi olmayı strateji hedef olarak görmektedir. Benzer şekilde dünya ticaretinde transit merkezi olması, Türkiye için büyük ekonomik ve politik yararlar sağlayacaktır. Kuşak ve Yol Girişimi Türkiye'nin bu hedeflere ulaşmasında çok önemli bir rol oynayacaktır. Türkiye dışında geçen güzergâhların önem kazanması Türkiye'nin stratejik önemini azaltacaktır. Dolayısıyla Türkiye bu girişimde aktif rol almalıdır. Kuşak ve Yol Girişimi her iki ülkenin bölgesel ve küresel işbirliği mekanizmaları inşa etmesine zemin hazırlayacaktır.

Türkiye ve Çin ilişkilerindeki siyasi belirsizlikler, Kuşak ve Yol Girişimi'nin işleyişinde belirleyici olacaktır. İki ülkenin Ortadoğu politikalarındaki siyasi ve güvenlik farklılaşmaları girişimin ileriki safhalarında sorun çıkarabilir (Temiz, 2017: 13). Uygur sorunu başta olmak üzere birçok bölgesel ve uluslararası meselede iki ülke arasındaki farklı yaklaşımlar sorun olabilme potansiyeline sahiptir. Çin'in bölgeye yönelik politikalarını ağırlıklı olarak Yunanistan ve İran üzerinden yürütmesi karşılıklı güven problemi yaratabilir.

Sonuç

Türkiye'nin dış politikası genel olarak Batı eğilimli olduğundan Asya'ya ve Çin'e yönelik politikaları daha geri planda kalmıştır. Türkiye şimdiye kadar Batı ile sorun yaşadığında ve Batı ile ilişkileri düzelene kadar alternatif politikalar bağlamında Asya'ya yönelmiştir. Dolayısıyla Asya ve Çin'e yönelik politikalar tutarlı ve sürekli olmaktan oldukça uzak olmuştur. Kuşak ve Yol Girişimi, Türkiye'nin Çin başta olmak üzere Asya ülkeleri ile ilişkilerinin daha dengeli bir zemine oturması ve uzun erimli olması için önemli bir temel oluşturacaktır. Türkiye'nin

Çin’le olan ilişkileri, alternatif ittifaklara ihtiyaç duyulduğunda hatırlanması gereken bir seçenek olmaktan çok daha hayati bir önem taşımaktadır. Çin dünyanın en büyük ticaret hacmine ve en büyük ikinci GSYİH’sına sahip ülkesidir. BM Güvenlik Konseyi’nin beş daimi üyesinden biri ve aynı zamanda nükleer güç sahibi bir ülkedir. Çin’in global ekonomi ve siyasetteki konumu gün geçtikçe daha da artmaktadır. Dolayısıyla Çin, sadece ikili ilişkiler açısından değil bölgesel ve küresel meselelerde de göz önünde bulundurulması gereken önemli bir aktör haline gelmektedir.

Kuşak ve Yol Girişimi ile Asya Altyapı Yatırım Bankası, Çin Kalkınma Bankası ve Çin İthalat ve İhracat Bankası’nın gelişmekte ülkelere yapılan kredi yardımıyla IMF ve Dünya Bankası’nın çok üzerinde olmasını birlikte değerlendirdiğimizde, Çin’in alternatif bir dünya düzeni arayışında olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çin, dünya sisteminin tamamen dışına çıkmadan Batı merkezli uluslararası kurum ve kuruluşların bir kısmını etkisiz hale getirerek, ABD merkezli sistemin altını oymaktadır. Kuşak ve Yol Girişimi ile Çin merkezli yeni dünya düzeninin yapı taşları döşenmektedir. Girişim, güzergâh üzerinde yer alan ülkeleri, hızla büyümekte olan Çin ekonomisine entegre etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda Kuşak ve Yol Girişimi, Çin’e yönelik çevrelenme ve yalnızlığa itilme politikalarına bir cevap teşkil etmektedir.

Türkiye, Kuşak ve Yol Girişiminde Çin’den sonra en uzun güzergâhın geçtiği ülke konumunda olduğundan projenin başarıyla tamamlanmasında hayati bir rol oynamaktadır. Afro-Avrasya’nın merkezinde yer alan Türkiye, Çin mallarının Avrupa pazarına ulaşmasında kritik bir rol üstlenecektir. Girişimle birlikte Türkiye’ye yönelik yatırımlar artacak ve Türkiye’nin dış ticaret hacmi oldukça büyüyecektir. Türkiye de Asya pazarına daha hızlı ve ucuz yollardan erişebilme fırsatını yakalayacaktır. Aynı zamanda proje, Türkiye ve Çin arasındaki en önemli ekonomik sorun olan dış ticaret açığının azaltılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Kuşak ve Yol Girişimi, Türkiye’nin Çin başta olmak üzere Doğu Asya ekonomileri ile sürdürülebilir güçlü ilişkiler tesis etmesine olanak

sağlayacaktır. Girişim, Türkiye ve Çin arasındaki siyasi ve stratejik vizyon eksikliğini azaltarak, iki ülkenin küresel ve bölgesel işbirliği mekanizmaları tesis etmesine zemin hazırlayacaktır.

Kuşak ve Yol Girişiminin yürütülmesinde her ne kadar kazan-kazan ilkesinin temel alındığı söylene de en kazançlı çıkan ülke kuşkusuz Çin olacaktır. Türkiye tek taraflı olarak Çin'e bağımlı olma hususunda dikkatli olmalıdır. Türkiye, stratejik önemini arttırmak ve Çin'i dengelemek için "Modern Baharat Yolu" benzeri alternatif projelerin hayata geçirilmesi girişimlerine öncülük etmelidir.

THE IMPORTANCE OF THE BELT AND ROAD INITIATIVE IN TURKEY-CHINA RELATIONS

Abstract

China, which has left behind the fortieth year of the "reform and opening out" policy that started in 1978, has become the motor power of the world economy. "The Belt and Road Initiative" which was launched by China's President Xi Jinping in 2013, is expected to affect at least two thirds of the world's population and about 70 countries. The Initiative aims to establish a trade and infrastructure network linking Asia to Europe and Africa through land and sea. "The Belt and Road Initiative", China's modern silk road, aims to integrate the countries' economies in the past route into the rapidly developing Chinese economy. China's modern silk road project has potential to lead to structural changes in the Turkey-China relations. The Belt and Road Initiative will enable relations between the two countries to reach a higher level. In this study, the importance of the Belt and Road Initiative in development of Turkey - China relations will be analyzed. In this context, the opportunities and threats created by the initiative will be evaluated.

Keywords: The Belt and Road Initiative, Turkey, China, Turkey-China Relations

Kaynaklar

- Adıbelli, Barış (2016). *Osmanlı'dan Günümüze Türk-Çin İlişkileri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akçay, Nurettin (2017). Turkey-China Relations within the Concept of the New Silk Road Project. *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Aralık 2017 1(3), s. 73-96.
- Atlı, Altay (2013). 12 Mart Muhtırası ve Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni Tanıması. (Ed.) Selçuk Esenbel, İsenbike Togan, Altay Atlı, Türkiye'de Çin'i Düşünmek, (s. 147-169). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Balcı, Ali (2017). Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Beşer, Mehmet Enes (2018). Çin'in Dünyaya Açılma Girişimi: Kuşak ve Yol. Boğaziçi Asya Araştırmalar Merkezi, Rapor, Mayıs 2018, <https://medium.com/@bogaziciaam/%C3%A7inin-d%C3%B-Cnyaya-a%C3%A7%C4%B1lma-giri%C5%9Fimi-bir-ku%C5%9Fak-bir-yol-7556a0ae0388>, Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- Çolakoğlu, Selçuk (2013). Türkiye-Çin İlişkilerinin Son On Yılı (2000-2010): Fırsatlar Ülkesi Çin'den Türkiye Pazarına Dönüşüm. (Ed.) Selçuk Esenbel, İsenbike Togan, Altay Atlı, Türkiye'de Çin'i Düşünmek, (s.248-272). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Demir, Emre (2019). 2018'de Çin-Türkiye Ortak Gündemi. Turkish.cri.cn, 03.01.2019, <http://turkish.cri.cn/1781/2019/01/03/1s195369.htm>, Erişim Tarihi: 17.04.2019.
- Durdular, Arzu (2016). Çin'in 'Kuşak-Yol' Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi. *Avrasya Etüdüleri*, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, 49/2016-1, s.77-97.
- Gül, Engin (2018). Asya'da IMF'nin Yerini Çin Kredileri Alıyor. 07.09.2018, <http://bogaziciasya.com/asya-imf-cin-kredileri/>, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

Hazret, Mehmet Emin (2011). *Ejderhanın Korkusu Türkiye*, İstanbul: Cinius Yayınları.

Heydarian, Richard Javad (2017). China's Silk Road Project: A trap or an opportunity?. Al Jazeera, (<https://www.aljazeera.com/in-depth/opinion/2017/05/china-silk-road-project-trap-opportunity-170514142652061.html>), 17.05.2017, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

<http://turkish.cri.cn/1781/2017/04/21/1s182462.htm?platform=hootsuite>, Çin, Bir Kuşak-Bir Yol üzerinde ulaştırma işbirliğini artırıyor. 21.04.2017, Turkish.cri.cn, Erişim Tarihi: 18.04.2019.

<http://turkish.cri.cn/1781/2017/05/16/1s183050.htm>, Bir Kuşak Bir Yol: 21. Yüzyılın en büyük kalkınma projesi. 06.05.2017, Erişim Tarihi: 10.10.2017.

<http://turkish.cri.cn/1781/2018/08/04/1s192423.htm>, Orta Koridor, Kuşak ve Yol'un kalbi durumunda. 04.08.2018, Turkish.cri.cn, Erişim Tarihi: 10.10.2018

<http://turkish.cri.cn/1781/2018/10/01/1s193576.htm>, Çin kalkınırken büyük ülke sorumluluğu da üstleniyor. 01.10.2018, Turkish.cri.cn, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

<http://turkish.cri.cn/1781/2019/04/19/1s197414.htm>, 2. Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumu 25-27 Nisan'da. 19.04.2019. turkish.cri.cn. Erişim Tarihi: 20.04.2010.

<http://www.globaltimes.cn/content/1117753.shtml>, China-Turkey relations transcend prejudices. 30.08.2018, Global Times, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/15/c_136286378.htm, Full Text: Joint communique of leaders roundtable of Belt and Road forum. 15.05.2017, XINHUANET, Erişim tarihi: 10.10.2018.

http://www.xinhuanet.com/english/2018-08/27/c_137422376.htm, China-Europe freight trains make 10,000 trips. 27.08.2018, XINHUANET, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

- <https://databank.worldbank.org>, Databank, World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=CHN>, Erişim Tarihi: 18.04.2019.
- <https://tr.sputniknews.com>, Büyükelçi Deng Li, ‘Türkiye-Çin İşbirliği’ toplantısında konuştu: Huawei’ye baskı adaletsiz ve ahlaksız, Sputnik Türkiye, 29.05.2019, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201905291039194579-buyukelci-dengi-li-turkiye-cin-isbirligi-toplantisinda-konustu-huaweiye-baski-adaletsiz-ve-ahlaksiz/>, Erişim Tarihi: 29.05.2019.
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2018-cin-turkiye-iliskilerinde-rekorlar-yili-oldu/1353925>, 2018 ‘Çin-Türkiye ilişkilerinde rekorlar yılı oldu’. 02.01.2019, Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 11.04.2019.
- Işık, Aslı (2018). Türkiye Yüzünü Çin’e Dönüyor, Deutsche Welle Türkçe, 10.08. 2018, <https://www.dw.com/cda/tr/t%C3%BCrkiye-y%C3%BCz%C3%BCn%C3%BC-%C3%A7ine-d%C3%B6n%C3%BCyor/a-45021364>, Erişim Tarihi: 11.04.2019.
- Jacques, Martin (2016): Çin Hükmettiğinde Dünyayı Neler Bekliyor?, Çev. Sami Oğuz, Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Karaca, Ragıp Kutay (2008). *Güç Olma Stratejisi Çin*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Lowther, Ed. Calver, Tom (2018). Çin’in mega makineleri dünyayı birbirine bağlıyor. 22.7.2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44898554> Erişim Tarihi, 10.10.2018.
- Lubin, David (2018). China’s Belt and Road at 5: ‘one-to-many’ or many-to-many’?. 19.10.2018, <https://www.ft.com/content/a1b0e858-d2eb-11e8-a9f2-7574db66bcd5> , Erişim Tarihi: 20.10.2018.
- Özdaşlı, Esmé (2015). Çin’in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Ekileri, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 10/14, Fall 2015, p. 579-596.
- Pu, Xiaoyu (2016). One Belt, One Road: Visions and Challenges of China’s Geoeconomic Strategy. *Mainland China Studies* (中国大陆研究). Vol. 59, Issue 3, January 2016, p.111-132.

- Rona, Noyan (2016). İpekyolu canlanıyor. 21.01.2016, <http://www.turkishtimedergi.com/dunya/ipekyolu-canlaniyor-garanti-bankasi-sanghai-bastemsilcisi-noyan-rona-yazdi/> , Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- Shambaugh, David (2016): Çin Küreselleşme Yolunda. Çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarın Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk (2006): *Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Steil, Ben; Rocca, Benjamin Bella (2019): Belt and Road Tracker, Council on Foreign Relations, 08.05.2019, <https://www.cfr.org/article/belt-and-road-tracker>, Erişim Tarihi: 09.05.2019.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2018). Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler Bülteni (2018 Yıllık). <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri-son/ulkelere-gore-dunya-ticareti-2005-2017>, Erişim Tarihi: 15.04.2019.
- Temiz, Kadir (2017). Türkiye-Çin İlişkileri. SETA, Analiz, Nisan 2017, sayı. 196, <https://setav.org/assets/uploads/2017/04/TRCin.pdf>, Erişim Tarihi: 21.03.2019.
- Üngör, Çağdaş (2013). Türkiye Solunda Çin Etkisi: Proleter Devrimci Aydınlik Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme (1969-1977). (Ed.) Selçuk Esenbel, İsenbike Togan, Altay Atlı, *Türkiye'de Çin'i Düşünmek*, (s.170-200). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Yurdakul, Derya (2013). Türkiye-Çin Ekonomik ve Ticari İlişkileri. (Ed.) Selçuk Esenbel, İsenbike Togan, Altay Atlı, *Türkiye'de Çin'i Düşünmek*, (s.228-247). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

ANONİM BİR İLMİHÂL VE BU İLMİHÂLDE GEÇEN DİL UYUMUNA AYKIRI ÖRNEKLER

Fecri YAVI¹

Özet

Türkçenin en eski dönemlerinden beri var olan dil uyumu ya da kalınlık-incelik uyumu, günümüze kadar büyük oranda bozulmamakla beraber bazı yazma eserlerde bu uyuma aykırı örnekler görmek mümkündür. Bunlar, Türkçenin klişeleşmiş imlasıyla alakalı olabileceği gibi ağız özellikleriyle ve Türkçenin tarihi seyrinde geçirdiği gelişmeler ve değişmelerle ilgili olabilir. Bu yüzden bu uyumsuzlukları göz ardı etmek doğru değildir. Elimizdeki çalışma, TBMM Kütüphanesinde kayıtlı, anonim ilmihâl üzerine yapılmıştır. Eserde dil uyumuna aykırı örneklerin çokluğu dikkat çekmektedir. Bu örnekler tespit edilip bugüne kadar konu hakkında yazılmış çalışmalar ışığında bazı varsayımlarda bulunulmuştur. Böylelikle Türkçenin tarihi gelişimi üzerine yapılacak çalışmalara ve ağız özelliklerinin aydınlatılmasına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: dil uyumu, kalınlık-incelik uyumu, klişeleşmiş imla, ilmihâl

1. Giriş

Türkçede kalınlık-incelik uyumu, bir kelimedeki ünlülerin kalınlık-incelik bakımından birbirine uygun olmasıdır. Türkçede bir kelimedeki ünlülerin hepsi ya kalın ya da ince olabilir. Bir kelimedeki hem kalın hem ince ünlü bulunmaz. Yani bir kökün, bir ekin kök ve eklerden yapılmış bir kelimenin ünlüleri kalınlık-incelik bakımından tamamen

1 Öğr. Gör., Şırnak Üniversitesi, Türk Dili Bölüm Başkanlığı

bir uygunluk içinde bulunurlar (Ergin, 2000: 70). Türkçede bir kelimedeki kalın ünlüden sonra kalın ünlü, ince ünlüden sonra ince ünlü getirilmesi olayı olarak tanımlayabileceğimiz kalınlık-incelik veya dil uyumu, kelimenin kökü için geçerli olduğu gibi o kelimeye getirilen ek için de geçerlidir. Ekler bu uyuma göre kelimelere getirilirler.

Kalınlık-incelik uyumu Türkçenin bilinen ilk devirlerinden itibaren geçerli olan bir kuraldır ve Türkçenin her döneminde kendisini belirgin olarak hissettirmektedir. Nitekim bir kelimenin Türkçe olup olmasının belirlenmesinde bu kuralı da bir ölçüt olarak almak gerekir. Bu derece kuvvetli olan bu uyumla ilgili Türkçenin bazı dönemlerinde bazı istisnalara rastlandığını, kalın ünlülü kelimelere ince ünlülü, ince ünlülü kelimelere ise kalın ünlülü eklerin getirildiğini ve bu örneklerin göz ardı edilemeyecek derecede fazla olduğunu görmekteyiz. Bu örneklerin varlığının sebepleri hakkında bazı görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan biri Çağatay Türkçesi üzerine önemli çalışmaları olan Macar Türkolog Janos Eckmann'a aittir. Eckmann, Çağatay Türkçesinde görülen bu uyumsuzlukları bazı nedenlere bağlamaktadır. Bunlardan ilki Arapça ve Farsçadan alınan kelimelere kalın ünlülü eklerin getirilmesini bu dillerde bu kelimelerin kalın ünlüyle telaffuz edilmesine bağlamaktadır ve bu durumu normal görmektedir. Türkçe kelimelerde görülen uyumsuzlukların ise klasik devirde yazılan yazmalarda nispeten seyrek olduğunu ve bunların müstensih hatasından ibaret olduğunu öne sürmektedir (Eckmann, 2009: 28).

Bu konuda yapılmış çalışmalardan biri de Kemal Eraslan'a aittir. Eraslan, "Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dâir" adlı makalesinde konuya Eckmann'dan farklı bir şekilde yaklaşmıştır. Eraslan, Batı Türkçesi dışında kalan sahalara bakıldığında metinlerde bazı eklerin istisna hataharını aşacak ölçüde kalınlık-incelik uyumuna aykırı olduğunu ifade eder ve yabancı kelimelerin kalın sıradan telaffuz edilmesinden dolayı kalın ünlülü ek almaları fikrine katılmakla beraber aynı nüshada bile aynı kelimeye aynı ekin bazen ince ünlülü bazen kalın ünlülü şeklinin getirilmesini imla istikrarsızlığına bağlamaktadır (Eraslan, 1970:

114). Bu sebeplerin yanında imlada klişeleşmenin de bu ek uyumsuzluğu üzerinde etkili olduğunu iddia eden Eraslan, birden fazla şekilleri bulunan eklerin bir şekliyle imlada umumileşmesini normal bir keyfiyet olarak görmektedir (Eraslan, 1970: 115).

Buraya kadar bu ek uyumsuzluğu üzerine Doğu Türkçesindeki örnekler üzerine öne sürülen çalışmalardan bahsettik. Fakat bu uyumsuzluk Batı Türkçesinde de mevcut olan bir durumdur. Bu konuda Musa Duman “Eski Türkiye Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine”² adlı makalesinde bu konuyla ilgili çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Duman, dil uyumuna aykırı bu örneklerin yanlış yazım ya da görmezlikten gelinecek saptamalar olarak değil, Batı Türkçesinin fonetik gelişme sürecine ve ağızlar şeklinde çeşitlenmesine tanıklık eden şahitler olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Nitekim bugün Türkiye Türkçesi ağızlarının pek çoğunda çeşitli eklerin şekillenmesinde dil uyumuna aykırı pek çok kullanım örneğiyle karşılaştığımızı ifade eden Duman, bu uyumsuzluğun ağızlardaki kullanımına örnekler vermektedir: *dédûnuz (Kastamonu), endurdukleri (Rize), êtdıhlari (Erzurum)* vs. (Duman, 2013: 11). Musa Duman, bu uyumsuzlukların delil kabul edilerek eserin veya devrenin genel özelliği gibi almanın mümkün olmadığını, Türkçe kelimelerle birlikte söz konusu alıntı kelimeleri belli ağız katmanlarının veya bölgelerinin söyleyiş örnekleri olarak kabul etmenin doğru olacağını da ifade etmektedir (Duman, 2013: 20). Duman, bir başka çalışmasında³ aynı durumun Eski Türkiye Türkçesi devresiyle sınırlı olmayıp sonraki dönemler için de geçerli olduğunu belirtir (Duman, 2013: 77).

Yukarıda, bu uyumsuzluğun Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülen bir durum olduğundan bahsetmiştik. Ahat Üstüner’in “Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri”⁴ adlı çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarından yapılan derlemelerde uyuma aykırı şekiller bulunmaktadır:

2 Musa Duman, Makaleler, Kesit Yayınları, 2013, İstanbul.

3 Musa Duman, “Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine”, Makaleler, Kesit Yayınları, 2013, İstanbul.

4 TDK Yayınları, 2000, Ankara.

bu ***babamizin deduhlarıdır*** (Bingöl) (Üstüner, 2000: 97), *árasun enginden geçecek bir iz agam* (Tranzon) (Üstüner, 2000: 38), *...ahlımız kesmedüğünden...* (Erzurum) (Üstüner, 2000: 117). Bu yönüyle Üstüner'in bu çalışması uyumsuzluğun ağızlarda devam ettiğine dair önemli örnekler barındırmaktadır.

Elimizdeki bu çalışma da Eski Anadolu Türkçesine dair yapılar ve kelime hazinesi barındırmasının yanında dil uyumuna aykırı örneklerin çokluğuyla dikkat çekmektedir. Nitekim bu aykırılıkların sayısı oldukça fazladır. Yukarıdaki görüşler ışığında eserde geçen dil uyumuna aykırı örnekler tespit edilip bazı varsayımlarda bulunulmuştur. Bu çalışmanın bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutmasını ümit ediyoruz.

2. İnceleme

2.1. Eser Hakkında

“Sözlükte ilm-i hâl “davranış bilgisi” anlamına gelir. Terim olarak “inanç, ibadet, muâmelât (günlük yaşayış), ahlâk konuları, yer yer büyük peygamberler, ayrıca Resul-i Ekrem'in hayatına dair özlü bilgileri içeren el kitabı diye tanımlanabilir” (Kelpetin, 2000: 139). Bu yönüyle ilmihaller İslam'ın daha doğru anlaşılması, ibadetlerin ve akait konularının yöntem ve izahının kavranabilmesi açısından son derece önemli kitaplardır. Böylesine önemli bir türe ait Türk edebiyatında birçok örnek mevcuttur. Bunlardan manzum türde yazılanlar arasında *Vikâye-nâme* (Devletoğlu Yusuf), *Ravzatü'l- İmân* (Halil, Mustafa b. Yûsuf), *Manzum İlmihal* (Ali Efendi), *Manzum Feraiz* (Halîm Efendi), *Manzum İlmihal* (Manastırlı Mehmet Rifat Bey) sıralamak mümkündür (Kırkıl, 2006: 436). Tanzimat dönemine kadar devam eden ve gelişim süreci olarak sayılan bu süreçte ortaya çıkan ilmihâl eserleri arasında, Sedîdüddin El- Kâşgarî'nin (ö. 705/1305) namaza dair *Münyetü'l- Musallî* adlı eserine İbrahim Halebî (ö. 956/1549) tarafından yazılan *Gunyetü'l- Mütemelli fi Şerhi Münyeti'l- Musallî* adlı şerhin aynı müellif tarafından yazılan muhtasarı, Lütfi Paşa'nın (ö. 971/1563) *Tufetü't- Tâlibîn Sual ve Cevaplı İlmihal* adlı eserleri ile Kadızâde Mehmet Efendi'nin namaz

konularını içeren ilmihâl risalesi *Risâle-i Kadızâde* de önemli ilmihâllerdendir (Özkan, 2016: 555).

Metnimiz, müstensihî belli olmayan bir ilmihâldir. Eser, TBMM Kütüphanesinde YZ 24/1 numarayla kayıtlı mensur bir eserdir. On varaktan oluşan eserde her varak 15 satırdan ibaret olup divani kırmızı yazı türüyle ve harekesiz yazılmıştır. Sadece ayetler ve hadisler verilirken hareketli yazı tercih edilmiştir. Kahverengi meşin, ıstampa yaldızlı bir cilt içinde ve 118x72 mm ölçülerindedir. Aynı cilt içinde incelediğimiz ilmihâlin haricinde iki eser daha vardır. Bunlardan biri kütüphane kayıtlarında “Emsile-i Farısı” diye kayıtlı Farsça cümlelerin yer aldığı bir gramer kitabı, diğeri ise “Risale-i Lugat ve’n-nahv” şeklinde kaydedilmiş bir Farsça-Türkçe sözlüktür. İncelediğimiz eserde istinsah tarihi belirtilmemiştir. Bu yüzden eserin yazıldığı veya istinsah edildiği tarih hakkında bir şey söylemek mümkün değildir.

Eser, Hanefî Mezhebine göre yazılmış bir ilmihâldir. Bu ilmihâlde konular bölümlere ayrılarak değil de herhangi bir düzen olmadan rastgele bir şekilde soru cevap yöntemiyle açıklanmıştır. Eserde işleniş sırasına göre şu konular açıklanmıştır:

Elhamdülillahın manası nedir?

Allah’ı bilmenin yolları nelerdir?

İslam’da kaç tane hak mezhep vardır?

İslam nedir, iman nedir? İmanın şartları, gerekleri, özelliği ve iman türleri nelerdir?

Kutsal kitaplar hangileridir ve kimlere indirilmiştir?

Farz kaçtır?

Kaç tane kible vardır?

İslam’ın şartı kaçtır?

Ezan nedir?

Abdestin farzı, sünneti kaçtır? Abdestte kaç nesne mekruhtur? Abdesti kaç nesne zayıflatır?

Namazın şartları nelerdir?

Kaç çeşit gusül vardır?

Genel olarak yukarıda sıralanan konular açıklanmakla beraber arada şu şekilde ilgi çekici konulara da açıklık getirilmeye çalışılmıştır: Her namazın ezanı olduğu halde cenaze namazının ezanı neden yoktur? Gündüz namazlarda neden hızlı gece namazlarda yavaş okurlar? Hayız görmüş kadınla aynı yatakta yatmak doğru mudur? İmamlığının caiz olup olmadığını sınamak için bir imama sorulması gerekenler nelerdir? Konular açıklanırken ayetlerden, hadislerden ve rivayetlerden yararlanılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesine dair yapılar ve kelimeler de barındıran bu eserde İslam'ın esasları sade bir dille, sohbet havasında öğretilmeye çalışılmıştır. Yazar ağır, ağdalı bir dil yerine günlük konuşulan sade bir dil kullanmayı tercih ederek sanat yapmak gayesinin ötesinde Müslümanlara faydalı olmayı amaçlamıştır. Eser, Eski Anadolu Türkçesinde bulunan gramer yapılarını barındırması yönüyle incelenmeye değerdir. Dudak uyumuna aykırı örneklerin yanında asıl dikkat çekici olan dil uyumuna aykırı örneklerin çokluğudur.

Eserin dil hususiyetlerine baktığımız zaman Eski Anadolu Türkçesinde görülen dudak uyumuna aykırı örneklerin devam ettiğini, eklerin çoğunun uyum dışı şekliyle kullanıldığını görmekteyiz. Hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanılmasına da eserde çok sık rastlanmaktadır. Bu örnekler azımsanmayacak derecededir: ...*eger şorsalar Allâh bilür misin...* (1b/3), ...*âbdest kaç nesne muhtaçdır...* (4b/9), ...*namâzda yakın olmañız...* (5a/10), ...*söyleduğünızdan bilmeyesiz...* (5a/11), ...*namâzdan ne dirsın...* (6a/2) v.s.

Eseri bizim için asıl incelenmeye değer kılan özelliği, dil uyumuna aykırı örneklerin fazlalığıdır. Nitekim müstensih, hem ince ünlülü tabanlara hem de kalın ünlülü tabanlara çoğunlukla kalın sıradan ünlüler getirmeyi tercih etmiştir. Arap harfli imladan ünlüleri tespit etmek tabii ki oldukça güçtür. Bu konuda ünsüz harflerden yardım almaktayız. Eğer ek, kef (ك) ile yazılmışsa ince ünlülü olduğunu, kaf (ق) ile yazılmışsa

kalın ünlülü olduğunu söylemek mümkündür. İki ünlü arasında kalan bu ünsüzler içinse kalın ünlülüyse gayın (غ), ince ünlülüyse kef (ك) harfi kullanılır. İncelemiş olduğumuz bu eserde seslerin kalınlık-inceciklik durumlarının tespitinde ünsüzlerden bu şekilde yararlanılmıştır.

2.2. Eserde Dil Uyumuna Aykırı Ekler

Metnimizde -mağ/-mek mastar eki, -duğ/-dük sıfat-fiil eki, -lık/-lik isimden isim yapan ek ve -ıcağ/-icek zarf-fiil eklerinde dil uyumuna aykırı birçok örnek mevcuttur. Nitekim sadece -mağ/-mek mastar eki ve -ıcağ/-icek zarf-fiil eklerinde bir iki örnekte ve -lık/-lik isimden isim yapan ekte tek örnekte ince ünlülü, bu eklerin diğer örneklerinde tamamen kalın ünlülü şekiller kullanılmıştır. Bu örnekleri aşağıda daha detaylı bir şekilde inceledikten sonra böyle bir kullanımın nedenleri üzerinde birkaç saptamada bulunacağız.

2.2.1. -mağ/-mek Mastar Eki

Metinde çok sık kullanılan bu ek, birçok yerde uyuma aykırı şekliyle dikkat çekmektedir. Nitekim 54 yerde geçen ek, sadece 4 yerde ince ünlülü şekliyle karşımıza çıkar diğer tüm örneklerde kalın ünlüdür ve çoğunlukla dil uyumuna aykırıdır. Aynı fiilde bile ekin hem kalın hem ince ünlülü şekli mevcuttur: eyle-mek 5a/5 ~ eyle-mağ 4b/7, 4b/10, 4b/13, 5a/6

Ekin kalın tabanlı ünlüden sonra gelen ve uyuma tâbi olan kalın ünlülü örnekleri şunlardır: añ-mağ 1b/3, 4b/7; arın-mağ 5a/4; arıt-mağ 4b/7, 4b/13; bağ-mağ 4b/12; başla-mağ 4b/10; çık-mağ 5a/7; çıkar-mağdır 4b/7; kaldır-mağdır 6a/4; katı ur-mağ 4b/12; kıl-mağda 5a/7; kılıç ur-mağdır 4a/8; ol-mağdır 4a/10; otur-mağ 5a/7; urıdur-mağ 5a/6; uyu-mağ 5a/2; yığın-mağdır 2a/12; yu-mağ 4b/7, 4b/9, 4b/13, 4b/14; yu-mağdır 4b/2, 4b/11

Dil uyumuna aykırı örnekler ise şu şekildedir: bil-mağ 5a/5; bil-mağdır 4a/3; eyle-mağ 4b/7, 4b/10, 4b/13, 5a/6; eyle-mağdır 1b/3, 2b/9; eyü

diril-mağdır 4a/3; geç-mağ 5a/2; geçir-mağ 4b/8; gerçekte-mağdır 2a/13; gül-mağ 5a/2; hilâlle-mağ 4b/8; işle-mağdır 4a/9; it-mağ 5a/3, 5a/5, 5b/1; it-mağdır 4a/11, 4b/2; mesh eyle-mağ 4b/8, 4b/10; örgen-mağda 3a/9, 3a/12, 3a/13; ört-mağ 5a/4; söyle-mağ 4b/13; söyle-mağdır 2b/5, 2b/6. Bu örneklerde ince tabanlı kelimelere kalın ünlülü ek getirilmiştir. Bunlar, azımsanmayacak derecede çok olmasına karşın sadece üç yerde ince tabanlı kelimelere ince ünlülü ekler getirilerek uyuma riayet edilmiştir: di-mek 4b/6, 5a/5; eyle-mek 5a/5

2.2.2. +lık/+lik İsimden İsim Yapan Ek

Metinde 7 yerde geçen bu ek, bu örneklerden dördünde Arapça kelimelere: imamet+lığı 5b/7; ta'kîr+lık 3b/1; taqsîr+lık 3a/10, 3a/12, birinde de Türkçe kelimeye aykırı şekliyle gelmiştir: bir+lığını 2a/13.

Ekin kalın tabanlı kelimedden sonra uyuma riayet eden kalın ünlülü şekli ise sadece bir örnekte görülür: hağ+lığını 2a/13

Bir yerde de ince tabanlı kelimedden sonra ince ünlülü, uyuma tâbi, şekliyle gelmiştir: nite+liksiz 1b/4

2.2.3. -duğ/-dük Sıfat-Fiil Eki

Metinde 10 yerde geçen bu ek, örneklerin hiçbirinde ince ünlülü şekliyle kullanılmamıştır. Tüm örneklerde kalın ünlülü şekliyle kullanılmış ve bu örneklerin beşinde ince tabanlı fiillere kalın ünlülü şekliyle gelerek kalınlık-incelik uyumunu bozmuştur.

Ekin kalın tabanlı fiillerden sonra kalın ünlülü şekilleri şunlardır: buyur-dığı 4a/9,

buyur-dığını 2a/11, doğ-dığı 4a/12, kıl-duğ-içün 4a/15, ol-duğünüz 5a/10

İnce tabanlı fiillerden sonra kalın ünlülü şekliyle gelen ve uyuma aykırılık gösteren örnekleri şu şekildedir: diril-duğünü 2a/14; it-duğı 2a/12, 5b/3, 5b/4; söyle-duğünüzden 5a/11.

2.2.4. -ıcağ/-icek Zarf-Fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesinde sıkça kullanılan ve “-ınca/-ince” anlamını veren bu ek, metnimizde iki yerde geçmektedir. Bu örneklerin ikisi de ince ünlüdür ve bir tanesi kalın tabanlı ünlülere gelerek dil uyumuna aykırılık göstermektedir: ol-ıcek “olunca” 5b/4. Diğer örneğinde ise ince tabanlı ünlüden sonra ince ünlülü şekliyle kullanılmıştır: gel-icek “gelince” 5b/3

3. Metin

(1b/1) Elḥamdülillāhī rabbi'l- 'ālemīn ve's-şevāt ve's-selām 'alā Resūlī Muḥammed ve āla (1b/2) ecma'īn. Eger şorsalar Müslümān mısın, eyit kim elḥamdülillāh Müslümānım. Eger şorsalar (1b/3) elḥamdülillāh ma'nāsı, eyit kim Allāh aḥmaḳ, zıkr eylemaḳdır. Eger şorsalar Allāh bilür misin, (1b/4) eyit kim bilürim. Eger şorsalar nice bilürsin, eyit kim niteliksiz ve hıç nesneye (1b/5) beñzemez, nişānsız şānī'-i ḳādīm cihetden ve zamāndan ve mekāndan münezzehdir. Eger şorsalar (1b/6) kimiñ zürriyetisin, eyit kim Ādem Nebīniñ 'ale's-selātu ve's-selām zürriyetindenim. Eger şorsalar (1b/7) ḳaḅı milletdensin eyit kim İbrāhim Ḥalīllāh milletindenim, eger şorsalar isbāt ider misin (1b/8) eyit kim iderim neyle kelām-ı ḳādīmdede eşitdim kim *ḳul şedeḳāllāhu fettebi'ū millete* (1b/9) *İbrāhime ḥanīfen*⁵. Eger şorsalar kimiñ ümmetisin eyit kim Ḥazreti Muḥammed Muştafāniñ (1b/10) şallalāhu 'aleyhi vesellem ümmetiyim. Eger şorsalar kimiñ mezhebindesin eyit kim İmām-ı A'zām (1b/11) Ebu Ḥanīfe-yi Ḳufī Nu'mān bin Şābit raḥmetullāhi 'aleyh mezhebindenim. Eger şorsalar mezhep ḳaçdır eyit dördür: Evvel İmām-ı A'zām (1b/12) Ebu Ḥanīfe-yi Ḳufī ikinci İmām-ı Şāfī üçüncü İmām-ı Mālik dördüncü İmām-ı Ḥanbelī (1b/13) raḥmetullāhi te'ālā 'aleyhim ecma'īn ve bu dört mezhep ḥaḳdır ve doḅrüdür. Eger şorsalar (1b/14) İmām-ı A'zām Ebu Ḥanīfe-yi Ḳufī mezhebi kimden öğrendi eyit kim İmām-ı

5 “De ki: Allah doğru söyledi. Öyle ise Hanif olarak İbrahim'in milletine tabi olun.” (Al-i İmran /95).

Hemâmdan. Eger şorsalar (2a/1) İmâm-ı Hemâm kimden öğrendi eyit İmâmü'l- Kûmadan, eger şorsalar İmâmü'l- Kûma kimden öğrendi (2a/2) eyit İmâm-ı İbrâhimden, eger şorsalar İmâm-ı İbrâhim kimden öğrendi eyit Abdullâh (2a/3) bin Mesûddan yâ Abdullâh bin Mesûd kimden öğrendi eyit Hâzret-i Resûl'den, (2a/4) eger şorsalar Hâzret-i Resûl kimden öğrendi eyit Hâzret-i İbrâhim'den (2a/5) Hâlîlullâh'dan yâ Hâzret-i İbrâhim Hâlîlullâh Hâzret-i Nûh'dan Hâzret-i (2a/6) Nûh Hâzret-i Şî't'den, Hâzret-i Şî't Hâzret-i Âdem-i şafîden, Hâzret-i (2a/7) Âdem-i şafî Hâzret-i Cebrâ'il'den, Hâzret-i Cebrâ'il Hâzret-i Mikâ'il'den, (2a/8) Hâzret-i Mikâ'il Hâzret-i İsrâfil'den, Hâzret-i İsrâfil Hâzret-i (2a/9) 'Azrâ'il'den, Hâzret-i 'Azrâ'il rıdvânillâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in Hâzret-i (2a/10) Rebbi'l-'âlemîn'den nitekim kelâm-ı kadîmde yâd kıılır *inneddîni 'indellâhil İslâm*⁶. (2a/11) Eger şorsalar İslâm nedir, eyit Allâh Te'âlâ buyurduğunu yakın tutup (2a/12) men' itdüğü nesnelere yığlınmaqdır. Eger şorsalar İmân nedir eyit ikrârdır (2a/13) dil ile ve gerçeklemaqdır gönül ile Allâhın birligini ve Resûlini haklılığını ve cennet (2a/14) ve damu ve soru ve hesâb ve râzı ve sırat ve kabir 'azâbı ve ölenler girü dirildüğünü. (2a/15) Eger şorsalar İmânın başı nedir eyit "Lâilâheillâllâh Muhammeden Resûlallâh"dır, eger şorsalar (2b/1) İmânın yüzi nedir eyit beş vakit namâzdır nitekim Hâzret-i Peygamber hadîs-i şerîfde (2b/2) buyurmuşdur ki; *eselevâtü'd-dîn femer ekâmehâ feked ekâme'd-dîn ve mer terkahâ* (2b/3) *feked hedeme'd-dîn* yâ'nî bu kişi beş vakit namâzı vakitlü ve katınca kılsa ol kişiniñ (2b/4) dîni durır eger 'ameden terk eylese ol kişiniñ dîni yıkılır, eger şorsalar İmânın (2b/5) sözi nedir eyit zikri'l-lâhdır, eger şorsalar İmânın nûrı nedir eyit doğru söylemaqdır. (2b/6) Eger şorsalar İmânı helâk iden nedir eyit yalan söylemaqdır nitekim Hâzret-i Peygamber hadîs-i şerîfde (2b/7) buyurmuşdur ki; *elkezâbe lâ ümmetî* yâ'nî yalan söyleyen ümmetim değıldir, deyü buyurmuşdur. (2b/8) Hâzret-i Peygamber'in ümmeti olmayanın dîni helâk olmuşdur. Eger şorsalar İmânı (2b/9) hârâb iden nedir eyit namâzı terk eylemaqdır her kim ki namâzı terk eyledi hakîk (2b/10) dînini yıkmışdır her kim ki namâzı

6 "Allah katında din, İslam'dır." (Al-i İmran/19).

cemâ'at ile kılsa Allâh Te'âlâ hazretleri ol kişiye (2b/11) biñ şehîd sevâ-
bın vire ve dağı her kişi kim bî-namâza yardım itse veya bir loğma
(2b/12) virse yitmiş kerre Ka'be-yi Şerîfi yıkmış olur ve dağı Hazret-i
Peyğamber buyurır ki; (2b/13) “Selâm viriñ Yahudîlere ve Naşrânîlere
ammâ selâm virmeñ benim ümmetim yahdudîlerine (2b/14) kim anlar
bî-namâzlardır.” Eger şorsalar imânîñ iligi nedir cevâb vir ki du'adır,
(2b/15) eger şorsalar imânîñ derisi nedir cevâb vir ki hayâdır, eger şor-
salar (3a/1) imânîñ göñli nedir eyit ihlaşdır ve ihlaş olmaz nesnesiz ve
tövbesiz. (3a/2) Eger şorsalar imânîñ vağanı nedir cevâb vir ki mü'mîn-
ler göñlidir. Eger şorsalar (3a/3) imân sende midir veyâ sen imânda mı-
sın eyit ben imânilerim ve imân (3a/4) dağı benim şıfatımdır. Eger şor-
salar imân kaç dürlüdür eyit beş dürlüdür: (3a/5) Evvel şehitler imânıdır
aña imân-ı mesbûk dirler, ikinci peygamberler imânıdır (3a/6) aña imân-ı
mes'ud derler, üçüncü mü'mînler imânıdır aña imân-ı maqbûl derler,
(3a/7) dördüncü münâfıklar imânıdır aña imân-ı merdud derler, beşinci
mübtebdîler imânıdır (3a/8) aña imân-ı mevku'f derler. İmâm-ı Şemsü'l
E'imme rahmetullahî 'aleyh buyurır: “Her er ve her (3a/9) 'avret ki şı-
fat-ı imânî şorsalar bilmezse ve cevâba kâdir degil ise ve öğrenmağda
(3a/10) taşsırlık itse ne namâzı kabûl olur ve ne orucı kabûl olur ne
nikâhı (3a/11) kabûl olur, ölürse müslümânlar kabrine koymayalar.” Her
kişiye borcdır ki ehline (3a/12) ve 'iyâline imân ve İslâm ögrede. Eger
öğrenmağda taşsırlık itse 'avreti câ'iz (3a/13) degildir, 'Avreti câ'izdir
ki eri destursız şıfatı imânî öğrenmağda cehd (3a/14) idüp taqayyüd ide
ve bir maħrem halîfeye vara ve öğrene, zîrâ eger bilmezse (3a/15) ol se-
bebden aħretde üç kişiye 'azâb olur; evvel ataya 'azâb olur (3b/1) ve
dağı erine 'azâb iderler ki niçün men' itdiñ veyâ ta'ķırlık (3b/2) itdiñ di-
yeler. Eger şorsalar gökden kaç kitâb indi eyit dört (3b/3) kitâb indi ve
yüz şahaf Şit Peyğamber 'a.m. altı şahaf İdrîs (3b/4) Peyğamber 'a.m.
otuz şahaf İbrahîm Peyğambere 'a.m. yegirmi şahaf (3b/5) ve Mûsâ
Peyğambere 'a.m. Tevrât indi ve Dâvud Peyğambere 'a.m. Zebûr indi
(3b/6) ve 'İsâ Peyğambere 'a.m. İncil indi ve Hazreti Peyğamber Muħam-
medü'l- Muştafâya (3b/7) şallallâhu te'âlâ 'aleyh vesellem Furķân indi.
Her kim bu dört kitâba (3b/8) inanmazsa kâfir olur ve 'avret boş olur

el-iyāze billāh te'ālā (3b/9) *men zālike'l-i'tikād* ya'nī Allāh Te'ālā hāzretine şığınurın şunıñ gibi (3b/10) i'tikāddan. Eger şorsalar farz kaçdır cevāb vir ki ikidir biri (3b/11) farz-ı 'ayndır ve biri farz-ı kifāyedir ve farz-ı 'ayn oldır ki kendü (3b/12) işlemeyince boynından ayrılmaya, farz-ı kifāye oldır ki cemā'atden biri işlese (3b/13) gayrılardan ödene farz-ı 'ayn hams-ı selāvāt gibi. Eger şorsalar kıble kaçdır, (3b/14) cevāb vir ki beşdir: kıble-i beyti'l- 'arş nurdandır, beytü'l- kürsi altundandır, (3b/15) beyti'l ma'mūr yeşil zümrüddendir, beyti'l- muqaddes kızıl yākut(4a/1)dandır, beyti'l- ma'mūrda feriştehler olur, beyti'l- muqaddesde peygamber olur, beyt'il-(4a/2) ka'bede Mü'minler olur. Eger şorsalar İslām şart kaçdır cevāb vir ki on ikidir: (4a/3) evvel Allah'ın bilmağdır, halkla eyü dirilmağdır, ikinci ābdestdir, üçüncü beş vaķit (4a/4) namāzdır nitekim kelām-ı qadimde buyurır *ekimū's- selavāt*, dördüncü zekātdır nitekim (4a/5) kelām-ı qadimde buyurır ki *ateve'z- zekāt*, beşinci hacdır nitekim kelām-ı qadimde buyurır (4a/6) ki *haccü'l- beyti menisteṭā'e ileyhī sebilen*, altıncı orıcdır ki haq te'ālā hāzretleri (4a/7) kelām-ı şerifde buyurmuşdır ki *şavmehū şehre* ya'nī bir ay oruc tütüñ, (4a/8) yedüncü gusldır, sekizüncü kāfire kılıç urmağdır, tokuzüncü emri ma'rüfdır (4a/9) ya'nī Allah Te'ālā hāzretleri buyurduğı işleri işlemağdır, onıncü nehy-i (4a/10) münkerdir ya'nī haq Te'ālā buyurduğı işlerden berī olmağdır, on birüncü (4a/11) Müslümānlara şefkat itmağdır, on iküncü 'avretin şaklamağdır. Eger şorsalar (4a/12) her namāzıñ ezān var, cenāze namāzıñ kanı cevāb vir ki doğduğı (4a/13) vaķit kulağına oķınmışdır. Eger şorsalar gündüz namāzlarda niçün (4a/14) argun oķurlar, gice namāzlarda katı oķurlar cevāb vir ki feriştehler (4a/15) ile kılduğı-çun. Eger şorsalar ezan nedir, eyit ki sünnet-i mü'ekkededir. (4b/1) Eger şorsalar ābdestde farz kaçdır, eyit dördür: Biri yüzün (4b/2) yumağdır ve biri başa mesh itmağdır ve biri iki ayağın yumağdır (4b/3) nitekim Allah te'ālā hāzretleri buyurır *yā eyyuhellezīne āmenū izā kumtum ile's-şalāti* (4b/4) *fağsilū vucūhekum ve eydiyekum ile'l- merāfikı vemsehū biru'ūsikum* (4b/5) ve *erculekum ilāl ka'beyn*⁷. Eger şorsalar ābdestiñ

7 “Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi ve başlarınızı

sünneti kaçdır eyit (4b/6) sekizdir: Biri ki başlamağdan evvel Bismillah demek Allah (4b/7) adın añmak, misvağ eylemak, burnın yumak ve arıtmak sümük ve balğam çıkarmakdır, (4b/8) iki kulağına mesh eylemak, parmakları birbirine geçirmek ve şakalın hilâllemek, her a'zâsın üç kerre (4b/9) yumak. Eger şorsalar âbdest kaç nesne muhtaçdır cevâb vir ki beşdir: Evvel (4b/10) niyyet eylemak, tamâm başa mesh eylemak, tertîb şaklamak, sağından başlamak, (4b/11) her 'uzvı kurumadın birin dahı yumakdır, eger şorsalar âbdest kaç nesne mekrûhdır (4b/12) cevâb vir ki sekizdir: Evvel yüze katı urmak, 'avretine bakmak, sol eliyle ağzın (4b/13) yumak, sağ eliyle istincâ eylemak burnın arıtmak, dünyâ kelicesin söylemak, (4b/14) her 'uzvı üçden artık yumak cā'iz degildir. Eger şorsalar âbdesti kaç nesne (4b/15) şır eyit beş nesne şır: Ardından ve baş öñinden bevl ve menî ve şuyı (5a/1) ve mezî, kavuğ, taşlar ile ve şoğılcan ve dahı dört nesne var bellü degil, (5a/2) uyumak ve kâhkâha ile gülmak kendüden geçmak bunlar her biri âbdesti şır. (5a/3) Eger şorsalar namâzıñ erkân kaçdır eyit on ikidir: Evvel tonı pāk itmak (5a/4) hadesden, ikinci cenâbetden arınmak ve üçinci göbeginden dizine degin örtmak, (5a/5) dördinci kıbleye teveccüh itmak vaqt bilmak, niyet eylemek "Allah-u Ekber" demek, namâzda (5a/6) urıdurmak, Qurân okumak, rukû' ve secde eylemak, ka'dede teşehhüd miğdârı (5a/7) oturmak, namâzda kendü fi'liyle çıkmak. Eger şorsalar kılmakda hiçbir vaqit (5a/8) ve bir yerde Hağ Te'âlâ nağy itmiş var mı, cevâb vir ki itmiş vardır (5a/9) Hağ Te'âlâ hazretleri buyurmuşdır ki *lâ takrabû's-şalâte ve entum sukârâ* (5a/10) *hattâ ta'lemû mâ tekülüne*⁸ ya'nî namâzda yaqın olmañız seker olduğıñız (5a/11) hâlde hattâ söyleduğıñızdan bilmeyesiz. Eger şorsalar gicede gündüzde (5a/12) kaç rük'etdir, eyit kırk rük'etdir üçi vitr-i vâcib ve on yedisi (5a/13) farzdır yegirmi sünnetdir kırk rükû' ve seksen secde vardır (5a/14) ve yüz otuz üç tesbîh vardır. Eger şorsalar gusül kaçdır eyit sekizdir (5a/15) biri farzdır ve dördü sünnetdir ve biri vâcibdir ve iki müsteħabdır (5b/1) ol farz olan gusl cenâbetden gusl itmak ve ol gusl ki beşdir: (5b/2) Biri cuma' gusl ve biri iki

meshedib her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın." (Maide/6).

8 Nisa/43.

bayrām gısl ve ‘arafatda gısl ve ihrām gısl vācibdir (5b/3) ve iki gısl ki müsteħabdır kāfirler imāna gelicek itduğı gısl (5b/4) ve oğlan gısl bāliđ olıcek itduğı gısl. Eger Őorsalar (5b/5) ĥayz gırmıŐ ‘avret ile bir dıŐekde yatmak var mıdır, eyit vardır (5b/6) amma Őart budır gınlleksiz olmaya. Ebū Ĥanife’den rivāyetdir ki imām (5b/7) olana dırt mes’ele Őoralar eger bilmezse imāmetliđı cāyiz değildir. Evvel (5b/8) imāma Őoralar iŐbu namāzı ki kılırsın seniñ iĉün mi (5b/9) kılırsın yüce cemā’at iĉün mi kılırsın? Cevāb budır ki (5b/10) ben benim iĉün kılırım ve cemā’at iĉün niyyet iderim diye. İkinci budır ki (5b/11) eger su’al itse-ler biz saña uyarız ya sen kime uyarısın? Cevāb budır ki (5b/12) ben Ĥazreti Muħammed MuŐtafāya uyarım deye. Üĉinci budır ki imām olana (5b/13) eydeler sen bizim imāmımızsın ya seniñ imāmıñ kimdir? Cevāb (5b/14) benim imāmım Ĥurāndır deye. Dırdinci budır eger Őorsalar bizim namāzımız (5b/15) seniñ ile tamām olur ya seniñ namāzıñ kimiñ ile tamām olur? (6a/1) Cevāb vire ki Allah ‘ilmiyle ve Ĥazreti Peyđamber Őerī’atıyla tamām olur. Mes’ele namāza neyle (6a/2) baŐlarsın didik-leri, namāzdan ne dirsın cevāb virüp diyesın (6a/3) ki farz ile ve hem sünnet ile farz-ı iftināħ tekbirdir sünnet tekbir iderken (6a/4) el kıldır-mağdır dırt mes’ele imām beŐdir ve kıble dağı beŐdir tenim imām (6a/5) ĥurāndır, gınlım imām Muħammed’dir, fehmin imām Mikā’il’dir amma tenim kıblesi miħrābdır, (6a/6) ‘aqlım kıblesi Ka’be’dir, cānım kıblesi beyti’l- ma’mürdür, fehmin kıblesi (6a/7) kürsüdür, gınlım kıblesi ‘arŐdır ve her kim ki bu mes’ele bilemezse (6a/8) imāmetliđı cā’iz değildir (6a/9) va’llāhu a’lem bi’Ő-Őevāb.

4. Sonuĉ

Türkĉenin her dıneminde var olan dil uyumu, Türkĉe kelime ve ek-lerde kendini ĉok gıçlü bir Şekilde hissettirir. Fakat ister Doğu Türkĉesi ister Batı Türkĉesi olsun Türkĉenin bu dınemlerinde yazılan eser-lere bakıldığında bu uyuma riayet edilmeyen örnekler tespit etmek mümkündür ve bu örnekler bazı eserlerde oldukĉa fazladır. Bu dil uyumu-una aykırı örneklerin varlığı üzerine ĉeŐitli gıruŐler ileri sürülmüştür.

Araştırmacıardan bazıları bunların müstensih hatası olduğunu ve üzerinde durulmaması gerektiğini savunurken (Eckmann, 2009: 28), bazıları ise bu ek uyumsuzluğunu kabul edip bu durumu imla istikrarsızlığına ve klişeleşmesine bağlamaktadır (Eraslan, 1970: 114, 115). Bu görüşlerin dışında bu uyumsuzlukların sadece Doğu Türkçesinde değil Batı Türkçesinde de devam eden bir özellik ve göz ardı edilemeyecek derecede önemli olduğunu, bu bakımdan Türkiye Türkçesi ağızlarının şekillenmesinde bu uyumsuzlukların önemli rol oynadıklarını söyleyen de vardır (Duman, 2013: 11).

Elimizdeki bu çalışma TBMM Kütüphanesinde kayıtlı müellifi ve müstensihi belli olmayan bir ilmihâl üzerine yapılmıştır. Eski Anadolu Türkçesine dair bazı gramer yapıları ve kelime hazinesiyle incelenmeye değer olan bu eserin asıl dikkat çekici olan tarafı ise dil uyumuna aykırı örneklerin fazlalığıdır. Metinde -mağ/-mek mastar eki, -duğ/-dük sıfat-fiil eki, -lık/-lik isimden isim yapan ek ve -ıcağ/-icek zarf-fiil eklerinde dil uyumuna aykırı birçok örnek mevcuttur. Bu kadar çok aykırı örneğin kullanılması göz ardı edilecek bir durum değildir. Yaptığımız araştırmalar ve eser üzerindeki incelemelerimiz neticesinde dil uyumuna aykırı bu örneklerin bolca kullanılmasının birkaç sebebi olduğu kanaatindeyiz:

1. Dil uyumuna aykırı örneklerin azımsanmayacak derecede fazla olmasını istinsah hatasına bağlamak mümkün değildir. Çünkü müstensih farkında olarak birçok yerde yukarıda zikredilen eklerin kalın ünlülü şekillerini kullanmaktadır. Dolayısıyla bu durum istinsah hatasından çok imlada klişeleşmeyle alakalı olabilir. Yani birden çok şekli olan ekleri bir şekliyle kullanarak işin kolayına kaçmış olmalı. Birkaç yerde (dimek 4b/6(2), 5a/5; eyle-mek 5a/5; gelicek “gelince” 5b/3) eklerin uyuma bağlı şekillerini kullanması bu örneklerin çok az oluşu sebebiyle müstensihin imlada klişeleşme tutumuna ters düşmemektedir.

2. Bu şekilde dil uyumuna aykırı örneklerin çok oluşu, müstensihin ağız özellikleriyle de ilgili olabilir. Çünkü bu tür uyumsuzlukları, belli ağız katmanlarının veya bölgelerinin söyleyiş örnekleri olarak kabul

etmek gerekir (Duman, 2013: 20). Nitekim günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında bu uyumsuzluklar hâlâ devam etmektedir. Bu tür kullanımlara standart yazı dilinde rastlamak pek mümkün değildir. Bu türden kullanımlara daha çok ağız bölgelerini temsil eden eserlerde rastlanmaktadır (Duman, 2013: 79). Metnimiz de sanat yapma gayesi olmayan; sade, açık ve anlaşılır bir dil kullanan bir müstensih tarafından yazılmıştır. Amaç, İslam'ın gereklerini sohbet havasında ve günlük dille anlatmaktır. Dolayısıyla bu şekilde yazılmış eserlerde müstensihin muhatap aldığı okuyucunun halktan olması ve kendi ağız özelliklerinin de esere yansması gayet doğaldır.

TIPKIBASIM ÖRNEKLERİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلوات والسلام على سوا محمد وآله
 أجمعين الرصور مسلمانينك الحمد لله ستم الرصور
 الحمد لله من ذكر رايته الله الحق ذكر اليقده الرصور الله يبورسن
 ايتهك بيلورم الرصور سيني بيورسن ايتم نشا لكس زوجه سنيه
 يكره ز نشا سنيه قديم جتدن وزمايد ومكان مشرهد الرصور
 ايتهك في رايته سن ايتم آدم بيتهك على الصلوة والسلام ذرتيدم الرصور
 قديمه سن ايتم ابراهيم خليل الله ملتهم الرصور سنيه ايتهك
 ايتم ربه رم يندي كلام قديده اشتمدم كبل صدك الله في شمولته
 ابراهيم جنيف الرصور سنيه ايتم ايتم جنيفه محمد مصطفى انت
 حمد الله اعلم الله اعلم الرصور سنيه ايتم ايتم اعظم
 رزقه الله اعلمه جندم الرصور مدصرت ايتم رتد رول اعظم
 ابو جيفه كوفي ايتم ايتم شافعي اعظم مالك ودرجوي اعظم
 رزقه الله تعالى عليهم اجمعين ابو جيفه رزقه جندم روه و غرته الرصور
 اعظم ابو جيفه كوفي ايتم ايتم ايتم اعظم اعظم
 اما...

ایمان کوه کله ندر زایت اخلص در واحسان از تریه ز و نوبه
 اگر صور سار یا نامی و طنه مد جواب ویر که مؤمنند کوه کله زاک صور
 ایمان سده نیدر و یاسن ایمانده یشتن بن ایمانیدیم و ایمان
 دایم ختم نمیدر اگر صور سار ایمان مخ دور لود زایت بش دو لود زایت
 اولی و شسته ایماندر اگا ایمان سبوع در اگا ایچی بیور ایماندر
 اگا ایمان سبوع در اگا ایچی مؤمن ایمان در اگا ایمان مقبول در
 دور دینی شافق ایماندر اگا ایمان زود و در زایت سبوع نیدر
 اگا ایمان توفیق در زعامت اللهم رحمت الله علیه بیور زعامت
 عورت که صفت ایمانی صور سار بیز و جوابه فاد زکل و اولی
 تقصیر ایمان غاری قبول اولور بوز اور و چی قبول اولور و نکاحی
 قبول اولور اولور ایماندر بیزه غومیه لود کشته به بور جدر که حله
 و عین ایمان و اسلام آورده اگر او که عقد تقصیر ایمان عورتن حایز
 دکله عورت حایز در کداری دستدر صفت ایمان او که عقد عقد
 ایدوب تقیده اید و بر حرم حلیفه واره و او که نه زیر اکر سبوع
 اول سبوع آخره ابو ح کشته عذاب اولور اول تابه عذاب اولور

اگر صورتی دستم و فضیلتی در تبت دورند بری یورین
 یومقدر و بری باشم سحر اینمقدر و بری ایمن یومقدر
 فتکم الله تعالی حضرتدی سورریا ایها الذین اذعنتم الى الصلوة
 فاغسلوا وجوهکم وایدیکم الى المرافق وارجالکم وکفکم
 وارجلکم الى الکعبین اگر صورتی دستم سحر تبتی در تبت
 سزد بر یکدی یا پیش تقدن اول اللهم دعیا الله اکبر
 ادین الکی مسوکت ایلیق بورن یوقی و آرقی مسوکت و بلوغی فامقدر
 یکدی قولاعذ سحر ایلیق بر بقدری بر بر یوقی وصالن هنالقی هم اعضا سحر
 یوقی اگر صورتی دستم سحر تبتی در تبت سحر حوا و یکدی سحر اول
 نیت ایلیق تمام باشم سحر ایلیق تبتی صلا سحر صاغدن سحر
 هم خصوی نور و مدین برین دخی یومقدر اگر صورتی دستم سحر تبتی در
 حوا و یکدی سحر اول یوزمقن او زوقی عورتی یوقی صول الیلا سحر
 یوقی صاغ الیلا سحر ایلیق بورن آرقی دینا کلیم سحر ایلیق
 هم خصوی او چقدر یوقی جائز دکلدر اگر صورتی دستم سحر تبتی در
 حوا سحر تبتی سحر حوا سحر اول و بشن او کندن بول و منعی و صوبی

یوری

اول فرض اول غسل جنابتدن غسل ایستوی و اول غسل کشتن
 بزنج غسل وری ایکی برام غسل و عفا نده غسل و احرام غسل و اجد
 نو ایکی غسل که سجده رکافرا ایماه کجا بک عابند و غی غسل
 غسل و او غلان غسل باغ اولیجک اسیند و غی غسل اکو صورت
 حیض کوش عورت ایله بید و سفتکن یا علق و ارمید رایت وارد
 اما سترط بود که گوگلک اولیله بو حیضدن روایت در کلام
 اوله دورت سترط صوره لار اکر بیلر اما مستافی جایز کلا اول
 اما صورت لار اشبو غازی کیتلور سن سنک ایچون کی
 قیلور سن جماعت ایچون کی قیلور سن جواب بود که
 بن نم ایچون قیلور جماعت ایچون نیت ایذرم و بیله بکنجی بود که
 اکر سوال ایسه لری کجا او یار زیا سن کی او یار سن جواب بود که
 بن حضرت محمد مصطفایه او یارم دیله چنجه بود که امام اوله
 ایله لرسن بنیم امام حسن یا سنک امام کیم در جواب
 بنیم امام قرآن در دور دنجی بود که اکو سولیم غازی
 سنک ایله تمام اولونده یا سنک غازی کیم ایله تمام اولور

جواب

AN ANONYMOUS CATECHISM AND EXAMPLES AGAINST THE LANGUAGE HARMONY MENTIONED IN THAT CATECHISM

Abstract

The language harmony or backness harmony which has existed since the earliest periods of Turkish has been substantially preserved until today and it is possible to see examples against this harmony in some written works. They can be associated with not only the stereotyped spelling of Turkish, but also with dialect characteristics and the developments and changes observed in Turkish in the course of history. Therefore, it is not accurate to ignore these disharmonies. The present study was conducted on an anonymous catechism registered to the Library of the Turkish Grand National Assembly. It is remarkable that there are many examples against language harmony in this work. These examples were determined and some assumptions were made in the light of the relevant works written so far. Thus, it was aimed to contribute to studies to be conducted for the historical development of Turkish and the clarification of dialect characteristics.

Key words: language harmony, backness harmony, stereotyped spelling, catechism

Kaynakça

- AKALIN, M. (1979). *Tarihi Türk Şiveleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- ARGUNŞAH, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- BANGUOĞLU, T. (2015). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- BURAN, A. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (1983). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.

- DEVELİ, H. (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara: TDK Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, F. (2009). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, İstanbul: Aydın Kitabevi.
- DUMAN, M. (2013). *Makaleler -Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine-*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ECKMANN, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı (Çev. Günay Karaağaç)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ERASLAN, K. (1970). “Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dâir”, TDED XVIII, s. 113-124.
- ERGİN, M. (1972). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÜLSEVİN, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARAHAN, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yayınları.
- KELPETİN, H. (2000). “İlmihal”, DİA, XXII, s. 139-141.
- KIRKIL, H. (2006). “Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları İle Son Devre Ait Manzum Bir İlmihal: Manastırlı Mehmet Rıfat Bey ve Manzum İlmihali”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 7, Nisan 2006, s. 433-476.
- KORKMAZ, Z. (1977). “Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, Ankara: Türko-loji Dergisi, Cilt VII, s. 12-22.
- KORKMAZ, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZKAN, M. (2016). “Osmanlı’da İlmihal Geleneği: Kadızâde Mehmet Efendi (1045/1635) ve “Risâle-i Kadızâde” Adlı Çalışması”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 27, s. 553-524.

- ŞEMSEDDİN SAMİ (1989). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tarama Sözlüğü I-VIII (2009), Ankara: TDK Yayınları.
- TİMURTAŞ, F. K. (1976). “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”, *Türkiyat Mecmuası* Cilt. 18, s. 331-368, İstanbul.
- TİMURTAŞ, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TİMURTAŞ, F. K. (2009). *Osmanlı Türkçesi Grameri III*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- ÜSTÜNER, A. (2000). *Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÜSTÜNER, A. (2012). *Türkçenin Tarihî Gelişmesi, I. Baskı*, Elazığ: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN GELİŞİM SÜRECİ BAKIMINDAN DÖNEMSEL KRİTİĞİ

Hasan ÇİMEN¹

Selahaddin BAKAN²

Özet

Osmanlı coğrafyasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, monarşi rejimi ve egemenlik anlayışı yerine, Cumhuriyet rejimi ve halk egemenliği temelinde kurulmuştur. Kuşkusuz bu durum önemli bir demokratik dönüşüm olup bunda Osmanlı son döneminde başlayan Batılılaşma hareketleri ve meşrutiyet süreçleri önemli rol oynamıştır. Ancak tek parti döneminin Batılılaşma ve toplumu dönüştürme amaçlı baskıcı uygulamaları, Cumhuriyet rejimini demokrasiyle taçlandıramamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, daha çok dış etkenler neticesinde çok partili sisteme geçilmiş zira 1950'de iktidarın demokratik yöntemlerle el değiştirmesi, Türk demokrasisi açısından dönüm noktasını teşkil etmiştir. Askerî müdahaleyle başlayan 1960-80 arası dönem, iç siyasi çatışmaların, askerî vesayetin güçlendiği, önceden kazanılan demokratik değerlerin ve birikimlerin kaybedildiği dönemdir. Türk siyasetinde 12 Eylül askeri darbesi, siyaset alanını tamamen daraltırken vesayet alanını pekiştirmiştir. 1980'li yıllar, küreselleşmenin ve neo-liberal değerlerin yükselişe geçtiği yıllar olmuştur. Batılı değerlerin Türkiye'deki temsilciliğini üstlenen Özal'la başlayan bu dönemde, ekonomi dışa açılırken, siyasi anlayış ve tabular sorgulanır hâle gelmiştir. Özellikle Erdoğan hükümetleri döneminde; önemli demokratik yönlü gelişmeler kaydedilse de

- 1 Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Mezunu
- 2 Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

günümüzde Türkiye’de Batılı anlamda liberal, çoğulcu demokrasiden söz edilemez. Çalışmanın temel amacı Türkiye’de demokrasiyi güçlendiren, demokratik yönlü değişim politikalarının süreklilikten yoksun olduğunu, demokrasi taleplerinin adresi toplumsal kesimler olmadığı müddetçe, demokratik düzenlemelerin temelden yoksun olacağını vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Askerî Vesayet, Siyasetin Kısır Döngüsü, Demokratik Dönüşüm

Giriş

Modernite ile özdeş görülen Batı kültürünün temelini oluşturan kurumlar, kendi toplumsal sınıfları ve kendine özgü üretim koşulları içinde, belli süreçler sonunda kurumsallaşarak “mücadele-oluşum” tarihinin, dinamik ögelerine bağlı olarak dönüşüm geçirmiştir (Emiroğlu, 2015:72). Şaylan’ın (2003:34,35) belirttiği gibi, Batı’daki teknolojik değişim ve gelişmeler, dolaşım ve ticaret yapısını değiştirerek insan tutum ve davranışına yansımıştır. Kapitalizmin gelişmesi, ticarî kesimin toplumsal etkinliğinin artması sonucu siyasal ve sosyal düzenin oluşturulmasında, dinsel ve soyut ilkelerin yerine akıl ve bilgi merkezi önem taşımaya başlamış böylece Batı’nın demokratik kurumları oluşmaya başlamıştır. Söz konusu süreç, Batı’da yaklaşık dört asırlık bir zaman dilimi içinde, sürekli yükselen bir seyir izlemese de, liberal çoğulcu demokrasilerin tesisi yönünde evirilmiştir.

Osmanlı külleri üzerine kurulan Cumhuriyet, saltanat ve hilafeti kaldırarak Osmanlı geçmişiyle tüm bağlarını koparmak istese de merkezî bürokratik yönetim anlayışını devam ettirmiştir. Zira cumhuriyet rejimine geçilmiş olması, başlı başına çok önemli bir demokratik yönlü dönüşümü ifade etse de, tek parti döneminde demokratik siyasetin hayat bulmadığı, sorunun demokrasiden ziyade “modernleşme” olduğu bilinmektedir. İkinci Dünya Savaşını Batı demokrasilerinin kazanmasıyla, 1940’lı yılların ikinci yarısında çok partili sisteme geçilmiş olması ve 1950’de iktidarın demokratik yöntemlerle el

değiştirmesi, önemli bir demokratik dönüşüm olsa da, 1960’lardan itibaren askerî darbeler ve vesayet unsurlarının belirleyiciliğindeki siyasal yapı, demokrasiyi bodur bırakmıştır. Askerî darbe ürünü anayasaların yol açtığı vesayetçi yapı ile Türk siyasi kültürünün şekillendirdiği devletçi yapı, siyasi ve ekonomik alanda özerk alanların zayıf, bağımlı ve etkisiz kalmasına yol açarak demokrasi-otoriterlik arasında gelip giden siyasi anlayışın bir nevi kısır döngüsünü oluşturmuştur. Bu çalışma Osmanlı-Türk siyasi tarihinde, demokratik yönlü önemli değişim/dönüşümün hamlelerini, hemen sonrasında gelen antidemokratik anlayış ve uygulamaların ortadan kaldırmasının, demokratik değişime yol açmadığı argümanına odaklanmaktadır.

1. Batı’da Demokrasi

Batı’da demokrasinin gelişiminde eski Yunan’da uygulanan bazı demokratik uygulamaların önemli rol oynadığı bir gerçektir. Günümüz demokratik anlayışıyla uyumlu olmasa da söz konusu uygulamaların, Batı’nın demokratik kültüründe önemli yer edindiği bilinmektedir. Zira Roma İmparatorluğu’nun çöküşüyle, Batı’nın siyasal ve sosyal yapısını belirleyen feodalite, bir yanda siyasal, sosyal ve ekonomik hayatta durağanlaşmaya yol açarken diğer yandan da bölünmüş ve parçalanmış egemenlik anlayışı ve yerel odakların mücadele ve uzlaşısına dayanan bir siyasal kültürün gelişmesine yol açmıştır. Batı’da, 18. yüzyıl sanayi devriminden önce çoğu Avrupa ülkesi, aristokrasinin ve geleneksel elitlerin kontrolünde bulunmaktaydı. Sanayi devrimiyle fabrikaların ve modern teknolojilerin yaygınlaşması ve modern kent hayatına geçişle birlikte burjuva eliti, aristokrasinin ticari ve siyasi güç tekeline meydan okumuştur (Acemoğlu ve Robinson, 2014:85). Ticaretin gelişmesi ve burjuva devrimleriyle feodal dönem sol bulmuş yerine günümüzdeki gibi olmasa da, demokrasinin bazı unsurlarını bünyesinde barındıran yapıların hayat bulmuştur. Süreç olarak yaşanan coğrafi keşifler, Rönesans ve reform uygulamalarının tetiklediği aydınlanma süreci, demokrasinin gelişip kurulması ve kurumsallaşmasında işlevsel olmuştur.

1.1. Batı'da Demokratik Anlayışın Oluşmasına Yol Açan Gelişmeler

Yunanca “*demos*” (insanlar) ve “*kratos*”(yönetmek) sözcüklerinden türeyen demokrasi kavramını ilk defa eski Yunan şehir devletlerinden Atina'nın kullandığı bilinmektedir. Halkın yönetimi anlamına gelen demokrasi, halkı küçük gören aristokratlar tarafından eleştirilmiş, “halkçı yönetim biçimi” olarak nitelendirilmiştir. Atina demokrasisinin en önemli niteliği tüm vatandaşların bulunma haklarının olduğu bir meclis idi (Dahl, 2001:11,12). Tilly'e göre (2014:53), eski Yunan'da her bir şehir devleti, kendine özgü tarihsel ve kurumsal yapıya sahip olup merkezî iktidarlar kabaca *merkez, yürütme, oligarşik konsey ve yurttaşlar genel meclisi* tarafından dengelenmekteydi. Şehrin büyük konseylerine ticaret yapanlara hâkim olmakla birlikte tüm yurttaşların genel meclislerde söz söyleme hakları vardı. Ancak demokratik haklar, özgür Yunan vatandaşlarından erkek onlara tanınan haklardı ve yabancı, köle, kadın ve çocukların yurttaşlık hakkı bulunmamaktaydı. Diğer yandan İtalya Roma'da, “halka ait olan” anlamına gelen, halkçı yönetim biçimi “*republic*” kavramı, Cumhuriyet kavramıyla özdeşleşmiştir. Dahl'ın (2001:12-21) belirttiği gibi, gerek Yunan gerekse Roma'daki halk yönetimlerinin, modern temsili demokrasiyle kıyaslamak imkânsızdır. Zira bu yönetimlerin temel eksikliği; sadece yerel meclis olmasına rağmen seçilmiş temsilcilerden oluşan ulusal parlamento ve onun altında çalışan halkın seçtiği yerel yönetimlerin söz konusu olmamasıdır. Ancak Batı demokrasilerinin kurulması ve kurumsallaşmasında elverişli alt yapıyı hazırladığı bir gerçektir.

Batı'nın temel karakterini belirleyen feodalite; üretim ve ticaretin olmadığı her alandaki durağanlığı, istikrarsızlığı, akıl ve bilim dışı bir dizi anlayış ve hurafelerin etkin olduğu süreci ifade etmektedir. Kavimler Göçü sonrası Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Orta ve Batı Avrupa'da dağınık yönetim birimleri oluşmuş, bunların başında bulunan '*lordlar*' ve ona bağlı '*serfler*' toplumsal yapının merkezini oluşturmuştu. Bu yapıda kiliseler, ayrı bir güç odağı olarak kendi serflerine sahip olmakla birlikte hiçbir lordun egemenliği ve hükmü sürekli

değildi. Merkezi otoritenin parçalanmışlığı ve yerel düzeyde sıkça yaşanan otorite değişiklikleri karşısında, bir lordun görelî gücünü yitirdiği durumlarda serfler, başka bir güçlü lordu seçebilme hakkına sahipti. Zira çok ilkel olsa da sıradan insanların “kendi yöneticilerini seçme” konusunda bir seçenek oluşmuş zira bu durum, Batı’nın “birey olma” anlayışının gelişmesinde etkili olmuştu (Mahçupyan, 2008:94,95). Özbudun’un (1990:64) belirttiği gibi, Batı’da Kilise’nin devlet dışında ve özerk olması, sivil toplumun özerkliğinde elverişli ortamı sağlamıştır. Söz konusu sivil örgütler, devlet iktidarının sınırlandırılması bağlamında modern anayasacılığın temeli sayılan “sınırlı iktidar” düşüncesinin gelişmesine yol açmıştır.

Batı’da, 15. yüzyıl sonrası yaşanan; coğrafi keşifler, Rönesans ve reform düşüncesinin yol açtığı aydınlanma süreci, pozitif bilimlerin gelişmesine bireysel hak ve özgürlük temelinde demokrasi ve demokratik kurumların oluşmasına yol açmıştır. Coğrafi keşifler ve Amerika kıtasının kesin bir şekilde Avrupa’nın yörüngesine girmesini, İspanyol ve Portekizlilerin Atlantik adalarını keşfetmesi ve Afrika’dan getirilen ve ağır işlerde kullanılan köle ticareti izlemişti (Tilly, 2005:29). Şenşekerci’ye göre (2005:13,14), coğrafi keşiflerle zenginleşen kentler, kapitalist toplum hüviyetine bürünerek, özgüven ve cesaretin getirdiği üstünlük bilinci gelişmişti. Ticaret kapitalizmine hâkimiyet alanı açan “merkantalizm” sayesinde Avrupa, kent merkezli ekonomiden ulus merkezli ekonomiye geçmişti. Ticaretin gelişmesiyle refah seviyesi artan insanlar, sanata ve bilime sarılmış bunun sonucu 16. yüzyılda başlayan reform hareketleriyle, Jean Calvin ve Martin Luther öncülüğündeki ortaya konan “Protestanlık”, kilisenin Tanrı ile insan arasından çekilip dinin bireyselleşmesini getirmiş krallar, kiliseyi hâkimiyetleri altına almış (Emiroğlu, 2006:116). Zira kilisenin dünyevi alandan çekilmesi, dinin bireyselleşmesi ve laik Avrupa’nın doğmasına yol açmıştır.

Batı’da Rönesans ve reform hareketlerinin tetiklediği aydınlanma; 18. yüzyılda, aklın merkeze alındığı, sadece ekonomik ve bilimsel alanda değil, siyasal, sosyal, sanat ve estetik alanı etkileyen (Şaylan, 2003:148), geleneksel olarak İngiliz devrimiyle başlayıp Fransız devrimiyle sonlanan

ve sonuçları açısından tüm Avrupa ve Amerika'da etkili olan felsefi, siyasi ve toplumsal süreci ifade etmektedir (Çiğdem, 2003:13). Kilisenin dogmatizmine karşı akılcılığın ön plana çıktığı, gerçeğe ulaşmada aklın tek ve yegâne vasıta olduğu aydınlanma anlayışı, Ortaçağ karanlığına başkaldırı niteliği taşımıştır (Çelik, 2002:7). Kant (2004: 32-34), aydınlanmayı insanın kendi özünden sorumlu olmadığı "ergin olmayışından" çıkış olarak tanımlamış, aydınlanmanın temel ilkesini "kendi aklını kullanma cesareti" olarak tanımlamıştır. Parsons'un (2005:30,31) belirttiği gibi bu süreçte, skolastik felsefede önemli değişimler olmuş, Protestan Kuzey Avrupa'da, gerçek modern bilim ve Roma Hukuku, kayda değer bir şekilde ihya edilmiştir. Rönesans ve Protestan kültürün katkıları, Batı toplumlarının mirasını teşkil eden kültür dünyasının yapısını ortaya çıkarmıştır.

1.2. Batı Demokrasilerinin Temelini Oluşturan Devrimler

Geleneksel toplumun egemen ilişkilerini, devlet veya aristokratik değerlere bağlı zümreler belirlerken, modern toplumlarda orta sınıf burjuva; hem devletin hem de aristokrasi ve dini otoritenin belirleyiciliğini sorgulayarak, yeni bir toplumsal yapının ve değişimin misyonerleri gibidir (Bilgin, 2007: 26,27). Zira Batı'da, toprağı işleyen köylü ve bundan rant elde eden feodal bey temeline dayalı üretim biçimi değişmeye başlamış, ekonomik alanda giderek güçlenen tüccar sınıfı burjuva, siyasi alanda da etkin olmayı hedeflemiş, zira ruhban sınıfı, ticareti insanın öte dünyası için bir tehlike olarak gördüğünden, burjuvaya karşı mücadele yürütmüştü (Erdem, 2006:44). Söz konusu gelişmeler ışığında İngiltere'de, tarım ve sanayinin gelişmesine engel olan feodal düzenle, kapitalizmin gelişmesini engelleyen mutlak monarşilerin keyfi tutumu, devrimin itici unsurlarını oluşturmuştur. Parlamento, kral tarafından birkaç kez feshedilse de sonuçta kral karşısında zaferini ilan ederek, kralın hem yetkilerini sınırlandırmış, hem de birçok konuda kendisini yetkili kılarak, kapitalizmin önündeki engelleri kaldırmıştır. Kona'nın (2005:57-60) belirttiği gibi, İngiltere'de 1689'da yayınlanan "Haklar Bildirisi", hak ve

özgürlüğünün korunması açısından ulusal bilincin doğmasında ve kapitalizmin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Sonuçta İngilizlerin öncülüğünde başlayan sanayi devrimi, üretim ve ekonomi alanındaki değişimi ifade etmekte birlikte, siyasal alanda devletlerin meşruiyet alanını, temel haklar felsefesi üzerine oturtmuştur. Sanayi devrimi, Batı Avrupa ülkelerinde çok köklü ve kapsamlı dönüşümünü getirmiş zira teknolojik ve bilimsel gelişmenin yanında, liberal düşünce ve uygulamalar, bu dönemde egemen hale gelmeye başlamıştır (Şaylan, 2003:46,60,61). Moore’ göre (2012:29-35,48,62) İngiltere’nin; özgürlük, örgütlü siyasal yapılar, muhalefete gösterilen hoşgörü bakımından, ABD’den bile daha liberal bir toplum olmasında, aristokratların önemli payı vardır. İngiltere’de parlamenter demokrasi ile kapitalizm arasında kurulan aristokratik düzen ayakta kalmış, artık aristokrasinin temeli soy ve toprağın yanında maddiyata dayanmaya başlamış, parlamentoda temsil edilen gerek, “Whig” (liberaller) gerekse “Tory” (muhafazakâr)’den oluşan gruplar, toprak sahipleri ve kapitalistlerin temsilini üstlenirken, devlet ise bu kesimlerin şaşmaz bir biçimde çıkarlarını kollayan aygıt olmuştur.

Fransa’da yapısal değişkenler ve tarihî eğilimler, 18. yüzyıla kadar İngiltere’den farklı olduğu için gelişmeler de farklı olmuştur. Moore’a göre (2012:71-145), İngilizlerden farklı olarak Fransız soyluları, kraldan bağımsız olamamış zira Fransız monarşisi, kendisini bağımsız bir ekonomik temele dayandıramayan aristokrasiyi “evcilleştirmiş” ve denetim altına almıştı. Fransa’da, İngiltere’deki gibi ticari tarıma yönelen toprak sahibi bir üst sınıf yerine, köylü sınıfını ezmeye çalışan ve onlar üzerinden varlığını devam ettiren bir soyluluk vardı. Köylüler, kentlerin kendisine sunduğu imkânları görerek, soylularla bağıını koparmaya başlamış, devrimin sürükleyici gücü olmasa da önemli bir işlev görmüştür. Saybaşılı’nın (1995:166,167) belirttiği gibi, İngiltere’de devrim, demokrasinin barışçıl ve uzlaşya dayalı olarak yerleşmesini sağlarken, yaklaşık yüz yıl zaman farkıyla onu Fransa’da, kanlı ve sıkıntılı gerçekleştirmiştir. Ancak sonuçları bakımından evrensel nitelikteki Ağustos 1789’da yayınlanan “*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*”; insanların özgür

ve haklar bakımından eşit olduğuna, mülkiyetin kutsallığına ve dokunulmazlığına, devrimin manifestosu niteliğini taşıyan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik konusuna vurgu yapmıştı. Devrimin getirdiği rüzgarla, Avrupa'da bağımsızlık hareketleri güç kazanmış (Öymen, 2011:67), Toku'nun (2002:36) belirttiği gibi, devrimle hayat bulan radikal değişim/dönüşüm sonucu cumhuriyet, diğer yönetim biçimleri arasından, tek rasyonel bir yönetim biçimi hâline gelmiştir. Bu bağlamda demokrasinin yerleşik hale gelmesi, demokratik sürecin yaşanması ve şartların oluşmasıyla ilgili olup Avrupa kaynaklı devletler sistemi, Avrupa'daki değişim olgusunun bir sonucudur (Tilly, 2005:27,49,50). Modern dünyaya geçişte, burjuva devrimiyle Batı'da endüstriye dayanan çağdaş toplumlar oluşmuş, kapitalizm ile Batı demokrasilerinin birlikte var olmalarına yol açmıştır (Moore, 2012:21,22). Devrimler sonucu, Avrupa'da sanayileşme, kentleşme ve proleterleşme olgusu oluşmuş (Tilly, 2005:35), Erkan'ın (1990:87) belirttiği gibi, Batı'da ekonomik ve politik sistemlerin oluşması, ekonominin maddi alt yapısı, beşeri sermaye ve kurumsal altyapının belli boyutlara ulaşmasıyla mümkün olmuştur. Batı'da bu süreç, kendi doğal mecrasında ve kesintisiz bir biçimde, "mücadele-oluşum" süreçlerden geçerek günümüz liberal-çoğulcu ekonomik ve siyasal yapıyı doğurmuştur.

2. Türkiye'de Demokrasinin Kısır Döngüsü

Osmanlı-Türk siyasi tarihi, "yenileşme" çabalarının bir tarihidir. 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan değişimin özünü, devletin yeniden yapılandırılması ve siyasal meşruluk anlayışının değişmesiyle, "devlet-toplum" ilişkisinin demokratik ilkelere bağlanması (Duman, 2007:34) çabalarına karşın, devletçi-bürokratik yapının ortaya koyduğu statükocu anlayış yüzünden demokratik yönlü çabalar ve kazanımlardan kolayca geriye gidişlerin yaşandığı bir kısır döngü oluşmuştur. Zira askeri müdahalelerle pekiştirilen vesayet düzeni de söz konusu statükoyu pekiştirmeye dönük işlev görmüştür.

2.1. Osmanlı Son Dönemi

Osmanlı’daki modernleşme çabaları, Batı’da olduğu gibi, endüstri devrimi ile birlikte yürüyen bir süreçten ziyade askerî yenilgi, toprak kaybıyla baş gösteren ekonomik sıkıntılar ve hazinedeki büyüyen açığın önlenmesine yönelik bir arayışın neticesi olarak ortaya çıkmıştı (Kalaycıoğlu, Sarıbay, 2009:13,14). Osmanlı’nın Batı karşısında gerilemesiyle başlayan devletin “kurtarılması” meselesi, askerî alan başta olmak üzere, devletin siyasi ve idari yapısında modernleşme arayışına yol açmış (Tuncel, Bakan, 2013:5359), III. Selimle başlayan “*Nizam-ı Cedid*” fikri Batı medeniyetinin model alınacağına ilk göstergesiydi. Osmanlı, kendi tarihi ve kültürü çerçevesinde sadece askerî alanla sınırlı modernleşme teşebbüsünde bulunsa da, Karpat’ın (2014:7) belirttiği gibi 18.yüzyıl sonlarına doğru Batı’yı model alarak, özellikle siyasal, sosyal ve kültürel değişimleri ön plana almıştı. Zira 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı’nın temel gayesi; içerde ve dışarda devlet otoritesini yeniden tesis etmek, sosyal yapıyı yaşanan değişimlere uyumlu hâle getirerek çatışmaları çözmek, bütün grupların mal ve can güvenliğini sağlayarak bazı güç odaklarına karşı onların desteğini sağlamak ve daha liberal bir ekonomi politikası benimsemektir (Karpat, 2006:179). Kalaycıoğlu ve Sarıbay’a göre (2009:14-17), Tanzimat’la birlikte Babıali’de görev yapanlar; padişahın “kulu ve mülkü olma” ve “hışmına uğramaktan kurtulmanın” yanında, suç ve ceza arasındaki temel ilişkiyi düzenleyen kurallar çerçevesinde görev yapma imkânı bulmuştu. Osmanlı politik sistemindeki egemenliğin meşruluğu, dinsel ve örfi içerikli gelenekten, hukuk nizamına dayalı yasal/ussal otorite olarak ifade edilebilecek bir zemine kaymaya başlamıştı. Tanzimat’la, Batı üstünlüğü ve modeli kabul edilmekle birlikte devletin monarşik yapısında değişimden ziyade ıslah fikri etkindi.

Osmanlı’da meşrutiyet süreçleri, Tanzimat birikimiyle ortaya konan ekonomik ve sosyal meselelerin, önü alınamayan iç karışıklık ve dış müdahaleler sonucu vuku bulan baskıcı rejime karşı, yeni bir arayışın ifadesiydi (Tanör, 2011:121). Padişahın yetkilerinin kısıtlandığı, seçim yoluyla oluşturulmuş bir meclis ve meclise karşı sorumlu bir hükümete

dayalı meşrutî monarşi özlemi *Yeni Osmanlılar*'ın önde gelen isimleri Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal öncülüğünde yürütülmüştü. 1876'da, meşrutî monarşiye geçilmesi ve Kanun-i Esasî'nin yürürlüğe girmesi, siyasal sistemin sağlam temele oturtulması ve yabancıların Osmanlı'ya baskı yapmayacağı anlamına gelmekteydi (Öymen, 2011: 270, 289). Zira ikili meclis eliyle padişahın yanında yeni bir meşruiyet kurumu oluşturulsa da devletin ilk yazılı anayasası olan 1876 Anayasası, rejimin "monarşik-teokratik" niteliği ve padişahın egemenliği konusunda sınırlama getirmemişti. Ancak devlet ve halk ikiliğinin mecliste açıkça görülmesi ve devam eden savaş nedeniyle, II. Abdülhamit 1878'de meclis oturumlarını süresiz ertelemişti (Karpata, 2014:79,81). Buna karşın, "Jön Türkler" bilinen ve "İttihat ve Terakki" olarak isimlendirilen örgütlü hareket, Abdülhamit'in meşruiyet karşıtı tutumuna bir tepki olarak kurulmuştu (Aydemir, 2006:118). Ahmad'a göre (2010a:33) ittihatçıların temel felsefesi, imparatorluğun nasıl kurtarılacağına odaklanmış, bunun meşrutî monarşiyle padişahın yetkilerinin kısıtlanması ve azınlıklara kanun önünde bazı hakların verilmesiyle sağlanacağını düşünmüşlerdi. İttihatçılar, Aralık 1907'deki kongresinde, gerektiğinde şiddete ve ihtilale başvurmaya hatta gerektiğinde padişahı değiştirerek, parlamenter rejimi getirmeye karar vermişlerdi (Karpata, 2014:83). Zira İkinci Meşruiyet'in ilanı ve 1908'deki anayasa değişikliği sonucu yasama ve yürütme padişahıtan ayrı demokratik organlar hâline gelmiş, milleti temsil eden bir parlamento, sorumlu bir bakanlar kurulu, yetkileri budanmış bir padişahlık sistemi, "meşrutî-anayasal" bir parlamenter sistemi getirmişti (Tanör, 2011:177, 217). Findley'in (2012:198) belirttiği gibi siyasal yapı, daha önce hiç olmadığı ve 1960'lara kadar da olamayacağı kadar, çoğulcu bir niteliğe bürünmüş, anayasal özgürlükler her alana yayılmış, birçok siyasal parti kurulmuş, yüzlerce gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştı. Ancak İttihat ve Terakki, kendisine karşı, muhaliflerin kurduğu "*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*"nın üstünlük kuracağı endişesiyle, 1912 seçimlerinde tehdit ve sindirme politikalarını kullanarak (sopalı seçimler) mecliste çoğunluğu elde etmiş, Keyder'in (1995:152), belirttiği gibi Balkan Savaşlarının yenilgisini bahane ederek "*Bab-ı Âli Baskını*"yla harbiye nazırını öldürmüş, diğer nazırları istifaya zorlamıştı.

Artık meşrutiyeti ilan edenler, onu yalanlarcasına diktatörce yöntemler izlemeye başlamıştı.

Sonuçta Tanzimat’la birlikte Osmanlı tebaası, yurttaşlık haklarını kazanırken, İkinci Meşrutiyet’le siyasal haklar kısa süreli de olsa elde edilmişti. Ancak İttihat ve Terakki’nin baskıya dönen politikaları, toplumsal dinamiklere ve formel niteliklere sahip olmayan Osmanlı nizamını değiştirmedeği gibi (Keyder,1995:152). Tanzimat ve meşrutiyetin kazanımlarını heba etmişti. Kocabaş’a göre (2016: 63-67) “taçlı demokrasi” olarak nitelendirilen meşrutiyet, Osmanlı toplumu kültür ve coğrafyasına ters düşmekteydi zira tabandan gelen bir talep sonucu oluşmamıştı. Kısaca hareketin halka mâl olmaması, demokratik deneyimin olmayışı nedeniyle, Osmanlı anayasal gelişmeleri, Batı’daki gibi iktidarın paylaşılmasını getiren bir “sosyal sözleşme” niteliğinden uzak kalmış, gerek padişah gerekse onun yerini alan İttihatçılar eliyle kolayca ortadan kaldırılabilmıştı.

2.2. Cumhuriyetin Tek Parti Dönemi: Demokrasiden Yoksun Cumhuriyet

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı’nın tarih sahnesinden silinmesiyle başlayan milli mücadelenin başarıyla sonuçlanması, “millet egemenliği” düşüncesini pekiştirmişti. Birinci Mecliste; “*Tesanüt Grubu*”, “*İstiklâl Grubu*”, “*Müdafaa-i Hukuk Zümresi*”, “*Halk Zümresi*” gibi çok farklı siyasal kümelenmeler oluşmuştu (Tanör, 2011:280). Ahmad’a göre (2010b:22) meclis, Anadolu’nun bölünmesine karşı direnen güçlerin bir ittifakı olarak doğsa da yeni rejimin niteliği konusunda mecliste görüş birliği bulunmamaktaydı. Saltanat ve hilafetin devamından yana olanlara karşı olan Atatürk ve arkadaşlarının öncülüğündeki Cumhuriyet rejimini kurmak isteyenlerin bile kendi içinde yekparelik söz konusu değildi. Ancak meclisin heterojen yapısında, devrimlerin gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Batılılaşma veya modernleşmeyi, Batı hayat felsefesi ve onun bütün sembolleri ve değerleriyle alınması olarak düşünen Atatürkçü düşüncede, topyekûn değişme ve radikal devrimci modernleşme merkezi bir önem sahipti (İnalcık, 2013:184). Akşin’in (2004:170)

belirttiği gibi, meclisteki farklı görüşlerin amacına ulaşamayacağını düşünen Mustafa Kemal ve arkadaşlarının temsil ettiği “Birinci Grup”, meclis seçimlerinin yenilenmesine karar vermişti. “İkinci Grup”, Atatürk’ün devrimci niyetini sezmekte ve devrimlerinin önünde engel teşkil etmekteydi. Mustafa Kemal, yeni seçimlere gidileceğini ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Halk Fırkası (HF) dönüştüğünü açıklamıştı (Karpap, 2014:137). Seçim kanununda, muhalif grubun meclise girmemesi yönünde düzenleme yapılmış (Zürcher, 2007:45,46), Ağustos 1923’te yapılan seçimlerde Birinci Grup, büyük zafer elde etmiş, muhalif grubun çoğunluğu tasfiye edilmiş ancak Birinci Meclis’in demokratik çoğulcu yapısı, İkinci Meclis seçimleriyle ortadan kaldırılmıştı. İkinci Meclis’in açılması ve milli egemenlik düşüncesiyle saltanat ve hilafet kaldırılmış, Cumhuriyet ilan edilmişti (Tanör, 2011:277). Kalaycıoğlu’na göre (2009:392) saltanat kalıbı dışında yeni bir meşruluk temeli, “ulusal egemenlik” olarak tanımlanmış ve egemenlik hiçbir kayıt ve koşula bağlanmaksızın kabul edilmek suretiyle temsili hükümet, meşru politik hayatın odağına yerleştirilmişti. Cumhuriyet’le birlikte politik rejimin meşruiyet temelini oluşturan, “ulusal egemenlik” anlayışı, kuşkusuz önemli bir demokratik dönüşümdü.

Ancak Köker’in (2008:206,207) belirttiği gibi Cumhuriyetin kurucu ideolojisi Kemalist düşüncede, modern devletin kurulması için öncelikle ekonomik, kültürel ve hukuki reformların gerçekleştirilmesi merkezi önemde olmakla birlikte gelişmenin son evresinde demokrasiye geçiş öngörülmüştü. Batılı toplumların uzun süreçte geçirdiği demokratik dönüşümlerin, Türk toplumunda çok daha kısa zamanda gerçekleştirilmesi düşünüldüğünden, siyasi otoriterlikle devletin cebri gücünün kullanılması gerekli görülmüştü. Cumhuriyet’in kurucu seçkinleri, modern Batılı bir devlet ve toplumu meydana getirmek için, Kemalist devrimler adı verilen bir dizi reformları hayat geçirip Osmanlı geçmişine ait tüm siyasi, sosyal ve toplumsal düzenlemelere son vererek işe başlamışlardı (Kurtoğlu, 2004:208). Dursun’a göre (2004:187), İttihatçıların devletçi, merkeziyetçi, laik, Batıcı, milliyetçi ve Jacoben düşüncelerini miras alan Kemalistler, devlet eliyle toplumu bütünüyle değiştirme projesini “modernleşme” amacıyla yürürlüğe koymuşlar, bunun

dışındaki her şeyi tasfiye etmişlerdi. Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için, geleneksel ve dinsel alanın yok edilmesi, çağdaşlığın gereklerine uygun kuşakların yetiştirilmesi hedeflenmişti (Berkes, 2008:522).

Bu bağlamda 1925’te kurulan ve liberal ekonomi ve siyasi politikaları temel alan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), Doğu’da baş gösteren Şeyh Said İsyanı bahane edilerek kapatılmış, zira siyasal sonuçları bakımından tek parti diktatörlüğünün kurulmasında dönüm noktası teşkil etmişti (Kongar, 2005:139). Takrir-i Sükûn Kanunu’yla, otoriter bir yönetim kurulmuş, meclis içi ve dışındaki tüm muhalif seslerin susturulmuştu (Koçak, 2008:141-145). Bu kanunla teşkil edilen İstiklâl Mahkemeleri, gerçek ve potansiyel muhalefeti ortadan kaldırmada kullanılan yaygın birer araç vazifesi görmüştü (Findley, 2012:251). Zürcher’in (1998:257-259) belirttiği gibi, TCF’nin kapatılmasıyla, CHP iktidar tekeli kurularak, 1931’deki parti kongresinde, Türkiye’nin siyasal sistemini, tek parti sistemi olarak ilan etmişti. 1930’daki “itaatkâr” bir muhalefet partisi denemesi bir yana bırakılırsa, İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar hiçbir yasal muhalefete izin verilmemişti. Türk Ocakları gibi, muhalif olmasa da partiyle organik bağı olmayan hiçbir örgüte tahammül gösterilmemişti (Tunçay, 2010:306-308). Yerine ikame edilen Halkevleri, partili-partisiz tüm kesimleri toplayarak aynı amaca yöneltecek eğitim yuvaları olarak, Türk devrim değerlerinin korunması, yayılması ve halk tarafından benimsenmesine yardımcı olmak için tasarlanmıştı (Koçak, 2008:155). 1925 sonrası başlayan “tek şefli-tek partili otoriter rejim”, ülkeyi 1945’e kadar yönetmiş, meclis ise parti grubuna tâbi olmuştu (Tanör, 2011:316). Sonuçta bu dönemin temel niteliği, demokrasinin tesisinden ziyade otoriter yöntemlerle Batılılaştıracağı düşünülen devrimlerin hayata geçirilmesiydi ve millî egemenlik temelinde kurulan Cumhuriyeti, demokrasiyle güçlendirmemişti. Göle’ye göre (1993:130) Türk modernleşmesi, devlet dışında bireye, sivil topluma ve piyasaya özerk bir alan tanımadığından Batılı anlamda modern bir Cumhuriyet kurmayı başarsa da, Cumhuriyeti demokratik temele oturtamamıştı. Heper’in (1974:108) belirttiği gibi, bürokratik elitin statik ve yarı ideolojik bir tutum benimsemesiyle devrimcilik, bir nevi “bürokratlaştırılarak” durağan hale gelmiş bir nevi statükoya dönüşmüştü.

2.3. Çok Partili Sistem: Demokrasiye Geçiş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti, Batı dünyasında kendisine yer edinebilmek için, otoriter sistemini demokratikleştirmek zorunda kalmıştı (Dursun, 2000:14). Sovyet tehdidi karşısında, Avrupa'nın koruyuculuğunu üstlenen ABD'nin desteğini almak için savaş koşullarında sürdürülmeye çalışılan "tarafsızlık" politikasından Batı lehine vazgeçilmişti. ABD tarafından verilen "Truman Doktrini" kapsamındaki yardımlar, Türkiye'yi Batı eksenine yaklaştırırken, totaliter niteliği ağır basan uygulamalardan, demokrasiye geçiş yönünde beklenti ve baskıları artırmıştı (Karpat, 2014:163-165). Ahmad'ın (1999:122) belirttiği gibi Cumhurbaşkanı İnönü'nün, gerek Kasım 1945'deki meclis açılış konuşmasında, demokrasilerin faşizme karşı kazandığı zafere dikkat çekerek siyasal sistemde değişikliği gündeme getirmesi, gerekse Türk siyasetinin en temel sorununun muhalefet partisinin eksikliğinden bahsetmesi ve demokrasiye geçiş yönündeki beklentileri artırmıştı.

Diğer yandan 1940'lı yıllarda savaş koşullarının yol açtığı ekonomideki kötü gidişi durdurmak ve milli savunmayı desteklemek amacıyla 1940'da çıkarılan "Milli Korunma Kanunu", karaborsacılığı ve vurgunculuğu önlemek adına çıkarılsa da keyfi uygulamalarla halkı adeta CHP'ye düşman etmiş (Bakan, Özdemir, 2013:375), Varlık Vergisi, özel ellerde biriken servetin kamuya aktarılması ve özellikle gayrimüslim tüccara yönelik olarak uygulanmış (Turan, 2009:533), üretici artık denetleyemedikleri devletin yönetimi altında, kendilerini güvende hissedemez hâle gelmişti (Ahmad, 1999:90). "Toprak Reformu" yasa tasarısının temel sonucu, CHP içindeki muhalefetin kristalleşmesiydi (Heper, 1974:122). Zira yasa, büyük toprak sahiplerinin siyasi ve ekonomik gücünü zayıflatacak ve devletin elini güçlendirecek bir uygulama olarak görüldüğünden bürokrasi, aydın ve kentli orta sınıf ve Anadolu'daki toprak ağaları arasındaki ittifakı zayıflatmaya başlamıştı (Ahmad, 2010b:27,28). Bu bağlamda tek parti idaresini eleştiren CHP'nin tanınmış üyeleri olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan gibi isimlerce, Haziran 1945'te meclise verilen "dörtlü taktir", muhalefet partisinin kurucu kadrosunu

ifade etmiş (Aydemir, 2000:440), hatta Menderes ve Köprülü’nün, *Tan* ve *Vatan*’daki yazıları nedeniyle CHP’den ihraç edilmişlerdi (Seydi, 2014:27,28). Böylece Toprak reformuyla başlayan ve CHP’nin politik uygulamalarının eleştirisine uzanan bir muhalefet olgusu oluşmuştu.

1940’lı yılların ikinci yarısı, çok partili sisteme geçiş yıllarıydı. Eylül 1945’te Nuri Demirağ tarafından kurulan “Milli Kalkınma Partisi” (MKP), ekonomik liberalizm ilkesi temelinde kurulsada, kontrolsüz oluşumlara sıcak bakılmadığından, muhalefet partisi olarak dikkate alınmamıştı (Seydi, 2014:28-30). İnönü düşüncesindeki çok partili sistem, Demirel’in (2002:131) belirttiği gibi iktidardaki CHP ile yine bu partinin içinden çıkan ve “güvenilir” kişilerin kuracağı bir muhalefet partisinden oluşan bir sistemdi. Ocak 1946’da Demokrat Parti (DP)’nin kurulması, başlangıçta CHP’de fazla endişeye neden olmamıştı. Zira DP’yi kuranlar, Cumhuriyetin temel felsefesini savunan Kemalistlerdi ve özellikle Bayar, Türk siyasi hayatının önemli kişilerinden olup Atatürk’ün başbakanlığını yapmıştı (Ahmad, 1999: 127, 128), Seydi’nin (2014:31) belirttiği gibi Bayar ve İnönü görüşmelerinde yeni kurulacak partinin, Atatürk ilkeleri ve dış politikanın temel çizgisinden sapmayacağı yönünde mutabakat söz konusuydu. DP programında; siyasal alanda ve ülkede, demokrasinin ileri ve geniş ölçüde gerçekleşmesine vurgu yapılmış, din özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve özgürlüklere geniş yer verilmiş, ekonomik alanda özel girişim ve sermayenin esas alındığı bir ekonomi vurgusu vardı (Koçak, 2008:181). Çok partili sisteme geçiş sonrası 1946 seçimleriyle Türk siyasi hayatı, II. Meşrutiyet döneminde tanıştığı çok partili siyasi sisteme tekrar adım atmıştı (Özçelik, 2007:149). Ancak seçimin demokratik olmayan bir usulde “açık oy gizli sayım” esasına göre yapılması ve CHP’lilerin sandık kurullarında etkinlik göstermesi (Seydi, 2014:38) tartışmalara yol açsa da 1940’lı yılların ikinci yarısında, önemli demokratik düzenlemeler yapılmıştı. CHP ve DP’nin karşılıklı mutabakatı ve Seçim Kanunu’nda yapılan değişikliklerle; seçimlerde gizli oy, açık tasnif ve seçimin yargısal denetim ve gözetim altında yapılması kabul edilmiş (Özbudun, 2011:108), kapatılmış olan, *Tan*, *Vatan*, *Tasvir-i Efkâr* gibi gazetelere yayın (Öymen, 2011:369), işçilere sendikal haklar, cemiyet ve dernek kurma izni verilmiş, Basın-Yayın Kanunu’nda yapılan

değişiklikle sansür kaldırılmış, siyasal partilere, “propaganda” yapma izni verilmiş, en nihayetinde İstiklâl Mahkemelerini kaldırılmıştı (Bakan, Özdemir, 2013:381). Zira valilerin aynı zamanda CHP il başkanlığı görevine son verilmiş, seçim şartları demokratikleştirilerek genel oy ilkesine geçilmiş (Kahraman, 2008:198), seçimlerin yargı gözetimi ve denetiminde, demokratik usulle yapılmasına karar verilmişti. Kısaca tek parti döneminin otoriter baskıcı uygulamaları, demokrasi yönünde evirilmeye başlamıştı.

Türkiye’de 1950 seçimlerinde, iktidarın sorunsuz bir şekilde el değiştirmesi, demokrasinin yerleşiklik kazandığı yönünde izlenim uyandırmıştı. İktidarın barışçıl ve demokratik yoldan DP’ye devredilmesi, halk iradesine dayalı iktidar anlayışının hayata geçmesine yol açmış (Karpat, 2006:227). Turan’ının (2009:535) belirttiği gibi iktidarın seçmenlerin oyu ile değişebileceği gerçeği, Türk toplumunun siyasete yönelik düşüncesini derinden etkilemiş, toplumun demokrasiye olan inanç ve güvenini de artırmıştı. Zira 1950’lerin ilk yarısı DP iktidarının altın yılları olarak ekonomide ciddi oranda büyümenin kaydedildiği (Ahmad, 1999:141), tarımsal gelirlerin ve tarımda makineleşme arttığı yıllardı (Zürcher, 1998:326). DP’liler tek parti dönemine ait tüm memnuniyetsizlikleri ortadan kaldırmaya başlamıştı. Menderes, gerici güçlerin karşısında olduğunu ancak vicdan hürriyetine saygılı olacağını ve katı laiklik anlayışının değiştirileceğini belirtmiş (Toprak, 2009:454,455), meclisin onayı ile Arapça ezan yasağını kaldırılmıştı. Halk Partililer, çok hassas ve tartışmaya açık olan bu konuda muhalefet etmekten çekinmişlerdi (Eroğul, 2003:101). DP yönetimi, CHP’ye bağlı bir örgüt olarak faaliyette bulunan Halkevlerini kaldırmış, (Göktepe, 2014:69), Köy Enstitülerini ise sadece öğretmen yetiştiren okullara dönüştürmüş, Türk Ocaklarını yeniden açmıştı (Karpat, 2014:171).

Ancak 1954 seçimleriyle DP, yeniden tek başına iktidara gelse de ekonomide başlayan kötü gidiş hükümetin siyasetteki otoriter uygulamaları da beraberinde getirmişti. 1956’da Milli Korunma Kanunu’nu aratmayan bir “Ulusal Korunma Kanunu” eliyle devlete, mal ve hizmetlerin dağılımından fiyatların belirlenmesi dâhil ekonomiyi düzenleyecek

her türlü yetki verilmiş (Ahmad, 1999:142), artan ekonomik sıkıntılar siyasal liberalleşmenin feda edilmesine yol açmıştı. Zira İnönü’ye ve CHP’ye bağlılığından kuşku duyulan bürokrat ve memurların görevden el çektirilmesi, öğretim üyeleri ve yargı üyelerine kadar uzanmıştı (Zürcher, 1998:335). Baskı ve yıldırma politikası sonucu parti kurucularından Fuat Köprülü, “programından ayrılmış ve eski hüviyetini değiştirmiş” olan bir partiyle devam etmesinin mümkün olmadığını belirterek partisinden istifa etmişti (Eroğul, 2003,198). DP’nin muhalefeti kontrol için kurduğu “Tahkikat Komisyonu”, kamuoyunun partiye karşı tavır almasına neden olmuş (Karpat, 2006:189), Ahmad’ın (2010b:97) belirttiği gibi komisyona meclisin ve mahkemelerin yetkilerini geride bırakacak düzeyde yetki verilmişti.

Sonuçta muhalefetteyken demokrasi manifestosu ortaya koyan DP yönetimi, tek parti dönemini aratmayacak uygulamalara imza atmıştı. Heper’e göre (2012:183) DP’liler, iktisadi açıdan önemli grupların desteğine sahip alternatif bir dünya görüşü ile ortaya çıkmadıklarından tek parti döneminden kalma, antidemokratik uygulamalara sarılmaktan öteye gidememiş, kendileri çoğunluğu temsil ettiği için, gerekli gördüğü her düzenlemeyi yapmak için, mutlak yetki ve meşruiyet sahibi olduğunu düşünmüşlerdi (Zürcher, 1998:323). CHP’nin devletçi-seçkinçiliğine karşılık, DP’lilerin, “çoğunlukçu” anlayışı, “çoğulculuğa” galip gelmeye başlamıştı (Bakan, Özdemir, 2013:385,396). DP’liler, iktidarda kaldığı on yıllık süreçte, siyasal sistemi demokrasiyle pekiştirememiş, Belge’nin (2009:54) belirttiği gibi, “düşünölmüş ve sindirilmiş” bir demokratik kültürden yoksun olduğundan, kısa dönemde çarpıcı bir değişim/dönüşüm getiren politikalar ortaya koyamamıştır. Bu bağlamda 1940’lı ikinci yarısından itibaren, çok partili sisteme geçiş başta olmak üzere elde edilen tüm demokratik kazanımlar kaybedildiği gibi 27 Mayıs askeri darbesiyle siyasette askeri vesayet sistemi hâkim olmaya başlamıştı.

Türkiye’de 1960 darbesi ve darbe ürünü anayasanın yol açtığı ve vesayetçi anlayış siyasal alanı daraltmıştı. Darbe ürünü 1961 Anayasası; CHP’nin “İlk Hedefler Bildirisinin temel ilkelerini içeren çifte meclis, Anayasa Mahkemesi (AYM), Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Devlet

Planlama Teşkilatı (DPT) gibi kurumları hayata geçirmişti. Sak'a göre (2016:68), anayasanın temel kaygısı, demokratik değişimden ziyade, siyasete karşı güvensizliğin sonucu "askeri nitelikli bir siyasal yapıya" yol açmış zira güvenlik alanında MGK, yargı alanında askeri yargıtay önemli kurumlar hâline gelirken Genel Kurmay Başkanlığının doğrudan başbakanlığa bağlanması ve MGK'nın asker üyeleriyle bakanlar kurulu üyelerinin eşit konumda kabul edilmesi, söz konusu askeri yapıyı pekiştirmişti (Saybaşı, 1995:167). Seçim sisteminde yapılan değişiklikler, birçok siyasal partinin meclise girmesini sağlarken, yükselen işçi hareketi sol siyaseti radikalleştirmiş, Türkiye İşçi Partisi (TİP)'in meclise girmesi, demokratik anlayışta uygun olsa da, buna tepki olarak ortaya çıkan milliyetçi hareketlenmeler (Tuncel, 2013:237) ve önlenemeyen sokak eylemleri, yeniden asker müdahalelerine kapı aralamış, ordunun siyaset üzerindeki ağırlığını daha da artmıştı (Dursun, 2007:40). 1971-1973 yılları arasında anayasada yapılan değişikliklerle, yürütmeye Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yetkisi verilmiş, üniversite ve TRT özerkliği kaldırılmış, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması yönünde yeni hükümler getirilmiş, yargı alanında Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) kurulmuştu. Böylece askeri yargı, sivil yargının aleyhine genişleyerek sivillerin de askeri mahkemede yargılanmasının önü açılmıştı (Karadağ, Akbaş, 2009).

Anayasanın getirdiği vesayetçi yapı, anarşik gelişmelerin sebebi saydığı TİP'i Temmuz 1971'de, laik devlet ve Atatürkçü düşünce yapısına aykırı faaliyetleri nedeniyle de Mayıs 1971'de Milli Nizam Partisi (MNP)'ni kapatmıştı (Tuncel, 2013:238,239). Tanör'ün (1986:58) belirttiği gibi muhtıra ve anayasa değişiklikleriyle hak ve özgürlükleri sınırlandırma nedenleri çoğaltılmış, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" gibi muğlak ifadeler kullanılmıştı. Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında siyasi şiddet ve terör eylemleri artmış, siyaset sorun çözen bir yapıdan ziyade sorun üreten bir yapıya dönüşmüş, "sağcı" ve "solcu" olarak adlandırılan kesimler arasındaki gerilim iyice tırmanmış, yükselen enflasyon ve ödemeler dengesindeki büyüyen açıklar, siyasal çöküşün yanında ekonomik çöküşün de habercisi olmuş. Kısaca yeni bir darbenin ayak sesleri gelmişti.

2.4. 1980 ve Sonrası: Demokrasi ve Otoriteriyenlik Arasında Gelip Gitmeler

Türkiye’de 1980-1983 dönemi; 12 Eylül 1980 darbesiyle parlamen-tonun feshedildiği siyasal partilerin kapatıldığı ve lider kadrolarına si-yaset yasağının getirildiği bir nevi “partisiz ve siyasetsiz” siyaset döne-midir. Darbe ürünü 1982 Anayasasıyla; AYM’nin yasaların anayasaya uygunluğunun esastan denetimini engellenmiş, üniversitelerde olduğu gibi özerklik ya tamamen kaldırılmış ya da RTÜK’te olduğu gibi çe-şitli kısıtlamalar altına alınmıştı (Kalaycıoğlu, 2009:396,397; Özbudun, 2011:135,136). Anayasa eliyle, devletin birey karşısında üstünlüğü, “resmi ideoloji”, “hikmet-i hükümet” ve “türdeş toplum” anlayışıyla sağlanmıştı (Erdoğan, 2003:148). Can’a göre (2012:130) anayasaya hâkim olan fel-sefe; özgürlükten çok otorite, bireyden çok kolektif bütünlüktür. Ana-yasanın “insan haklarına saygılı devlet” nitelendirmesi, devlet ve insan haklarının birbirinden bağımsız iki olgu olduğu düşüncesinin kabul edildiğini zira devletin varlık gerekçesinin insan hakları olmadığı so-nucunu doğurmaktaydı. YÖK’ün kurulmasıyla özgür bilgi üretiminin ö-nü kesilmiş, Türkçe dışındaki dillerin kullanımı yasaklanarak farklı etnik gruplar dışlanarak yeni etnik ve toplumsal sorunlara kapı aralan-mıştı (Özen, 2011:126,127). “1402 Sayılı Sıkıyönetim Yasasıyla, komu-tanlıkların istedikleri kamu görevlilerini derhal görevden alma yetkisi verilmiş, birçok üniversite öğretim elemanları görevlerinden uzaklaş-tırılmıştı (Oran, 2004:20). Kısaca 12 Eylül askeri darbesi, ülkedeki kaos ortamının ve akan kardeş kanının durdurulması gibi gerekçelere da-yansa da siyasal, sosyal ve hukuksal alanda yeni sorunlara yol açmıştı.

Ancak bu dönemle birlikte uluslararası alanda hızla yayılan neo-li-beral anlayış ABD öncülüğündeki siyasal liberalizmin ekonomideki uzantısı olan serbest piyasa sistemiyle, siyasette insan haklarına daya-nan bireyciliği temel alan çoğulcu demokrasi anlayışı rakipsiz kalmıştı. Keyman’ın (2002:199,200) belirttiği gibi 1980’lerden sonra üçüncü dalga hâlinde “küreselleşme” adıyla yeniden belirleyicilik kazanarak Türki-ye’nin geçirdiği toplumsal değişimlerin çözümlenmesinde “anahtar bir

kavram” olmuştu. İnat ve Duran’ın (2006:30) belirttiği gibi küreselleşmenin etkin kıldığı neo-liberal ekonomik yaklaşım ve AB üyelik süreci, Türk siyasal sisteminin dönüşümünde önemli etkenlerdi. Artık yeni dönemin yükselen değeri; demokrasi, insan hakları ve özgürlükler olmuş, devletlerin saygınlıkları artık bu değerlere olan bağlılıklarıyla ölçülmeye başlanmıştı.

Darbe yönetimi, Kasım 1983’te yapılacak seçimlerde, siyaseti “merkez”, “orta sağ” ve “orta sol” şeklinde dizayn etmeyi düşündüklerinden söz konusu çizgilerin temsilcisi olarak Milliyetçi Demokrasi Partisi (MD), Halkçı Parti (HP) ve Turgut Özal’ın Anavatan Partisi (ANAP)’nin seçime girmesine izin vermişti (Özbudun, 2011:43,44; Erdoğan, 2003:142). 1983 seçimlerinde, Özal’ın birinci parti olarak çıkması ve tek başına iktidara gelmesi sivil siyasetin ve demokrasinin önünü açmıştı. Zira Batı’nın liberal ekonomi ve siyasi politikalarının Türkiye’deki izdüşümünü temsil eden Özal, siyasi düşünce ve politik uygulamalarıyla Türkiye’deki siyasi tabuları yıkan kişiydi. Erdoğan (1995:118,119), Özal’ın değişim odaklı politikalarını, “Özal dönemi Tanzimat’ı” olarak belirtmiş, otoriter darbe yönetiminin elverişli bir ortamında, özünde demokratik meşruluğu sağlanmaya çalışıldığını vurgulamıştır.

Özal, Türkiye’nin içe kapalı, bürokratik elitler özel sektör elitlerinin gizli anlaşmasına dayanan “avanta paylaşım mekanizmasını” yıkıp ekonomiyi dışa açarak uluslararası piyasalarla bütünleşen ekonominin prangalarından kurtulduğu rekabetin esas alındığı bir dönüşümü getirmişti (Erdoğan, 2016:31). Özal’ın temel düşüncesi, güçlü ekonomik yapının içerde ve dışarda demokratik siyaseti beraberinde getireceğine dayanmaktaydı. Gürbey’in (2016:232) belirttiği gibi Özal, ekonomik gücün siyasi gücü getireceğini savunmakta ve ekonomi temelli ilişkilerin, AB örneğinde görüldüğü gibi siyasi ilişkilerin geliştirilmesi ve çatışmasızlığa uygun ortam hazırladığını düşünmekteydi. Özal’ın; liberal ekonomi politikası, bürokrasinin azaltılması ve devletçi zihniyete son verilmesi, yerel yönetimlere daha fazla yetki verilmesi gibi düşünceleri, muhafazakâr/İslamcı bir görüntü içinde savunması, halkın içinden biri olarak

görülmesi ve sivil siyaseti temsil etmesi (Uluç, 2014:116) onu farklı kılan temel niteliklerdi.

Özal’ın temel felsefesini oluşturan, “her alanda özgürlük” anlayışı ve sürekli vurguladığı inanç ve inandığı gibi yaşama özgürlüğü, serbest düşünce ve düşüncesini ifade etme özgürlüğü ve teşebbüs özgürlüklerine engel teşkil eden Türk Ceza Kanunu (TCK)’nın 141’inci ve 142’nci maddeleri, sınıf mücadelesinin teşvik edilmesini yasaklayan 145 ve 146’ncı maddeleri ve dinin siyasi amaçlı kullanımını yasaklayan 163. maddenin ceza yasasından çıkarılması (Heper, 2011:207), önemli demokratik adımlardı. Zira Özal’ın “BM İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi’ni imzalaması, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi” (AİHM)’nin yargı yetkisinin kabul etmesi ve “Avrupa İnsan Hakları Konseyi” (AİHK)’ne bireysel başvuru hakkını tanıması gibi düzenlemelere imza atması, Batı’dan gelen baskı ve eleştirileri hafifletmeye yönelik olmakla birlikte Batı standartlarında bir liberalleşme yönündeki düzenlemelerdi (Dağı, 2001:132,133). Yavuz’un (2008:109,110) belirttiği gibi AİHK’ne bireysel başvuru hakkı, özellikle Kürt kökenli ve diğer vatandaşların devletin baskıcı tutumuna karşı kullandığı alternatif bir kanaldı.

Özal, askeri vesayete karşı açık tavır almış zira askeri konuların, sadece askerler arasında konuşulduğu bir dönemde, askeri harcamaları tartışmaya açmış (Pakdemirli, 2013:180,181), Genel Kurmay Başkanlığına, ordunun yüksek komuta kademesinin değil, kendi istediği Necip Torumtay’ı getirerek askerlere Cumhurbaşkanlığı yolunu kapamıştı (Ataman, 2014:268,269). Birand ve Yalçın’a göre (2001: 308,309), Özal’la birlikte ilk defa askerlerin, seçilmiş sivil inisiyatifin vermiş olduğu karar gereği atama, terfi ve görevlerine son verilme işlemi, demokratik ülkelerdeki gibi işlemekteydi. Özal’ın Cumhurbaşkanlığı makamına gelmesi, 1960’tan beri sürekli askerlerin cumhurbaşkanı olduğu yönündeki yerleşmiş statükoyu kırmış (Uzgel, 1998:321), Güner’in (2003:48) belirttiği gibi Özal, Çankaya Köşkü’nü sadece siyasilerin mülki ve askeri amirlerin davet edildiği yer olmaktan çıkararak sanatçılar, basın mensupları, sporcular ve iş adamlarının fikir alışverişinde bulunduğu mekâna dönüştürmüştü. Sonuçta Özal, Türk ekonomik, siyasi ve sosyal

konulardaki çoğu tabuları yıkmış değişimin öncüsü olmuştur. Ancak Özal'ın, gerek düşüncelerini paylaşan ve ileriye götürecektir güçlü kadro eksikliği, gerekse pratik-pragmatist kişiliği, demokratik değişimi kalıcı hâle getirememiştir. Seçim sistemi ve barajı konusunda hiçbir değişiklik yapmayan Özal (Erdoğan, 2003:223), Tuncel'in (2013:267) belirttiği gibi toplumun depolitize olmuş yapısında değişiklikten ziyade darbenin getirdiği anti demokratik yasaların değiştirilmesi yerine pragmatist bir tavır takınmıştır.

Özal'ın Cumhurbaşkanı iken 1993'de ani ölümü, Türkiye'de esen liberal havanın, kısa sürede kaybolmasına yol açmıştır. Zira doksanlı yıllara artan terör olayları ve ekonomik krizler damgasını vurmuş, askerin siyasete bir kez daha müdahalede bulunduğu "28 Şubat Postmodern Darbesiyle siyaset yeniden dizayn edilmiştir. Bu süreçte; tanklar yürütülmüş, "demokraside balans ayarı" yapılmış, bazı sendikalarla birlikte algı operasyonları yürütülmüştü (Müftüoğlu, 2010:31). Nebati'nin (2014:188, 189) belirttiği gibi 28 Şubat'la vesayetçi anlayış kendisini bir nevi güncellemiş, merkezin farklı kimliklere yönelik otoriter tavrı güçlenmiş, siyasetin içi boşaltılmış ve toplum siyasetten uzaklaştırılmıştır. 28 Şubat'ın ürünü olan istikrarsız ve zayıf koalisyon hükümetleri hem siyasi hem de ekonomik krizlere kapı aralayarak Türkiye'yi yeniden demokratik çıkmaza sokmuştur. Ecevit'in başbakanlığını yaptığı üçlü koalisyon hükümeti döneminde, siyasi ve ciddi ekonomik krizler yaşanmıştır. Bu bağlamda Kasım 2002'de yapılan erken genel seçimlerinde, yeni kurulan bir partinin (AK Parti/AKP) tek başına iktidara gelmesi, ekonomik krizden çıkış ve demokratik siyaset için yeni bir umut doğurmuştur. AK Parti kurucularından Erdoğan ve arkadaşlarının, içinden geldiği "Milli Görüş" felsefesini reddetmesi ve siyasal çizgisini "muhafazakâr demokrat" olarak belirtmesi, içerde ve dışarda daha geniş bir meşruiyet tabanı elde ederken İslamcı çizginin Türk siyasi akıbetinden çıkarılan bir tecrübenin de yansımasıydı. Dursun'a göre (2007:59), AK Parti çizgisi, tutucu veya statükocu değil, kararlı bir şekilde değişim ve dönüşüm yanlısıydı. Yavuz'a göre (2008:336), 28 Şubat darbesinin en dolaysız sonucu, İslamcı siyasilerin kendilerini insan hakları, demokrasi, hukuk devleti

söylemleriyle yeniden tanımlamaları ve bunun ancak AB bütünleşme süreciyle hayata geçebileceğine inanmalarıydı.

AK Parti, tek başına iktidara gelir gelmez AB üyeliği için önemli çabalar sarf ederek birçok reformlara imza atmış, AB’yle müzakereler Ekim 2005’te başlamış, IMF ve özelleştirme programları hassasiyetle uygulanmıştı. Zira demokrasi, şeffaflık ve piyasa ekonomisi, “medeniyetler çatışması” tezine karşı, “medeniyetler arası iş birliği” tezi savunulmuştu (Gözen, 2006:85). AB’ne uyumun sağlanması adına, yapmayı taahhüt ettiği düzenlemeleri içeren uyum paketleriyle yapılan 2004 ve 2010’daki kapsamlı anayasa değişiklikleri sonucu, anayasanın yaklaşık üçte biri değiştirilmiş demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konusunda önemli düzenlemeler yapılmıştı (Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı KDGM, 2013:38,39). Bu kapsamda; MGK’nın yapısının değiştirilmesi, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ve YÖK gibi kurumlardaki asker üyelerin varlığına son verilmesi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)’nin ve ölüm cezalarının kaldırılması, işkenceye “sıfır tolerans”, kadın-erkek eşitliğine yönelik düzenlemeler, “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” ile tüm vatandaşların günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi ve bunlarla ilgili yayın yapılmasının önündeki engellerin kaldırılması ve siyasi partilerin AYM’nince kapatılabilmesinin zorlaştırılması (Saatçioğlu, 2012:669) gibi düzenlemeler, devrim niteliğindeki demokratik yönlü düzenlemelerdi.

AK Parti hükümetleri döneminde, demokrasiyi güçlendiren en önemli gelişme, vesayet unsurlarının etkisiz kılınmasıdır. AK Parti lideri Erdoğan’ın (2013:11) belirttiği gibi, MGK’nın yapısının değiştirilmesi, askeri yargının yetki alanının daraltılması, askerin gerekli görüldüğü durumlarda toplumsal olaylara müdahale yetkisi veren EMASYA Protokolü’nün, bazı kamu kurum ve kuruluşlardaki askeri üyelerin ve askeri mahkemelerin siviller üzerindeki yetkilerinin kaldırılması, askeri mal ve harcamaların sivil denetime tâbi olması, MGK Genel Sekreterinin sivil olması ve hükümet politikasının belirlenmesinde ona yardımcı olan bir organ haline getirilmesi gibi konular vesayeti iyice

zayıflatmıştı (Dağı, 2010:133). Nebati'nin (2014:213) belirttiği gibi vesayetin kırılmasıyla yüksek yargı organlarının işleyişi açık ve demokratik ilkelere uygun hâle getirilmiş, demokratik açılımlar, çözüm süreci, AB üyelik sürecinin getirdiği yasal düzenlemeler, insan hakları, sivilleşme, çoğulculuşma konusunda, “merkezci-egemenci-darbeci” zihniyetin ortadan kaldırılmasında AK Parti'ye toplumsal destek artarak büyümüşür. Cumhurbaşkanı seçiminde yaşanan, “367 krizi” ve ordunun internet sitesinden yayınlamış olduğu “e-muhtıra” ya karşı ilk kez bir siyasal iktidar, muhtıra karşısında direnme cesaretini göstermiş, Türk siyasetinde belki de benzeri olmayan bir sertlikte cevap vermiş, AK Parti adayı Abdullah Gül'ün adaylıktan çekilmeyeceği teyit etmişti (Temiztürk, 2009:14,15). 2007'de yapılan erken seçimde AK Parti güçlenerek çıkmış, Gül'ün Cumhurbaşkanı olmasından sonra kamuoyunda “Ergenekon Operasyonu” olarak bilinen soruşturmalar neticesinde, hükümeti devirmeye yönelik ordu içinde çabaların olduğu yönündeki iddiaların yargı gündemine gelmesiyle, birçok üst rütbeli muvazzaf ve emekli askeri personel, darbeye teşebbüsten tutuklanmıştı (Oğuzlu, 2014:348,349). Sonuçta Balcı'nın (2013:261,262) belirttiği gibi Türkiye'de askerin uzun süredir devam eden ayrıcalıklı rolü değişmiş, ordu artık ayrı bir “politik merkez” veya “blok görüntüsü” vermekten çıkıp sivil siyasete tabi olmaya başlamıştı.

Diğer yandan vermiş olduğu taraflı ve ideolojik kararlarla “hukuk devleti” ilkesini tartışmalı hâle getiren yargı vesayetine 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumuyla önemli darbe vurulmuştu. Yapılan değişiklikle; Yüksek Askeri Şura (YAS) kararlarına yargı yolu açılmış, AYM ve Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK)'nın üye seçiminde, yüksek yargı ve Cumhurbaşkanı'nın belirleyiciliği kaldırılmış aralarında meclis, yüksek yargı organları, barolar, öğretim üyeleri, Türkiye Adalet Akademisi, yüksek kademe yöneticileri, serbest avukatlar, birinci sınıf hâkim ve savcılarla, AYM Raportörlerini de üye seçiminde etkin kılan düzenlemeler getirilmiş (TC 1982 Anayasası, 2012:93-96;105,106), böylece yüksek yargı seçimlerinde demokratik meşruiyet sağlanmıştı. AYM'nin görev ve yetkilerine “bireysel başvuruları karara bağlar” hükmünün getirilmesi, hak ve özgürlük arayışında önemli bir

düzenlemedir. Böylece, yüksek yargı organlarının işleyişi açık ve demokratik ilkelere uygun hale getirilirken insan hakları, sivilleşme, çoğulculuşma konusunda yapılan önemli düzenlemelerle çoğulcu, liberal demokrasinin atık yerleşik hâle geleceği yönünde beklentiler artmaya başlamıştı.

Ancak söz konusu demokratik değişim odaklı, devrimsel nitelikte düzenlemeler, Türkiye’de demokrasinin kurum ve kuralları ve uygulamalarıyla yerleşik hâle geldiği anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda yapılan eleştiriler temelde; tüm vesayet unsurları etkisiz hale gelse de demokrasiye yerleşiklik kazandıracak adımların atılmadığı, AB ile üyelik ilişkilerinin irtifa kaybettiği, tek başına iktidarın getirdiği çoğunlukçu anlayışın hâkim olduğu yönündedir. Sarıbay’ın (2012:25) belirttiği gibi AK Parti, Kasım 2002’de yapılan seçimlerde, kendi dahli olmadığı bir Seçim Kanunu’na tâbi olarak tek başına iktidar olmuş, artık her şeye dahli olabilecek bir konuma gelse de seçim sisteminin anti demokratik yüksek baraj engeli ve Siyasi Partiler Kanunu’nda yapılması gereken demokratik düzenlemelerle ilgili, uzun süreli iktidarı döneminde bir girişimde bulunmamıştır. Çınar’a göre (2009: 508, 509) AK Parti kurucuları, önceden anayasanın demokratik olmadığını ve YÖK’ün üniversiteler üzerindeki vesayetçi konumunu şiddetle eleştirse de kendi kontrolüne geçince bu kurumları dogmatik bir şekilde savunmaları, kurumsallaşmış demokrasi ve zihniyet yapısının oluşmadığını göstermektedir.

Özellikle AK Parti’nin üçüncü hükümet dönemi sonrasında yaşanan Gezi olayları, 17-25 Aralık Operasyonu, çözüm sürecinin akamete uğraması ve en nihayetinde 15 Temmuz darbe kalkışması gibi ülke güvenliğini doğrudan ilgilendiren olaylar silsilesi, hükümetin güvenlik temelli reflekslerini artırdığı bir gerçektir. Bu bağlamda kabul edilebilir bir durum olan otoriter ve güvenlikçi tedbirlerin, uzun süren politik uygulamalara dönüşmesi, olağanüstü hal şartlarında yapılan seçim ve ülke siyasal sistemini değiştirecek anayasa değişiklik referandumu tartışmalara yol açmıştı. Zira bu süreçte Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM), Türkiye’nin 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında; olağanüstü hâl uygulamaları, basın ve ifade özgürlüğü ve yargı

bağımsızlığı konusunda verdiği sözleri yerine getirmediğini belirterek, Türkiye'nin yeniden siyasi denetime alınmasına karar vermişti. AK Parti iktidarının geçmişteki büyük başarılarından biri 2004 yılında Türkiye'yi Avrupa sürecinde "denetimli ülke" olmaktan çıkarmasıydı. Erdoğan bunu "AB yolu açıldı" diye açıklamıştı. Fakat AKPM, Türkiye'yi 25 Nisan 2017'de yeniden "denetim"e aldı (Akyol, Hürriyet, 2018). Kısaca Oğuzlu'nun (2014:353) belirttiği gibi, Türkiye artık demokratikleşme konusunda ciddi derecede patinaj yaparak AB hedef ve perspektifinden uzaklaşmış, zira ülke imajı, dışarıda ciddi yönde eleştirilere maruz kalırken basın ve ifade hürriyetlerinin kısıtlandığı bir ülke imajı dile getirilmeye başlanmıştı.

Değerlendirme ve Sonuç

Türk siyasi tarihi, "yenileşme" veya demokratikleşme çabalarının tarihi olarak bilinmektedir. Ancak demokratik yönlü değişim düzenlemelerini, antidemokratik ve otoriter uygulamalar takip ettiğinden demokrasi kültürü yerleşiklik kazanamamıştır. Zira Osmanlıda, Tanzimat ve meşrutiyet süreçleriyle elde edilen demokratik yönlü kazanımlar, İttihat ve Terakki döneminde kaybedilmiş, Cumhuriyet'le gerçekleşen demokratik dönüşümün temelini oluşturan saltanatın tasfiyesi, Cumhuriyetin kurulması, tek parti düzeninden rekabete dayalı çok partili sisteme geçilmesi (Dursun, 2007:24) gibi düzenlemeleri hep antidemokratik uygulamalar takip etmiştir. 27 Mayıs'la birlikte siyasetin askeri müdahalelerle yönlendirildiği askeri vesayet süreci başlamış, yaşanan siyasi ve ekonomik krizlerle, ülke demokrasisi, zayıf kalmıştır. Türkiye'de 1980 sonrasında, küreselleşme anlayışı ve neo-liberal ekonomi ve siyasi politikalar gerek Özal gerekse Erdoğan dönemiyle birlikte devrim niteliğinde bir değişim/dönüşüme yol açmıştır. Tek parti dönemin siyasi ve bürokratik zihni tabularını ve asker vesayetini kıran politik uygulamaları, demokratik değişim konusunda beklentileri artırmıştır. Erdoğan'ın (2016:33) belirttiği gibi Türkiye'de demokratik değişim, bürokratik seçkinlere dayanarak değil, tam tersine ılımlı muhafazakâr halk tabanına dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Zira ilerici aydınların tersine, ülkeyi

ileri götürecek politikalar, inançların ve geleneklerin rencide edilmesi şartıyla, muhafazakâr halk kitleleri her zaman yatkın olmuştur.

Batı’da farklı toplumsal kesimlerin mücadelesine dayanan ve devrimsel değişimlerle elde edilen burjuva demokrasileri, Batı’nın tarihsel ve kültürel birikimlerinin bir neticesidir. Ancak Türk modernleşmesinin, burjuva temelden ziyade devlet elitleri öncülüğünde yürütülmesi, siyasal ve ekonomik hayatta onların belirleyicilik kazanmasına yol açmıştır. Bu kesim, kendilerini devletin koruyucuları ve vesayet makamları olarak gördüklerinden, siyasi faaliyetlere şüpheyile yaklaşmışlar (Özbudun, 2007:265), siyasetin kendisi, farklı toplumsal kesimlerin taleplerinden ziyade, devlet merkezli yürümüştür. Ögün’ün (2004:23,130,131) belirttiği gibi Türkiye’de siyaset ya Cumhuriyetin kurucu ideolojik doğmaları etrafında birleşen “uyumlu yurttaşlar cemaati” anlayışıyla hareket ederek özgür bireylerden oluşan toplumu göz ardı eden ya da “maneviyat” ve “mukaddesat” söylemlerle kurulan “müminler cemaatini” gerçek anlamda yurttaş statüsüne çıkaramamıştır.

Kısaca Türkiye’nin demokrasi mücadelesi; sürekli istikrarsızlıklarla devam eden, ileri gidişleri ortadan kaldıran geriye dönüşlerin söz konusu olduğu bir kısır döngüye dönüşmüştür. Tilly’nin (2014:9), “demokrasi her zaman tamamlanmadan kalan ve sürekli olarak tersine çevrilme riski olan bir süreç” yorumu, Türkiye’nin demokrasi serüvenini ortaya koymaktadır. Mahçupyan’a göre (2015:44) Türkiye’de reform ve değişim çabaları, “zorunluluk” olarak görüldüğünden, bizatihi değişimci bir zihniyet oluşmamış, zira değişimin kendisi ve ivmesi “sürekli” değil, “tek seferlik sıçrama” olarak algılanmıştır. Emiroğlu’nun (2015:73, 100,101,389) belirttiği gibi demokratik değişimin öznesi halk veya toplumsal sınıflar olmadığı müddetçe, devlet eliyle merkezden yapılan değişim faaliyetlerinin, devletin gerçek anlamda kendisini dönüştüreceği beklenemez. Sosyal sınıf olgusunun gelişmediği bir ortamda, devlet-toplum ilişkisi ve devlet merkezci anlayış konumunu yitirmeden demokrasi ülküsü yaşatılmaya çalışılmıştır.

PERIODICAL CRITICS OF TURKISH DEMOCRACY DURING THE DEVELOPING PROCESS

Abstract

Republic of Turkey established on the basis of the Republican regime and the people's sovereignty instead of monarchy and its sovereignty understanding. Of course this is an important democratic transformation. In this transformation, the Westernization movements and constitutional processes that started in the Ottoman period played an important role. However, repressive practices of the single-party period aimed at westernization and transforming the society, did not reinforce the republican regime with democracy. After the Second World War, the multi-party system was introduced as a result of external factors, The change of power in democratic ways in 1950 constituted the turning point in terms of Turkish democracy. At the period between 1960 and 1980, which started with military intervention, internal political conflicts, instability and military tutelage have been strengthened. It was a period when previously acquired democratic values and accumulations were lost. The September 12 military coup in Turkish politics has narrowed the political arena, while military tutelage has been reinforced. Nevertheless, the 1980s have been the years of globalization and the rise of neoliberal values, starting with Özal, who was the representative of Western values in Turkey, the economy has been opened up, political understanding and taboos have become questionable. Especially during the Erdogan period; important democratic developments have been recorded. However, today in Turkey, in the Western sense of liberal, pluralist democracy can not talk about. The main objective of the study is to indicate the periods that strengthen democracy in Turkey. However, it is also emphasized that democratic change policies are mostly deprived of continuity. It is also argued that, unless social segments are adressed, democratic arrangements will also be deprived of a robust base.

Keywords: military guardianship, the vicious cycle of politics, democratic transformation

Kaynakça

- ACEMOĞLU Daron ve ROBINSON A. James (2014). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, Çev. F. Rasim Veziroğlu, Doğan Kitap Y. İstanbul.
- AHMAD, Feroz (1999). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev.Y. Alogan, Kaynak Y. İstanbul.
- AHMAD, Feroz (2010a). *İttihat ve Terakki:1908-1914*, Çev. N. Yavuz, Kaynak Y. İstanbul.
- AHMAD, Feroz (2010b). *Demokrasi Sürecinde Türkiye:1945-1980*, Çev. A. Fethi,4.Bsm, Hil Y. İstanbul.
- AKŞİN, Sina (2004). *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, 5.Bsm, İmaj Y. Ankara.
- AKYOL, Taha, “Yeniden reform dönemi mi” *Hürriyet*, 1 Eylül 2018.
- ATAMAN, Muhittin (2014), “1983-1991 Döneminde İç Politika: Özal’lı Yıllar” *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*, (Ed). A.Çaylak ve diğ, 5. Bsm, Savaş Y. Ankara.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya (2000). *İkinci Adam:1938-1950*, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya (2006). *Tek Adam: Mustafa Kemal 1881-1919*,C.1, Remzi Kitabevi.
- BAKAN, Selahaddin, ÖZDEMİR, Hakan, “Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’ye Karşı”, *C.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 14/1, 2013, ss.373-397.
- BALCI, Ali (2013). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Y.
- BELGE, Murat (2009). “Türkiye’de Siyasi Düşüncenin Ana Çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, 1.Bsm. Ed. T.Bora, M.Gültekingil, İletişim Y. İstanbul.
- BERKES, Niyazi (2008). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Y. N.1713.

- BİLGİN, Vedat (2007). *Türkiye’de Değişimin Dinamikleri*, Lotus Y. Ankara.
- BİRAND, M. Ali, Yalçın, Soner (2001). *The Özal*, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- CAN, Osman (2012), *Yol Ayrımında: Statükodan Önce Son Çıkış*, Timaş, Y. İstanbul
- ÇELİK, Hüseyin (2002). *Türkiye’de Değişim Demokrasi ve Aydınlar*, Ufuk Y. İstanbul.
- ÇINAR, Menderes (2009). “Merkezsiz Siyaset Siyatsiz Merkez”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Ed. T. Bora, M. Gültekingil, İletişim Y.
- ÇİĞDEM, Ahmet (2003). *Aydınlanma Düşüncesi*, 4. Bsm. Ağaç Y. İstanbul.
- DAĞI, D. İhsan (2001). “Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Der. Ş. Çalış vd, Liberte Y. Ankara.
- DAĞI, D. İhsan (2010). “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Ed. H.Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- DAHL A. Robert (2001). *Demokrasi Üstüne*, Çev. B. Kadioğlu, Phoenix Y. Ankara.
- DEMİREL, Ahmet (2002). “İsmet İnönü”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, 2.Bsm. Ed. A. İnsel, İletişim Y. İstanbul.
- DUMAN M. Zeki, “Türkiye’de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili”, *Sosyoekonomi*, 5 (5), 2007, ss. 34-47.
- DURSUN, Davut (2000), *Ertesi Gün-Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar-27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül*, İşaret Y. Ankara.
- DURSUN, Davut (2004). “Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakarlığının Sorun Alanları”, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu (UMDS)*, Camev Y. Ankara.

- DURŞUN, Davut (2007). “Türkiye’nin Dönüşüm Süreci, Dinamikleri ve Genel Özellikleri”, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler Alanlar, Sorunlar*, Ed. D. Dursun, B. Duran, H. Al, Alfa Y. İstanbul.
- EMİROĞLU Akif (2006). *Toplumbilimsel Siyasal Sosyolojiye Giriş*, Ekin Kitap, Ankara.
- EMİROĞLU, Kudret (2015), *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi: Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü*, İletişim Y. İstanbul.
- ERDEM, Tevfik (2006). *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler*, Lotus Y.
- ERDOĞAN, Mustafa (1995). *Demokrasi, Laiklik Resmi İdeoloji*, Siyasal Y. Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa (2003). *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Y. Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa (2016). “Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, Ed. İ. Sezal-İ. Dağı, Beta Y. İstanbul.
- ERDOĞAN, R. Tayyip (2013). “Önsöz”, *Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012*, KDGM Y. N.4. Ankara.
- ERKAN, Hüsnü (1990), “Türkiye’de Demokrasinin Ekonomik Temelleri”, *Türk Demokrasi Vakfı (TDV)*, (Haz) H. Erkan, Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enst. Y.
- EROĞUL, Cem (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4.Bsm. İmge Y. Ankara.
- FİNDLEY, Carter (2012). *Modern Türkiye Tarihi*, Çev. G. Ayas, 2. Bsm. Timaş Y. İstanbul.
- GÖKTEPE, Cihat (2014). “Türkiye’de İç ve Dış Siyasi Gelişmeler: 1950-1965”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*, (Ed). T.Ünlü Bilgiç-C. Göktepe, Ufuk Y. İstanbul.
- GÖLE, Nilüfer (1993). *Modern Mahrem*, Metis Y. İstanbul.

- GÖZEN Ramazan (2006). “Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon”, *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: Ak Partili Yıllar*, (Der). Z. Dağı, Orion Y. Ankara.
- GÜNER, Engin (2003). *Özal’lı Yıllarım*, 2. Bsm. Babıalı Kültür Y. İstanbul.
- GÜRBEY, Gülistan (2016). “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, (Ed). İ. Sezal-İ. Dağı, Beta Y. İstanbul.
- HEPER, Metin (1974). *Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişimi ve Niteliği*, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Y. N.23.
- HEPER, Metin (2011). *Türkiye’nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından*, (Çev). K. Göksel, Doğan Egmont Y. İstanbul.
- HEPER Metin (2012). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, (Çev) N.Soyarık, Doğu-Batı Y. Ankara.
- İNALCIK, Halil (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Y. İstanbul.
- İNAT Kemal, DURAN, Burhanettin, (2006). “AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama”, *Doğudan Batıya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, (Der). Z. Dağı, Orion Y. Ankara.
- KAHRAMAN H. Bülent (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi: Kavramlar Kuramlar Kurumlar*, İdil Matbaacılık, İstanbul.
- KALAYCIOĞLU, Ersin (2009). “Türkiye’de Politik Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. E. Kalaycıoğlu, A.Yaşar Sarıbay, Dora Y. İstanbul.
- KALAYCIOĞLU, Ersin ve SARIBAY, A. Yaşar (2009). “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. E. Kalaycıoğlu, A.Yaşar Sarıbay, Dora Yayıncılık, İstanbul.
- Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı (KDGM) (2013). *Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012*, Yayın No.4.
- KANT, İmmanuel (2004). *Yaşamın Anlamı*, Çev. G. Uyanık, A. Sarı, Birey Y. İstanbul.

- KARADAĞ, Ahmet ve AKBAŞ, Zafer, “Kurumsal Güvencelerin İşlevsizlik Kavşağındaki Demokrasi: Türkiye”, *M.K.Ü. S.B.E Dergisi*,6/11, 2009, ss.162-188.
- KARPAT, H. Kemal (2006). *Osmanlı’da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev. D. Özdemir, İmge Y. Ankara.
- KARPAT, H. Kemal (2014). *Kısa Türkiye Tarihi:1800-2012*, 4. Bsm. Timaş Y. İstanbul.
- KEYDER, Çağlar (1995). “Kimlik Bunalımı Aydınlar ve Devlet”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, (Ed). S. Şen, Bağlam Y. İstanbul.
- KEYMAN, E. Fuat (2002). “Globalleşme Söylemleri, Özgürlük Sorunsalı ve Türkiye”, *Liberalizm Devlet ve Hegemonya*, Der. F. Keyman, Everest Y. İstanbul.
- KOCABAŞ Süleyman (2016). *29 Mayıs 1876 Darbesinden 15 Temmuz 2016 Darbesine Darbelerin Zararları ve Darbeler Tarihimiz:1876-2016*, Mutlu Y. İstanbul.
- KOÇAK, Cemil (2008). “Siyasal Tarih:1923-1950”, *Türkiye Tarihi IV*, 4. Cilt, Ed. S. Akşin, Cem Y. İstanbul.
- KONA, G. Gamze (2005). *Batı’da Aydınlanma, Doğu’da Batılılaşma*, Okumuş Adam Y.
- KONGAR Emre (2005). *21. Yüzyılda Türkiye: İki Binli Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, 36. Bsm. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KÖKER Levent (2008). *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye*, Dipnot Y. Ankara.
- KURTOĞLU, Zerrin (2004). “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset: Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslam’ın Siyasallaşmasına Katkısı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed). T. Bora, M.Gültekingil, İletişim Y. İstanbul.
- MAHÇUPYAN, Etyen (2008). *Batı’yı Anlamak: Zihniyet Değişim Kriz*, İletişim Y. İstanbul.
- MAHÇUPYAN Etyen (2015). *Türkiye’yi Anlamak:Zihniyet, Değişim, Kriz*, Profil,Y. İstanbul.

- MOORE Barrington (2012). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Çev. Ş.Tekeli, A. Şenel, 3. Bsk. İmge Kitabevi, Ankara.
- MÜFTÜOĞLU, İsmail (2010). *Belgeler Konuşuyor: Milli Görüş'te Kırılma*, 3. Bsm, Alioğlu Y. İstanbul.
- NEBATİ, Nureddin (2014), *Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye*, Alfa Y. İstanbul.
- ÖĞUZLU, Tarık (2014). "Türk İç ve Dış Siyasetinde Devrimsel Yıllar: 2002-2012", *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*, Ed. T.Ü. Bilgiç, C. Göktepe, Ufuk Y. İstanbul.
- ORAN Baskın (2004). "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, (Ed) B. Oran, C.2, İletişim Y. İstanbul.
- ÖĞÜN, S. Süleyman (2004). *Türk Politik Kültürü*, 2. Bsm, Alfa Y. İstanbul.
- ÖYMEN, Onur (2011). *Demokrasiden Diktatörlüğe: İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler*, 3. Bsk. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÖZBUDUN, Ergun (1990). "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", *Türk Demokrasi Vakfı (TDV)*, (Haz) H. Erkan, Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Ens.Y.
- ÖZBUDUN, Ergun, "Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi", *Ankara Üniv. SBF Dergisi*, 62/3, 2007, ss.257-268.
- ÖZBUDUN, Ergun (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Y. Nu.336, İstanbul.
- ÖZÇELİK, Ayfer (2007). "1960'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, (Ed). S. İnan, E. Haytoğlu, Anı Y. İstanbul.
- ÖZEN, Hayriye (2011), "Turgut Özal", *Türkiye'de Siyasal Liderlik: Dönemler Özellikler ve Karşılaştırmalar Menderes, Demirel, Erdoğan Örnekleri*, Der. E.Toros, Atılım Üniv.Y. PAKDEMİRLİ, Ekrem (2013). *Özal'ın Mirası*, Ufuk. İstanbul.
- PARSONS, Talcott (2005), "Entelektüel: Sosyal Bir Rol Kategorisi", *Entelektüel ve İktidar*, Ed. K. Çağan, Hece Y. Ankara.

- SAATÇIOĞLU Beken (2012). “Avrupa Birliği ve Demokratikleşme”, *Avrupa Birliği: Tarihçe Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Ed. B. Akçal, İ. Göçmen, Seçkin Y. Ankara.
- SAK, Hüseyin (2016). “Webergil Karizmatik Otorite Tipolojisi Çerçevesinde Özal ve Türkiye Demokrasisi”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, Ed. İ. Sezal, İ.Dağı, Beta Y.
- SARIBAY, A. Yaşar (2012). *Demokrasinin Sosyolojisi: Çoğunlukçuluk ve Çoğulculuk Arasında Türkiye*, Timaş Y. İstanbul.
- SAYBAŞILI, Kemali (1995). “Münevver, Entelektüel Aydın”, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Ed. S. Şen, Bağlam Y. İstanbul.
- SEYDİ, Süleyman (2014), “Türkiye’de Siyaset:1946-1950”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*, (Ed). T.Ünlü Bilgiç, C. Göktepe, Ufuk Y.
- ŞAYLAN Gencay (2003). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, 2.Bsm, İmge Y.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, “Avrupa’da Işıklar Yüzyılı ve Siyasetin Özerkleşmesi”, *Uludağ Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, IV, 2005, ss 9–26.
- TANÖR, Bülent (1986). *İki Anayasa:1961-1982*, Beta Y. İstanbul.
- TANÖR, Bülent (2011). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 20. Bsk,-Yapı Kredi Y. İstanbul.
- T.C. 1982 Anayasası (2012). (Ed). C. Ülgen, Yayın No. 2718, Beta Basım A.Ş.
- TEMİZTÜRK, Hakan, “Türkiye’de Ordunun Siyasete Müdahale Geleceği ve Basın: 27 Nisan 2007 Muhtırasından Önce ve Sonra”, *Erciyes Üniv. İletişim Fakültesi Dergisi*, 1/1, 2009, ss.6-26.
- TİLLY, Charles (2005). *Avrupa’da Devrimler:1492-1992*, Çev. Ö. Arıkan, Mart Y. İstanbul.
- TİLLY Charles (2014). *Demokrasi*, Çev. Ebru Arıkan, Phoenix Y. Ankara.

- TOPRAK, Binnaz (2009). “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. E. Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay, Dora Y. İstanbul.
- TUNCEL, Gökhan (2013). “Siyasal Partiler”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Türkiye’de Siyasal Hayat*, (Der). A.Karadağ, Orion Kitabevi, Ankara.
- TUNCEL, Gökhan ve BAKAN Selahaddin, “Türkiye’de Demokrasinin Aksak Ayağı: Muhalefet” , *Jornal Of Yaşar University*, 8/3, 2013, ss. 5343-5365.
- TUNÇAY, Mete (2010). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması:1923-1931*, 5. Bsk. Tarih Vakfı Yurt Y. İstanbul.
- TURAN, İlder (2009). “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. E. Kalaycıoğlu, A.Yaşar Sarıbay, Dora Y. İstanbul.
- ULUÇ, A. Vahap, “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12/23, 2014, ss.107-140.
- UZGEL, İlhan, “Türk Dış Politikasında Sivilleşme ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği”, *Ank. Üniv. SBF Dergisi*, 53/1, 1998, ss.307-325.
- YAVUZ, M. Hakan (2008), *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti*, 2. Bsk, Kitap Y. İstanbul.
- ZÜRCHER E.Jan (1998), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Y. İstanbul.
- ZÜRCHER,E. Jan (2007), *Cumhuriyetin ilk Yıllarında Siyaset ve Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, 2.Bsm, İletişim Y. İstanbul.

KURAMSAL AÇIDAN: EKTRAN

Alev ÜSTÜNDAĞ¹
Özcan DOĞAN²

Özet

Ekran ve medya; dünya görüşü, inanç, kültürel değer ve yönelim geliştirilmesinde önemli bir role sahiptir. Medya, günümüz gençliği üzerinde etkili olmakta ve hatta gençler üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Artık evlerde birden fazla kitle iletişim aracının bulunması da bu durum üzerinde etkilidir. Gençler, evleri dışında gittikleri ortamlarda farklı kitle iletişim araçları ile karşılaşabildikleri gibi sahip oldukları taşınabilir kitle iletişim araçlarını yanlarından ayırmayarak sürekli medyanın etkisi altında bulunmaktadır. Gençler, kitle iletişim araçlarını genellikle sosyal medya uygulamalarını kullanmak, müzik dinlemek, haberleri takip etmek, televizyon, dizi ve film izlemek için kullanmaktadır. Ayrıca çoğunlukla basmakalıp görüntü ve değerlerin dünyaya yayılmasını da sağlamaktadır. Medya, kültürel yönelimin aynası olmakla birlikte toplumu yönlendirerek toplumun temel unsuru olabilmektedir. Medyanın kişiler üzerindeki etkisi yeni tartışılan bir konu değildir. Bu konuda yerli ve yabancı pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada, yetiştirme kuramı ve sosyal öğrenme kuramı temelinde medya ve etkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ekran, Medya, Kuram, Yetiştirme Kuramı, Sosyal Öğrenme Kuramı

- 1 Dr. Çocuk Gelişimcisi. T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Ankara. alev.ustundag@saglik.gov.tr
- 2 Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, Ankara. ozcdogan@hacettepe.edu.tr

Giriş

Son yıllarda teknoloji ve kitle iletişim araçları alanlarında çok hızlı gelişmeler olmaktadır. Bu gelişmeler günümüz gençliği üzerinde etkili olmakta ve hatta gençler üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Artık evlerde birden fazla kitle iletişim aracının bulunması da bu durumu etkilemektedir. Gençler, sahip oldukları kitle iletişim araçlarını sürekli yanlarında taşımakta, ayrıca girdikleri ortamlarda da farklı kitle iletişim araçları ile karşılaşabilmektedir. Bu durum da gençlerin sürekli medyanın etkisi altında olmalarına sebep olabilmektedir. Gençler kitle iletişim araçlarını genellikle sosyal medya uygulamalarını kullanmak, müzik dinlemek, haberleri takip etmek, televizyon, dizi ve film izlemek için kullanmaktadır (Arslan, 2006; Akbulut, 2001).

Medya; dünya görüşü, inanç, kültürel değer ve yönelim geliştirilmesinde önemli bir role sahip olmasının yanı sıra, çoğunlukla basmakalıp görüntü ve değerlerin dünyaya yayılmasını da sağlamaktadır. Medya, kültürel yönelimin aynası olmakla birlikte toplumu yönlendirerek toplumun temel unsuru olabilmektedir (Groebel, 1998).

Kitle iletişim araçlarının çocuklar ve gençler üzerindeki etkileri yeni tartışılan bir konu değildir. Bu konuda yerli ve yabancı pek çok araştırma yapılmıştır (Erjem ve Çağlayandereli, 2006; Balıkçioğlu ve Volkan, 2016). Araştırma sonuçları kitle iletişim araçlarının, özellikle de televizyonun, çocuklar ve gençler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğu yönündedir. Kitle iletişim araçlarının çocukları ve gençleri pasif hale getirme, kalıp yargıları öğretme, saldırgan ve şiddet eğilimli modeller sunma, gerçekte olmayan hayatları temsil etme, obezite ve hareketsiz yaşama sebep olma gibi olumsuz etkilerinin yanı sıra, etkili eğitim programları ile çocukların gelişim sürecini destekleme, farklı yerler, uzak ülkeler ve dünya hakkında bilgilerini arttırma, olumlu davranışlar sergileyen modeller sunma gibi olumlu etkilerinin olduğu yapılan araştırmalarla kanıtlanmıştır (Büyükbaykal, 2007; Erjem ve Çağlayandereli, 2006; Arslan, 2006; Balıkçioğlu ve Volkan, 2016; Zorlu, 2016; Karaca ve Turnagöl, 2007; Cesur ve Paker, 2007; Aksaçoğlu ve Yılmaz, 2007; Weintraub ve Pinkleton, 2016; Mastro ve Sink, 2016).

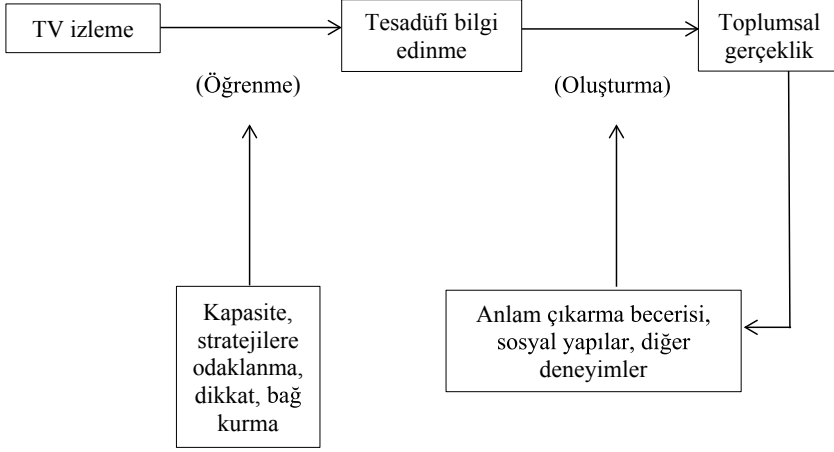
Kitle iletişim araçlarının çocuklar ve gençler üzerindeki etkilerini açıklayan birçok kuramsal yaklaşım bulunmaktadır. Yetiştirme ve sosyal öğrenme kuramı bunlardan ikisidir. Yetiştirme ve sosyal öğrenme kuramı, kitle iletişim araçlarının sunduğu toplumsal cinsiyet özelliklerinin gençlerin davranışları üzerinde nasıl ve neden önemli olduğunun anlaşılmasını sağlamaktadır (Mastro ve Sink, 2016). Bu çalışmada, yetiştirme kuramı ve sosyal öğrenme kuramı temelinde medya ve etkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Yetiştirme Kuramı

Yetiştirme kuramı, George Gerbner tarafından 1960'ların sonunda geliştirilmiştir (Gerbner ve Gross, 1972). Kuram, televizyonun birey üzerindeki uzun süreli etkilerini incelemektedir. Yetiştirme kuramının temeli, insanların televizyon karşısında geçirdikleri süre ile televizyonda resmedilen toplumsal gerçeğe inanma olasılıkları arasında doğrudan bir ilişki olduğuna dayanmaktadır. Yani kişi televizyon karşısında ne kadar çok zaman geçirirse, televizyonda sunulan içeriğin gerçek olduğuna o kadar fazla inanmaktadır (Gerbner ve Gross, 1972; Gerbner ve ark, 1978). Cohen ve Weimann (2000) medya ve kitle iletişim araçları özellikle televizyon aracılığı ile iletilen imgeler ve ideolojik mesajların, bireylerin dünyayı algılama yapılarını büyük oranda etkilediğini ifade etmektedir.

Yetiştirme kuramına göre kitle iletişim araçları (özellikle de televizyon) tarafından oluşturulan mesajlara, değerlere ve standartlara uzun süre maruz kalma bireyin dünya görüşünü etkilemekte ve kendi gerçekliğini televizyon gerçekliğine dönüştürmesine neden olmaktadır. Bu etki özellikle televizyonu uzun süre seyredenlerde daha fazladır. (Gerbner ve ark, 2002). Yani televizyon başında fazla zaman geçirenler, bir süre sonra, televizyonda yinelenen mesaj ve değerlerden yansıyan dünya görüşüne sahip olmaktadır (Morgan ve Shanahan, 1992).

Yetiştirme Kuramının kavramsal modeli aşağıdaki şekilde şematize edilmiştir.

Şekil 1. Yetiştirme kuramının kavramsal modelinin şematik gösterimi
(Hawkins ve Pingree, 1983)

Gerbner ve Gross (1972)'a göre televizyon insanların davranışlarının standartlaştırılmış rol ve davranışlara dönüştürülmesinin bir aracıdır. Televizyonun işlevi tek kelime ile “*kültürel*”dir. Yetiştirme Kuramında Gerbner, üç kavrama dikkat çekmektedir. Bunlar; kurumlar, mesajlar ve halklar’dır. (Gerbner, 1998; Morgan ve Shanahan, 2010). Yetiştirme kuramında üç temel varsayım bulunmaktadır (Gerbner ve Gross, 1972).

1. Televizyon, diğer kitle iletişim araçlarından temel olarak farklıdır.

Bu ilk varsayım televizyon ile diğer kitle iletişim araçları arasındaki farklılıkları ifade etmektedir. Televizyon, görsel ve işitsel bir araçtır ve izleyicilerin okuryazar olması gerekmemektedir. Ayrıca herkesin evinde bulunan bir araçtır, kullanımı ve ulaşılması da kolaydır. Televizyonun en önemli özelliği ise içeriğinin herkes tarafından kavranabilir olmasıdır (Gerbner ve ark, 1978).

Gerbner, Gross, Morgan ve Signoriell (1986) eski zamanlarda sosyal eğilimler üzerinde din veya eğitimin günümüzde ise imge ve mesajların sık tekrar edilmesi ve bireyin bu içeriklere daha fazla maruz kalması sebebiyle televizyonun daha etkili olduğunu ileri sürmektedirler.

Bu araştırmacılara göre birey, bebeklik döneminden itibaren televizyon ile büyümekte ve televizyondan edindiği bilgi, mesaj ve değerlerle kendi beceri, yatkınlık ve tercihlerini geliştirmektedir. West ve Turner (2014)'e göre televizyon, basılı kitle iletişim araçlarının tersine, kitlesel olarak üretilmiş mesaj ve görüntüleri tekrar eden örüntüsü nedeniyle daha düşük bir maliyete sahiptir. Gerbner ve arkadaşlarına (1978) göre ise televizyon, toplumun merkezi kültürel silahı haline gelmiştir.

2. Televizyon, toplumdaki bireylerin birbirleri hakkındaki düşüncelerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini şekillendirir.

Gerbner ve Gross (1972)'a göre televizyon bireyin yaşam becerileri üzerinde etkilidir. Bireyin yaşadıkları ve yaşadıklarının sonucunda geliştirdiği tutum ve davranışları etkileyerek bir bilinç oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile televizyon tarafından yaratılan gerçekler, gerçek gerçeklere değil spekülasyonlara dayanmaktadır. Gerbner, yaptığı gözlemler sonucunda, insanların günde ortalama yedi saatten fazla televizyon izledikleri sonucuna ulaşmıştır. Televizyon insanlara “*hikayesini anlatan merkezi bir sistem*” sunmaktadır (Gerbner, 1998). İnsanlar televizyonda anlatılan hikâyelerle yaşamakta ve televizyon insanlara bu hikâyeleri çoğu kez haber, dizi ve reklam yoluyla anlatmaktadır (Gerbner, 1998).

Gebner (1998), televizyonun temel kültürel işlevinin, sosyal kalıpları sağlamlaştırmak olduğunu savunmaktadır. Yetiştirme Kuramına göre birey, televizyonda şiddet içerikli yayınları izledikten sonra şiddetin kötü bir davranış olduğuna değil, genelleme yaparak içinde yaşadığı dünyanın şiddet dolu olduğuna inanmakta, bu nedenle korku ve endişe duymaktadır (Gerbner ve ark, 1978).

3. Televizyonun etkileri sınırlıdır.

Üçüncü varsayıma göre televizyon, sosyokültürel sistemin bir parçasıdır. Bu nedenle, televizyon izlemenin etkileri bazen fazla bazen az olsa da sürekli bir etki mevcuttur (Gerbner ve ark, 1978).

Gerbner, televizyon içeriklerine uzun süreli maruz kalmayı buz devrine benzetmektedir. Birkaç derecelik sıcaklık değişimi nasıl buzlu çağına yol açabiliyorsa seyredilen birkaç dakikalık içerik de farkında

olmadan bireyi etkileyebilmektedir. Birey izlediği içerikten o an etkilenmediğini düşünüyor olsa bile, genel olarak değerlendirildiğinde uzun süreli izleme, yaygın etki yaratmakta ve bireyin kişisel bakış açısını değiştirmektedir (Gerbner, 1998; Gerbner, 1994). Bu etkinin boyutu televizyonda izlenen programın içeriğine (şiddet vb.) göre değişiklik göstermektedir (Gerbner ve ark, 1980a). Bu varsayıma göre televizyondaki örneğin şiddet içeriklerinin toplamına odaklanmak yerine izlenen şiddet içerikli programların bir etkisi olduğu gerçeğine odaklanmak daha önemlidir (Gerbner ve Gross, 1972; Gerbner ve ark, 1980b). West ve Turner (2014) da televizyon izlemenin zamanla dünyayı algılayışımızı değiştirdiğini savunmaktadır.

Yetiştirme kuramı, televizyon seyretmekten çok televizyonun seyredenler üzerindeki etkilerinden bahsetmektedir. Sunulan içerikler bireylerin olgu, inanç ve değer yargıları üzerinde etkilidir (DeMars, 2000). Genel olarak, uzun süre televizyon izleyenlerin gerçek dünyayla ilgili inançları, televizyonda sunulan, tekrar eden ve vurgulanan görüntüler ve temalar ile tutarlılık göstermektedir (Gerbner, 1994). Bu nedenle uzun süre televizyon seyretme, “televizyon biçiminde” bir dünya görüşü geliştirmektedir (Hawkins, Pingree ve Alter, 1987).

Televizyon seyircilerinin, demografik özellikleri birbirinden farklılık gösterdiği için televizyon izleme süreleri ile toplumsal gerçeklik algısı oluşturmaları arasında da farklılık bulunabilmektedir (Gerbner ve ark, 1980b). Wyer ve Unverzagt (1985) televizyon izlemenin bireyler üzerindeki etkilerini incelemek ve televizyon gerçekliği kuramıyla ilişkisini açıklamak için birçok araştırma yaptığını ifade etmiştir.

Yetiştirme kuramı, televizyonun toplum üzerindeki etkilerini inceleyen üç aşamalı bir sürecin son adımıdır (Gerbner ve ark, 1986). Bu aşamaların ilki kurumsal süreç analizi, ikincisi mesaj sistemi analizi ve üçüncüsü de yetiştirme teorisidir (Gerbner ve ark, 1980b). Yetiştirme teorisi televizyonun makro sistemlerine ve bir bütün olarak toplum üzerindeki etkisine odaklanırken, ilk iki adım medya mesajlarının oluşturulması ve bu mesajların bir kitleye nasıl görüntülendiğine odaklanmaktadır (Potter, 2014).

- 1. Aşama: Mesaj Sistem Analizi:** Kuramın ilk kısmı olarak bilinen mesaj sistem analizi, 1967'den beri medya içeriğindeki en kalıcı ve tekrar eden görüntüleri izlemek için kullanılmaktadır (Gerbner ve ark, 1980b). Yerleştirme kuramı araştırmacıları mesaj sistem analizini temel almaktadır. Mesaj analiz sisteminde bireylerin düşüncelerinin televizyonun etkisi ile türetildiği varsayılmaktadır. Yani bireyler hayat görüşlerini geliştirip şekillendirirken izlemeyi tercih ettikleri televizyon içeriklerinden yola çıkmaktadır (Morgan ve Shanahan, 1999). Bu aşama, belirli bir medya içeriğindeki kalıcı görüntüler, temalar ve mesajlar hakkında ayrıntılı bir içerik analizi yapmayı gerektirmektedir (Gerbner ve ark, 1986). Gerbner (1998) tarafından geliştirilen mesaj sistemi analizinin bir diğer özelliği, Griffin (2012)'in "eşit şiddet, eşit olmayan risk" durumu ile örtüşmektedir. Griffin (2012)'e göre Gerbner tarafından yapılan araştırmalar, kitle iletişim araçlarında gösterilen görüntülerin toplumun her kesimini eşit düzeyde etkilemediği yönündedir. Örneğin; çocuklar ve yaşlılar şiddet konusuna genç ya da orta yaşlı erişkinlere göre daha duyarlıdır. Gerbner (1994), yaptığı içerik analizlerinde azınlık gruplarına yönelik şiddet eğiliminin daha fazla olduğunu keşfetmiştir. Benzer bir eşitsizlik durumunu yaşayan bir diğer grup da kadınlardır. Televizyonda genellikle azınlık gruplar ve kadınlar şiddete uğramaktadır (Gerbner ve ark, 1986).
- 2. Aşama: İzleyicilerin Sosyal Gerçekleri İle İlgili Sorular:** Bu yaklaşımın ikinci kısmında bireylerin gerçeklik algılarının belirlenmesi için sorular sorulması yer almaktadır. Gerçeklik algısının belirlenebilmesi, günlük yaşamın anlaşılabilmesini sağlamaktadır (Morgan, 1995).
- 3. Aşama: Seyirciyi Araştırmak:** Bu yaklaşımın üçüncü aşaması, ikinci aşamayı harekete geçirmektedir. Bu aşamada izleyicilerin hayatlarını anlamak için onlara sorular sorulmakta ve televizyon izleme süreleri araştırılmaktadır (Morgan, 1995).

4. Aşama: Yetiştirme Farkları: Bu yaklaşımın son aşaması yetiştirme farkıdır. Bu durum, “az ve çok televizyon izleyenler arasında verilen yanıtların farklılığının yüzdesi” olarak tanımlanmaktadır (West ve Turner, 2014). Griffin (2012)’e göre yetiştirme kuramının temelde ilgilendiği nokta; uzun süre televizyon izleyen bireylerin televizyon içeriklerinden nasıl etkilendikleridir. Gerbner (1994), televizyonun seyirciler üzerindeki etkisinin tek yönlü olmadığını, televizyonun toplumsal gerçeklik kavramına katkıda bulunma durumunun, tek yönlü ve tek parçalı bir süreç anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Bu yapı karmaşıktır ve ince ayrıntılara sahiptir. Dolayısıyla kuram, televizyon içeriği ve seyirci arasındaki etkileşimi ifade etmektedir (Gerbner ve ark, 1986). Gerbner (1998), çok uzun süre televizyon izleyen bireylerin medyada gördüklerinden etkilendiklerini ve bir süre sonra televizyonda verilen görüşle aynı görüşe sahip olduklarını belirtmiştir. Griffin (2012)’e göre Gerbner; kişinin hayatında “televizyondan önce” aşamasının olmadığını, medyanın doğduğu andan itibaren kişiyi etkilediğini ifade etmiştir. Griffin (2012)’e göre Gerbner’in üzerinde durduğu dört durum bulunmaktadır. Bunlar; bireyin şiddet olayına karışma ihtimali, geceleri yalnız yürümekten korkma durumu, polisin hareket halinde olmasından korkma ve insanlara karşı genel bir güvensizliktir. Gerbner (1994) kişinin televizyon izleme süresi arttıkça gerçek yaşamında şiddete maruz kalacağı düşüncesinin de artacağını savunmaktadır. Ayrıca bireyin geceleri yalnız yürümekten korkma ihtimalinin de daha yüksek olacağını belirtmektedir. Sonuç olarak, çok televizyon seyredenlerin az veya orta seviyede televizyon seyredenlere göre güven problemi yaşadıklarını ifade etmektedir. Dünyadaki bu şüpheli görünümü de ortalama dünya sendromu olarak tanımlamaktadır.

Yerleştirme kuramının iki anahtar terimi bulunmaktadır. Bunlar yaygın görüş haline getirme ve rezonans’tır (Gerbner ve Gross, 1972).

1. Yaygın Görüş Haline Getirme

Yaygın görüş haline getirme; farklı gruplardan oluşan ve çok uzun süre televizyon izleyenlerin, televizyonda aynı görüntü ve mesajlara uzun süre maruz kalmaları sonucunda ortak bir dünya bakış açısı geliştirdikleri bulaşma, uyum sağlama ve esneme işlemi olarak tanımlanmaktadır (Gerbner ve ark, 1980b; Morgan ve Shanahan, 1999). Televizyonun yaygınlaşması da toplumda merkezi olması açısından önemli bir rol oynamaktadır (Griffin, 2012).

Yaygın görüş haline getirme, kitle iletişim araçlarının dengelendiği ve bakış açılarını karıştırdığı bir süreçtir (Gerbner ve ark, 1980b). Çok fazla televizyon seyredenler nadiren televizyon seyredenlere göre televizyon programları tarafından çevrelenmiş dünyadan, özellikle izleyicinin ilk elden deneyim sahibi olduğu konulardan daha fazla etkilenmektedir (Gerbner ve ark, 1986). Nadiren televizyon izleyenler çok fazla izleyenlere göre yaşadıkları problemlere daha fazla çözüm yolu bulmaktadır (Özer, 2004; Perse, 1990).

2. Rezonans

Rezonans, televizyondaki görüntülerin gerçek günlük gerçeklerle uyduğu zaman ortaya çıkmaktadır (Gerbner ve ark, 1980a). Gerbner (1998), bu durumun, yani tekrarlayan mesajların yerleştirmeyi güçlendiren çift doz etki sağladığını belirtmektedir.

Yerleştirme kuramına göre televizyonda yer alan mesajlar bireylerin davranışlarını etkilemektedir. Az televizyon izleyenler ile çok televizyon izleyenler arasında yerleştirme etkisi farkı bulunmaktadır (Morgan ve Shanahan, 1992). Bu durumla ilgili hipotezler aşağıdaki gibidir (Moon ve Blaney, 2007; Potter, 1993):

H1: Televizyonda çok fazla şiddet programı izleyenlerin tutum, değer ve inançları az televizyon izleyenlere göre daha fazla şiddet içermektedir.

H2: Televizyonda moda programlarını daha fazla izleyen kadınlar zayıf olmanın iyi ve önemli olduğuna az izleyenlere göre daha fazla inanmaktadır.

H3: Televizyonda moda programlarını daha fazla izleyen kadınlar, az izleyenlere göre beden yapıları ve dış görünüşlerinden daha az memnundur.

H4: Yaşam tarzı ile ilgili programları çok daha fazla izleyenler, az izleyenlere göre yaşam tarzı konusunda daha ileri bilgi düzeyine sahiptir.

H5: Yaşam tarzı ile ilgili programları çok daha fazla izleyenler, yaşam tarzı ile ilgili programları az izleyenlere göre sosyal davranışlarının daha gelişmiş olduğunu düşünmektedirler.

H6: Sağlık ile ilgili programları çok daha fazla izleyenler, az izleyenlere göre sağlık durumları ile daha yakından ilgilidir.

H7: Çok fazla televizyon izleyen öğrenciler, az televizyon izleyen öğrencilere göre daha düşük okul başarısı göstermektedir.

H8: Çok fazla televizyon izleyenlerin tutum, değer ve inançları az televizyon izleyenlere göre farklılık göstermektedir.

Yapılan birçok araştırmada uzun süre televizyon izleyenlerin depresif ve yalnız olma, yabancılaşma hissi, güvensizlik ve dünyayı kötü bir yer olarak düşünme eğilimleri daha kısa süre televizyon izleyenlere göre daha yüksek bulunmuştur (Shrum, 2001; Bushman ve Huesmann, 2006; Kottak, 2016; Greenfield, 2014).

Özetle televizyon, izleyicilerin düşüncelerini, inanışlarını, davranışlarını ve kişiliklerini etkileme ve şekillendirme gücüne sahiptir (Gerbner, 1998). Kuram, medyanın genel olarak dünyayı yansıtmayan bir dünya imgesi sunduğunu savunmaktadır (Gerbner ve ark, 1986). Televizyon görüntüleri, gerçekte var olanın abartılı hâlidir. Televizyonda, çok sayıda yakışıklı erkek, güzel kadın, suç, servet ve şiddet bulunmaktadır (Gerbner ve ark, 2002). Sonuç olarak, insanlar gerçek dünyayı çarpıtılmış bir şekilde algılamakta ve bir “televizyon perspektifiyle” gerçekliği izlemektedir (Griffin, 2012). Televizyon ırk, cinsiyet ve cinsellik gibi çeşitli sosyal ve kültürel dinamikler üzerine birçok fikir ve düşünce sunmaktadır. Sunum süresince çeşitli insan gruplarının sabit bir görüntüsü oluşmakta ve izleyiciler bu fikirleri özümsemeye başlamaktadır (Dominick, 1990; McQuail ve Windahl, 1993). Medya içeriğine sürekli

maruz kalma insanlardaki belirli değerleri, inançları, tutumları ve arzuları geliştirmektedir. Bu yeni ön yargılı kavramlar izleyicinin dünyayı algılayışını şekillendirmekte ve nihai olarak başkalarının da onları nasıl algıladığını etkilemektedir. Günümüz dünyasında, yaşadığı toplumun normları, değerleri ve bakış açısının karmaşık ağını anlamak için insanlar giderek diğer kitle iletişim araçlarından daha fazla televizyona bağımlı hâle gelmeye başlamışlardır (Dominick, 1990; McQuail ve Windahl, 1993; Hammermeister ve ark., 2005; Evra, 1990). Yetiştirme kuramı araştırmaları, televizyonu mesajlar sistemi olarak görmekte ve seyirciler üzerindeki işlevini ve sonuçlarını anlamaya çalışmaktadır.

2. Sosyal Öğrenme Kuramı

Bu kurama göre izleyici televizyondan model alma yoluyla etkilenebilmektedir. Model alma sosyal öğrenme kuramının temel kavramları arasında bulunmaktadır. Psikoloji, eğitim ve iletişim alanlarında kullanılan sosyal öğrenme kuramı bireyin bilgi edinme yönteminin başkaları ile kurduğu sosyal etkileşimler, deneyimler ve dış ortam etkileri bağlamında gözlemlenmesiyle doğrudan ilişkili olabileceğini kabul etmektedir (Bandura, 1977). Sosyal öğrenme kuramına göre insanlar bir davranış sergileyen bir modeli ve bu davranışın sonuçlarını gözlediklerinde olay dizisini hatırlamakta ve sonraki davranışlarını yönlendirmek için bu bilgiyi kullanmaktadır. Bir modelin gözlenmesi izleyicinin daha önce öğrendiği davranışları kullanmasını da sağlayabilmektedir (Bandura, 2002; Bandura, 1986). Başka bir ifadeyle, insanlar yalnızca onları denemek, başarılı ya da başarısız olmak amacıyla yeni davranışlar öğrenmemekte aksine, onaylanan ve kabul gören insan davranışlarının devam etmesi için başkalarının davranışlarını kopyalamaktadır. Gözlemci, davranışları ve davranışların sonucunda insanlara ödül ya da ceza verilmesine bağlı olarak model aldıkları davranışları tekrar etmeyi seçebilmektedir (Bandura, Ross ve Ross, 1963; Bandura, 2001). Medya, birçok insan için farklı ortamda çok çeşitli modeller sunmaktadır (Bandura, 1977).

Sosyal öğrenme kuramına göre başkalarını gözlemleyerek öğrenilen davranışlar kişiliğin merkezi olabilmektedir. Sosyal psikologlar, kişinin büyüdüğü ortamın, sergilediği davranışlara etki ettiğini kabul etmekle birlikte bireysel yapının (ve dolayısıyla biliş) da en az çevre kadar önemli olduğunu belirtmektedirler. İnsanlar çevreyi ve davranışları başkalarını gözlemleyerek öğrenmektedir. İnsan-çevre-davranış, öğrenmenin temel faktörünü oluşturmaktadır (Bandura, 2001).

Çevre, kişinin davranışını etkileyebilecek faktörleri belirtmektedir. Çevre, sosyal ve fiziksel çevre olarak ikiye ayrılmaktadır. Sosyal çevre; aile üyeleri, arkadaşlar ve meslektaşları içermektedir. Fiziksel çevre ise, odanın büyüklüğü, ortam sıcaklığı veya yiyeceklerin bulunması anlamına gelmektedir. Çevre ve durum insan davranışlarını anlamak için genel bir çerçeve oluşturmaktadır (Parraga, 1990). Durum, çevrenin kişinin davranışını etkileyebilecek bilişsel ya da zihinsel sembollerini ifade etmektedir. Durum, bireyin zaman-fiziksel ve özellikler-aktivite arasındaki bağı algılamasıdır (Glanz, Rimer ve Lewis, 2002).

Çevre, insan ve davranış üçgeni birbirini sürekli etkilemektedir. Davranış sadece çevre ve insanın sonucu olmadığı gibi, çevre de sadece insanın ve davranışın sonucu değildir (Glanz, Rimer ve Lewis, 2002). Çevre davranış için modeller sağlamaktadır. Gözlem yoluyla öğrenme, bir kişinin başka bir kişinin davranışlarını ve davranışlarının sonucunu izlediği zaman ortaya çıkmaktadır (Bandura, 1997). Davranış pek çok açıdan görülebilmektedir. Davranış yeteneği, bir kişinin bir davranış gerçekleştirebilmesi için davranışın ne olduğunu bilmesi ve bunu gerçekleştirecek becerilere sahip olması anlamına gelmektedir (Bussey ve Bandura, 1999).

Gözlem yoluyla öğrenme için dikkat, hafızada tutma, gerçekleştirme ve motive edici sonuç gerekmektedir. *Dikkat*; gözlemcinin bilgi, yetenek, değerler gibi bazı kişisel özelliklere bağlı olarak belirli bir sosyal davranışa seçici olarak dikkat etmesidir. *Hafızada tutma*; bir davranış ve sonuçlarının gözlemlenmesi ve daha sonra bu gözleme göre davranışın gelecekte yeniden sergilenmesi için hafızada erişilebilen bir sembole dönüştürülmesidir. Olumlu bir davranış sergilendiği zaman olumlu bir

sonuç olması davranışın uygulanma ihtimalini arttırmaktadır. Benzer bir durum olumsuz davranışlar için de geçerlidir. *Gerçekleştirme*; gözlemlenen davranışın hafızada tutulması yoluyla davranışın eyleme dönüştürülmesinin simgesel temsilini ifade etmektedir. Davranışın gerçekleştirilmesi sırasında, kişinin başkalarından olumlu geri bildirim alması, davranışın gerçekleştirilme sıklığını arttırabilmektedir. *Motive edici sonuç*; gözlemcinin bu davranışını tekrar gerçekleştirirken çevresinden aldığı sonuçlara bağlı olarak bir davranışı yeniden gerçekleştirmesidir (Bandura, 2002; Bandura, 1986; Pajares ve Schunk, 2001).

Sonuç ve Öneriler

Kuramlarla da açıklandığı gibi kitle iletişim araçları (özellikle de televizyon) insanların düşünce yapıları üzerinde çeşitli etkilere sahiptir. Kitle iletişim araçları tarafından oluşturulan mesajlara, değerlere ve standartlara uzun süre maruz kalma izleyicinin dünya görüşünü etkileyebilmektedir. Birey kendi gerçekliğini oluştururken televizyon gerçekliğinden faydalanmaktadır. Uzun süre televizyon izleyenler ile daha az izleyenler arasında belirgin farkların bulunması bu sonucu desteklemektedir (Gerbner ve ark, 2002). Yani televizyon başında fazla zaman geçirenler bir süre sonra televizyonda yinelenen mesaj ve değerlerden yansıyan dünya görüşüne sahip olmaktadır.

Üstündağ ve Doğan (2016, 2017), 10-14 ve 15-18 yaş arası gençlerin televizyon izleme alışkanlıkları ve en çok izledikleri dizilerin tespit edilmesini amaçladıkları araştırmalarında; gençlerin televizyon izlemeyi sevdiği, günde ortalama iki saatlerini haftada en az 14 saatlerini televizyon karşısında geçirdikleri, ekran karşısında geçirilen vaktin yarısında dizi izledikleri, dizi karakterlerini sevdiği ve model aldıkları sonucuna ulaşmışlardır. Krebs (1970)'e göre; model alınan kişiler, olumlu sosyal davranışların geliştirilmesi üzerinde etkilidir. Bu nedenle; iyi ve olumlu sosyal davranış modellerinin daha fazla sunulması, gençlerin bu davranışları içselleştirmesini ve uygulamasını sağlayabilecektir. Gençlerle yapılacak çalışmalarda bu etkinin göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülmektedir. Çünkü gençlerin izledikleri içeriklerin

ve model aldıklarını ifade ettikleri karakterlerin, model alma yoluyla öğrenmenin etkisiyle, eğitim, öğrenme ve kişilik gelişimleri üzerinde etkileri olacağı düşünülmektedir.

FROM THEORETICAL PERSPECTIVE: SCREEN

Abstract

The screen and media have an important role in developing worldview, belief, cultural value and orientation. The media has an impact on today's youth and even young people plays an important role. The presence of more than one mass media in the home is also effective on this situation. While young people go outside their homes, they are exposed to different media tools ,and they are constantly under the influence of the media by not taking (leaving) their portable media tools with them: laptops, tablets, phones Young people often use media tools to use social media applications, to listen to music, to follow news, to watch TV, series and movies. It also often allows stereotyped images and values to spread to the world. Media can be a basic element of society by directing the society together with being the same as (in addition to mirror of) the cultural orientation. The influence of the media on people is not a new issue. Many domestic and foreign researches have been carried out in this subject. In this research, the media and media effect has been tried to be explained on the basis of the theory of cultivation and social learning theory.

Key words: screen, media, theory, cultivation theory, social learning theory

Kaynakça

- AKBULUT, N. (2001). Televizyon çocukları. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 11:363-367.
- AKSAÇOĞLU, A. G. ve Yılmaz, B. (2007). Öğrencilerin televizyon izlemeleri ve bilgisayar kullanmalarının okuma alışkanlıkları üzerine etkisi. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(1):3-28.

- ARSLAN, A. (2006). Medyanın birey, toplum ve kültür üzerine etkileri. *Journal of Human Sciences*, 1(1):1-12.
- BALIKÇIOĞLU, B. ve Volkan, P. (2016). Sosyal medya, televizyon ve ekran iletişiminin materyalizm ve gösteriş tüketimi üzerindeki etkisi: tüketici sosyalleşmesi perspektifi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35):299-319.
- BANDURA, A. (2002). *Social cognitive theory of mass communication*. Bryant J, Oliver MB editors. Media effects: advances in theory and research. New York: Routledge.
- BANDURA, A. (2001). Social cognitive theory of mass communication. *Media Psychology*, 3(3):265-299.
- BANDURA, A. (1997). *Self-efficacy: the exercise of control*. New York: Freeman.
- BANDURA, A. (1986). *Social foundations of thought and action: a social cognitive theory*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- BANDURA, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2):191-215.
- BANDURA, A., Ross, D. ve Ross, S. A. (1963). Imitation of film-mediated aggressive models. *J.Abnorm. Soc. Psychol*, 66:3-11.
- BUSHMAN, B. J. ve Huesmann, L. R. (2006). Short-term and long-term effects of violent media on aggression in children and adults. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 160(4):348-352.
- Büyükbaykal, G. (2007). Televizyonun çocuklar üzerindeki etkileri. *İletişim Fakültesi Dergisi*, 28:31-44.
- BUSSEY, K. ve Bandura, A. (1999). Social cognitive theory of gender development and differentiation. *Psychology Review*, 106:676-713.
- CESUR, S. ve Paker, O. (2007). Televizyon ve çocuk: Çocukların TV programlarına ilişkin tercihleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19):106-125.
- COHEN, J. ve Weimann, G. (2000). Cultivation revisited: some genres have some effects on some viewers. *Communication Reports*,

- 13(2):99-114. Erjem, Y. ve Çağlayandereli, M. (2006). Televizyon ve gençlik: Yerli dizilerin gençlerin model alma davranışı üzerindeki etkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1):15-30.
- DEMARS, T. R. (2000). *Modeling Behavior From Images of Reality in Television Narratives*. USA: The Edwin Mellen Press, Ltd.
- DOMINICK, J. R. (1990). *The dynamics of mass communication*. New York: McGraw-Hill.
- EVRA, J. V. (1990). *Television and child development*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- GERBNER, G., Gross, L., Morgan, M., Signorielli, N. ve Shanahan, J. (2002). *Growing up with television: Cultivation processes*. Bryant J, Zillmann D, editors. *Media effects: Advances in theory and research*. New York: Routledge Press.
- GERBNER, G. (1998). Cultivation analysis: An overview. *Mass Communication and Society*, 3(4):175-194.
- GERBNER, G. (1994). *The politics of media violence: some reflections, in Mass Communication Research: On problems and policies. The art of asking the right questions*. Halloran JD, Hamelink CJ, Linne O, editors. Norwood NJ: Ablex.
- GERBNER, G., Gross, L., Morgan, M. ve Signorielli, N. (1986). *Living with television: The dynamics of the cultivation process. Perspectives on media effects*. Bryant J, Zillman D, editors. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- GERBNER, G., Gross, L., Signorielli, N. ve Morgan, M. (1980a). Aging with television: Image on television drama and conceptions of social reality. *Journal of Communication*, 30:37-47.
- GERBNER, G., Gross, L., Morgan, M. ve Signorielli, N. (1980b). The mainstreaming of America: Violence profile no. 11. *Journal of Communication*, 30(3):10-29.

- GERBNER, G., Gross, L., Jackson-Beeck, M., Jeffries-Fox, S. ve Signorielli N. (1978). Cultural indicators violence profile no. 9. *Journal of Communication*, 28(3):176-207.
- GERBNER, G. ve Gross, L. (1972). Living with television: The violence profile. *Journal of Communication*, 26(2):172-194.
- GLANZ, K., Rimer, B. K. ve Lewis, F. M. (2002). *Health behavior and health education. theory, research and practice*. San Fransisco: Wiley & Sons.
- GREENFIELD, P. M. (2014). *Mind and media: The effects of television, video games, and computers*. New York: Psychology Press.
- GRIFFIN, E. (2012). *Communication Communication Communication*. 8th edition. New York: McGraw-Hill.
- GROEBEL, J. (1998). *The UNESCO global study on media violence*. Study for UNESCO. Paris.
- HAMMERMEISTER, J., Brock. B., Winterstein. D. ve Page, R. (2005). Life without TV? Cultivation theory and psychosocial health characteristics of television-free individuals and their television-viewing counterparts. *Health Communication*, 17(3):253-264.
- HAWKINS, R.P., Pingree, S. ve Alter, I. (1987). Searching for cognitive processes in the cultivation effect: Adult and adolescent samples in the United States and Australia. *Human Communication Research*, 13(4):553-557.
- HAWKINS, R. P. ve Pingree, S. (1983). Television's influence on social reality. *Mass communication review yearbook*, 5:53-76.
- KARACA, A. ve Turnagöl, H. H. (2007). Çalışan bireylerde üç farklı fiziksel aktivite anketinin güvenilirliği ve geçerliği. *Spor Bilimleri Dergisi*, 18(2):68-84.
- KREBS, D. L. (1970). Altruism-an examination of the concept and review of the literatüre. *Psychological Bulletin*, 73:258-303.
- KOTTAK, C. P. (2016). *Prime-time society: An anthropological analysis of television and culture*. Routledge.

- MASTRO, D. E. ve Sink, A. C. (2016). *Phenotypically Bias On Television? A Quantitative Content Analytic Examination Of Primetime Programming*. Cepeda M, Casillas D, editors. The Routledge Companion to Latina/o Media. New York: Routledge Press.
- McQUAIL, D. ve Windahl, S. (1993). *Communication models for the study of mass communication*. London: Longman.
- MOON, K. ve Blaney, J. (2007). Cultivation theory definition. Final paper. Erişim 25 Aralık 2016, <https://pdfs.semanticscholar.org/dfd4/ca391731cdd56871e4e6c9efc0d8d0786136.pdf>
- MORGAN, M. ve Shanahan, J. (2010). The State of cultivation. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 54(2):337-355.
- MORGAN, M. ve Shanahan, J. (1999). *Television and its viewers: Cultivation theory and research*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- MORGAN, M. (1995). *A different road of taken*. Lent JA editör. The Critical Contribution of George Gerbner. WestviewPress.
- MORGAN, M. ve Shanahan, J. (1992). *Comparative cultivation analysis television and adolescents in argentina and taiwan. Mass media effects across cultures*. Korzenny F, Ting-Toomey S, editors. Newbury Park CA: Sage Publication.
- ÖZER, Ö. (2004). Yetiştirme kuramı: Televizyonun kültürel işlevlerinin incelenmesi. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- PAJARES, F. ve Schunk, D. H. (2001). *Self-beliefs and school success: Self-efficacy, self-concept, and school achievement*. Self-perception. Riding R, Rayner S, editors. London: Ablex Publishing.
- PARRAGA, I. M. (1990). Determinants of food consumption. *Journal of American Dietetic Association*, 90:661-663.
- PERSE, M. E. (1990). *Cultivation Analysis: New Directions in Media Effects Research*. Signorielli N, Morgan M, editors. Cultivation and involvement with local television news. Sage Publication.
- POTTER, W. J. (2014). A critical analysis of cultivation theory. *Journal of Communication*, 64(6):1015-1036.

- POTTER, W. J. (1993). Cultivation theory and research. *Human Communication Research*, 19(4):564-601.
- SHRUM, L. J. (2001). Processing strategy moderates the cultivation effect. *Human Communication Research*, 27(1):94-120.
- ÜSTÜNDAĞ, A. ve Doğan, Ö. (2017). 15-18 yaş arası ergenlerin televizyon izleme alışkanlıkları ve en çok izledikleri diziler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11):627-646.
- ÜSTÜNDAĞ, A. ve Doğan, Ö. (2016). 10-14 yaş arası gençlerin televizyon izleme alışkanlıkları ve çok izledikleri diziler. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 43:77-97.
- WEINTRAUB Austin, E. ve Pinkleton, B. E. (2016). The viability of media literacy in reducing the influence of misleading media messages on young people's decision-making concerning alcohol, tobacco, and other substances. *Current Addiction Reports*, 3(2):175-181.
- WEST, R. ve Turner, L. H. (2014). *Introducing Communication Theory: Analysis and Application*. Fourth Edition. New York, NY: McGraw Hill Education.
- WYER, R.S. ve Unverzagt, W. U. (1985). Effects of instructions to disregard information on its subsequent recall and use in making judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(3):533-549.
- ZORLU, Y. (2016). Medyadaki şiddet ve etkileri. *Humanities Sciences*, 11(1):13-32.

